

T.C.

BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BÖLGESEL KALKINMA İKTİSADI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

FİLYOS VADİ PROJESİNİN BÖLGESEL KALKINMA
AÇISINDAN ÖNEMİ VE MERSİN SERBEST BÖLGESİ İLE BİR
KARŞILAŞTIRMA

MUSTAFA YILMAZ

DANIŞMAN

DOÇ. DR. RAMAZAN ARSLAN

BARTIN-2023

T.C.

**BARTIN ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
BÖLGESEL KALKINMA İKTİSADI ANABİLİM DALI**

**FİLYOS VADİ PROJESİNİN BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ VE
MERSİN SERBEST BÖLGESİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mustafa YILMAZ

BARTIN-2023

BEYANNAME

Bartın Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü tez yazım kılavuzuna göre Doç. Dr. Ramazan ARSLAN danışmanlığında hazırlamış olduğum “FİLYOS VADİ PROJESİNİN BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ VE MERSİN SERBEST BÖLGESİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA” başlıklı program seçin tezimin bilimsel etik değerlere ve kurallara uygun, özgün bir çalışma olduğunu, aksinin tespit edilmesi halinde her türlü yasal yaptırımını kabul edeceğimi beyan ederim.

25.08.2023

Mustafa YILMAZ

ÖNSÖZ

Tez çalışmamda bilgi birikimi, tecrübesi ve aynı zamanda değerli kişiliği ile yol gösteren, yardımcı olan, emek veren çok değerli danışmanım sayın Doç. Dr. Ramazan ARSLAN'a sonsuz teşekkür ederim. Bartın Üniversitesi'nin yardım sever personeline ayrıca teşekkürü borç bilirim.

Bu süreçte her zaman yanımda olan sevgili anneme, babama ve kardeşime teşekkür ederim.

Bu zorlu süreçte her zaman yanımda olan sevgili eşim Nurşen Kiraz YILMAZ'a aynı zamanda neşe kaynağımız olan kızım Doğa YILMAZ'a teşekkür ederim.

Mustafa YILMAZ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

FİLYOS VADİ PROJESİNİN BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ VE MERSİN SERBEST BÖLGESİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA

Mustafa YILMAZ

Bartın Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü

Bölgesel Kalkınma İktisadı Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Ramazan ARSLAN

Bartın-2023, sayfa: 95

Serbest bölgeler milli gelir, istihdam, yatırım ve üretimin artmasına katkıda bulunan, ekonomik açıdan kalkınmada önem arz eden özel alanlardır. Bu özel alanlar, sağladıkları avantajlarla ülkeleri dış ticaret konusunda üstün konuma getirebilmektedir. Antik Çağ'a kadar giden serbest bölgelerin ilk uygulamaları özel site bölgeleri şeklinde olmuştur. Bu dönemde kral ya da kraliçeler, imparatorluk alanındaki yatırımcılara ekonomik kalkınmaya engel teşkil eden ihracat, ithalat vergisi ve kısıtlamalarından muaf olacakları özel site alanları sağlamışlardır. Serbest bölgeler konusunda ilk önemli adımlar 18.yüzyılda Hong Kong ve Singapur tarafından atılmış ve 19. Yüzyılda Güneydoğu Asya ülkelerine yayılmıştır. 1929 Dünya buhranı ile birlikte ilk örneklerinin Amerika'da görüldüğü Serbest bölgeler, ilerleyen dönemlerde tüm Avrupa ülkelerine yayılmıştır. İhracat konusunda ilk serbest üretim bölgeleri 1950'li yıllarda İrlanda'da kurulmuştur. UNCTAD'ın 2019 yılı Dünya Yatırım Raporu'na göre serbest bölgeler 147 ülkede 5400 düzeyine ulaşarak dünyadaki sayılarını giderek arttırmaktadır.

Türkiye'de serbest bölge çalışmaları Osmanlı döneminde başlamasına rağmen bu konudaki çabalar, pek başarılı sonuçlar vermemiştir. Cumhuriyet Dönemi'nde de aynı çabalar devam etmiş, 1980'li yıllarda uygulanan ihracata dayalı sanayileşme modeli ile hız kazanmıştır. İlk

serbest bölge, 1987’de Mersin’de kurulmuştur. 1990’lı yıllarla birlikte sayıları artan serbest bölgeler günümüzde on sekize ulaşmıştır. Serbest bölgeleri bölgesel kalkınma bağlamında da ele almak gerekir. Bu kapsamda serbest bölgeler, kuruluş amaçları itibariyle buldukları ülkelere döviz girdisi yanında yabancı sermayeyi teşvik etmektedir. Teknoloji transferine imkân tanıyarak ihracata yönelik sanayiye özendirilmekte ve yerli sanayiye uluslararası piyasada rekabet avantajı sağlayarak ekonomiye önemli katkılar sağlamaktadır. Başta bölgesel kalkınmaya katkısı olmak üzere ülke ekonomisine katkıları bakımından çalışmanın konusu, Filyos Vadi Projesinin Bölgesel Kalkınma Açısından Önemi ve Mersin Serbest Bölgesi ile Bir Karşılaştırma olarak seçilmiştir.

Düşünce temelleri II. Abdulhamid döneminde atılan ve Cumhuriyet tarihinin en önemli bir ulusal yatırım projesi olan Filyos Vadisi Projesi, genel anlamda bir yatırım havzasıdır. İçinde Filyos Limanı, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Serbest Bölgesi ve Serbest Bölge Gelişme alanını barındırmaktadır. Mersin Serbest Bölgesi’nin özelliği ise, Türkiye’de kurulan ilk serbest bölge niteliğini taşıması ve Filyos limanı gibi bir liman kenti olmasıdır. Çalışmanın amacı, her iki liman kentini çalışma konusu bağlamında işlevleri bakımından bir karşılaştırmasını yapmak, bölgesel kalkınma açısından önemine vurgu yapmak ve bu alandaki literatüre katkı sağlamaktır. Bu maksatla çalışmanın yöntemi olarak tarihsel karşılaştırmalı yöntem tercih edilmiştir. Filyos Vadisi projesinin bölgesinde göç sorununa çözüm getireceği, bölgede 40 binden fazla kişiye istihdam imkânı sağlayacağı, bu ekonomik gelişmelerin pozitif dışsallık oluşturarak bölgesini enerji, teknoloji ve lojistik üssü haline getireceği beklenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bölgesel kalkınma, Filyos Vadi Projesi, Mersin Serbest Bölgesi, serbest bölgeler,

ABSTRACT

M. Sc. Thesis

THE IMPORTANCE OF THE FİLYOS VADI PROJECT IN TERMS OF REGIONAL DEVELOPMENT AND A COMPARISON WITH MERSİN FREE ZONE

Mustafa YILMAZ

Bartın University

Graduate School

Department of Regional Development Economics

Thesis Advisor: Assoc. Prof. Dr. Ramazan ARSLAN

Bartın-2023, pp: 95

Free zones are special areas that contribute to the increase of national income, employment, investment and production and are important for economic development. These special areas, with the advantages they offer, can put countries in a superior position in foreign trade. The first applications of free zones, which date back to ancient times, were in the form of private settlements. In those days, kings or queens would set aside special areas for investors in the empire, exempting them from export and import taxes and restrictions that hindered economic development. The first important steps towards free zones were taken by Hong Kong and Singapore in the 18th century and spread to Southeast Asian countries in the 19th century. With the Great Depression of 1929, free zones, the first examples of which were seen in the United States, spread to all European countries in the following periods. The first free export production zones were established in Ireland in the 1950s. According to UNCTAD's World Investment Report 2019, the number of free zones in the world is gradually increasing, reaching 5,400 in 147 countries.

Although free zone studies in Turkey began in the Ottoman period, efforts in this area did not yield successful results. The same efforts continued in the Republican era and gained momentum with the export-oriented industrialisation model implemented in the 1980s. The first free zone was established in Mersin in 1987. The number of free zones increased in the 1990s and today there are eighteen. Free zones should also be seen in the context of regional development. In this context, free zones promote the inflow of foreign capital and foreign exchange to the countries where they are located. They promote export-oriented industries by enabling technology transfer and make a significant contribution to the economy by giving domestic industry a competitive edge in the international market. In terms of their contribution to the country's economy, especially their contribution to regional development, the subject of the study was chosen as The Importance of Filyos Valley Project in terms of Regional Development and a Comparison with Mersin Free Zone.

The Filyos Valley Project, whose foundations were laid during the reign of Abdulhamid II and which is the most important national investment project in the history of the Republic, is an investment basin in general. It includes the Filyos Port, the Filyos Industrial Zone, the Filyos Free Zone and the Free Zone Development Area. Mersin Free Zone is characterised by the fact that it was the first free zone to be established in Turkey and that it is a port city like Filyos Port. The aim of the study is to compare the two port cities in terms of their functions in the context of the subject of the study, to highlight their importance in terms of regional development and to contribute to the literature in this field. To this end, the historical comparative method has been chosen as the method of study. It is expected that the Filyos Valley Project will bring a solution to the migration problem in the region, provide employment opportunities for more than 40 thousand people in the region, and transform the region into an energy, technology and logistics base by creating positive externalities from these economic developments.

Keywords: Filyos Valley Project, free zones, Mersin Free Zone, regional development

İÇİNDEKİLER

BEYANNAME	ii
ÖNSÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER.....	viii
ŞEKİLLER DİZİNİ.....	xii
TABLolar DİZİNİ.....	xiii
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xiv
1. GİRİŞ.....	1
2. SERBEST BÖLGE VE BÖLGESEL KALKINMA.....	4
2.1. Serbest Bölge ile İlgili Kavramsal Çerçeve.....	4
2.1.1. Serbest Bölge Kavramı	4
2.1.2. Serbest Bölge Tarihi.....	6
2.1.3. Serbest Bölge Özellikleri.....	9
2.1.4. Serbest Bölge Kuruluş Amaçları	10
2.1.5. Serbest Bölge Çeşitleri	12
2.1.5.1. Teknoloji Serbest Bölgesi.....	13
2.1.5.2. Gümrüksüz Satış Mağazası	14
2.1.5.3. Serbest Şehir	14
2.1.5.4. Serbest Çevre	14
2.1.5.5. Yatırım Bölgesi	15
2.1.5.6. Serbest Bankacılık Bölgesi veya Kıyı Bankacılığı	15
2.1.5.7. Antrepo.....	16
2.1.5.8. Transit Bölge.....	16
2.1.5.9. Serbest Liman	17
2.1.5.10. İkiz Fabrika.....	18
2.1.5.11. Serbest Üretim Bölgesi.....	18

2.1.5.12. Serbest Ticaret Bölgesi.....	19
2.2. Bölgesel Kalkınma	20
2.2.1. Ekonomik Kalkınma ve Serbest Bölgeler	21
2.2.1.1. İktisadi Kalkınmanın Göstergeleri	22
2.2.1.2. İktisadi Kalkınmanın Finansman	29
2.2.2. Bölgesel Kalkınma ve Serbest Bölgeler	42
2.3. Serbest Bölge ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi	44
3. DÜNYADA VE TÜRKİYE’DE SERBEST BÖLGELER	45
3.1. Dünyada Serbest Bölgeler	45
3.1.1. İlk Çağda Serbest Bölge Uygulamaları.....	46
3.1.2. Orta Çağ Serbest Bölge Uygulamaları.....	46
3.1.3 Yeni Çağda Serbest Bölge Uygulamaları.....	47
3.1.4. Yakın Çağda Serbest Bölge Uygulamaları	47
3.1.4.1. Almanya	48
3.1.4.2. İngiltere	49
3.1.4.3. Danimarka	50
3.1.4.4. İtalya	50
3.1.4.5. Hollanda	51
3.1.4.6. Rusya	52
3.1.4.7. Amerika Birleşik Devletleri.....	52
3.2. Türkiye’de Serbest Bölgeler	53
3.2.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Serbest Bölge Uygulamaları.....	54
3.2.2. Cumhuriyet Dönemi Serbest Bölge Uygulamaları.....	54
3.2.2.1. Mersin Serbest Bölgesi.....	56
3.2.2.2. Antalya Serbest Bölgesi	57
3.2.2.3. Ege Serbest Bölgesi.....	58
3.2.2.4. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi.....	58

3.2.2.5. Trabzon Serbest Bölgesi	59
3.2.2.6. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi	59
3.2.2.7. Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi.....	60
3.2.2.8. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi	60
3.2.2.9. Samsun Serbest Bölgesi	61
3.2.2.10. Avrupa Serbest Bölgesi.....	61
3.2.2.11. Kayseri Serbest Bölgesi.....	62
3.2.2.12. İzmir Serbest Bölgesi.....	62
3.2.2.13. Gaziantep Serbest Bölgesi.....	63
3.2.2.14. TÜBİTAK- Marmara Araştırma Merkezi Serbest Bölgesi.....	64
3.2.2.15. Bursa Serbest Bölgesi.....	64
3.2.2.16. Kocaeli Serbest Bölgesi	65
4. FİLYOS VADİ PROJESİNİN BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ VE MERSİN SERBEST BÖLGESİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA.....	66
4.1. Literatür Özeti	66
4.2. Mersin Serbest Bölgesi Örneği	67
4.2.1. Mersin İli.....	67
4.2.2. Mersin Serbest Bölgesi.....	68
4.2.3. Mersin Serbest Bölgesi Tarafından Sunulan Hizmetler	70
4.2.4. Mersin Serbest Bölgesinin Ekonomik Durum Değerlendirmesi.....	71
4.3. Filyos Vadi Projesi	74
4.3.1. Filyos Vadi Projesinin Tarihçesi.....	74
4.3.2. Filyos Vadi Projesinin Mekansal Özellikleri	75
4.3.3. Filyos Vadi Projesinin Ekonomiye Olası Katkıları.....	78
4.3.3.1. Yatırım Bakımından Katkısı.....	78
4.3.3.2. İstihdam Bakımından Katkısı	78
4.3.3.3. Dış Ticaret Bakımından Katkısı	79
4.3.3.4. GSYH Bakımından Katkısı	79

4.3.3.5. Tarım, Sanayi, Hizmet Sektörleri Bakımından Katkısı	79
4.3.4. Filyos Vadi Projesinin Geleceği	80
4.4. Filyos Vadi Projesi ve Karadeniz Gazı	81
4.5. Filyos Vadi Projesinin Mersin Serbest Bölgesi ile Karşılaştırması.....	82
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	85
KAYNAKLAR.....	88

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil No	Sayfa No
3.1: Türkiye'deki serbest bölgeler	56
3.2: Mersin Serbest Bölgesi yıllara göre ticaret hacmi	57
4.1: Mersin Serbest Bölgesi	70
4.2: Mersin Serbest Bölgesi ticaret hacmi	72
4.3: Mersin Serbest Bölgesi ticaret hacminin ülkelere göre dağılımı	72
4.5: Filyos Nehri'nin denize döküldüğü alan	76
4.6: Filyos Limanı'nın yapılacağı ön alanı	77
4.7: Filyos Limanı'nın yapılacağı arka alanı	77

TABLULAR DİZİNİ

Tablo	Sayfa
No	No
2.1: Türkiye’de bulunan serbest bölgeler	9
2.2: İKİ en az ve en yüksek gösterge değerleri	27
4.1: Mersin Serbest Bölgesi kullanıcı firma faaliyetleri	73
4.2: Mersin Serbest Bölgesi’ndeki istihdam durumu	73

SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ

m ²	: metrekare
km	: kilometre

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
Ar-Ge	: Araştırma ve Geliştirme
ASB	: Avrupa Serbest Bölgesi Kurucusu ve İşleticisi
ASBAŞ	: Antalya Serbest Bölgesi Kurucu ve İşletici
AŞ	: Anonim Şirketi
BUSEB	: Bursa Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi
CBP	: Gümrük ve Sınır Koruması
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
DYY	: Doğrudan Yabancı Yatırımı
ESBAŞ	: Ege Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi
FATF	: Mali Eylem Görev Gücü
FTZ	: Dış Ticaret Bölgesi
FVP	: Filyos Vadi Projesi
GASBAŞ	: Gaziantep Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi
GSMH	: Gayrisafi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
İDESBAŞ	: İzmir Menemen Deri Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi
İKİ	: İnsani Kalkınma İndeksi
İSBAŞ	: İstanbul Trakya Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi
İSBİ	: İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi
İZBAŞ	: İzmir Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi
KDV	: Katma Değer Vergisi
KOSBAŞ	: Kocaeli Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi
MESBAŞ	: Mersin Serbest Bölge İşleticisi Anonim Şirketi
NACE	: Nomenclature des Activites Economiques dans la Communaute

OECD	: Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TRANSBAS	: Trabzon Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi
UAB	: Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı
UNCTAD	: United Nations Conference On Trade And Development

1. GİRİŞ

Kalkınma olgusu, kimi zamanlarda yakın anlam belirten yapısal değişim, ilerleme, sanayileşme, büyüme ve modernleşme gibi kavramlar ile bütünleşmiş, söz konusu kavram ve olguların yerine geçmiş ve anlam kaymasına maruz kalmıştır (Yavilioğlu, 2002). Kalkınma olgusu sadece birey başına düşmekte olan gelir ve üretimin artırılmasının yanı sıra, sosyoekonomik ve kültürel yapının da değiştirilmesi ve geliştirilmesini kapsamına almaktadır. Buradan yola çıkarak kalkınmanın, iktisadi faktörlerin yanı sıra psikolojik, toplumsal ve kültürel faktörler ile de bağlantılı olduğu söylenebilir (Koçak, 2009). Kalkınma kavramı tarihsel açıdan eskilere dayanıyor olsa da II. Dünya Savaşı'nın ardından önemli bir hale geldiği görülmektedir. Bahsedilen dönemin ardından iktisat literatürü içerisinde fazısıyla kendisine yer bulmuş ve bütün dünyayı etkisine almış olan kalkınma olgusu, az gelişmiş olan ülkelerde sağlanması zor olarak değerlendirilen olgu, gelişmiş olan ülkelere de korunması ve iyileştirilmesi gereken bir süreç şeklinde nitelendirilmiştir. Kalkınma kavramına, toplulukların gelişim süreçlerine göre çeşitli dönemlerde farklı anlamlar yüklenmiştir (Koçak, 2009).

1970'li yıllara dek sermaye birikimi, pazarın genişliği, sanayileşme, yatırım ve gelir gibi olgular üstünde yoğunlaşmış olan kalkınma, birçok iktisatçı tarafınca birey başına düşmekte olan milli gelir faktörü ile hesaplanmıştır. 1970'lerden sonraysa ekonomik ölçütler ile beraber hayat standartları, beşeri sermaye, yoksulluk, eşitlik, eğitim, sağlık gibi kavramlar ile değerlendirilmiş olan kalkınmışlık seviyesi, insani kalkınmışlık seviyesiyle hesaplanmaya çalışılmıştır.

Sanayileşmeyle beraber ekonomisi kalkınmaya başlamış olan ülkeler, çoğunlukla üretim kapasitesinin doğal kaynaklardaki dağılım ve yatırım karar organlarındaki belirleyici unsurları piyasa kuvvetlerine bırakmaya başlamıştır. Fakat ülkeler arasında gözlenmekte olan aşırı farklılık düzeyinin meydana getirdiği, sosyoekonomik problemler, piyasam mekanizmasının üretim unsurları dağılımını ülke seviyesinde yeterli ölçüde sağlayamadığını göstermiştir. Bireysel faydayla sosyal faydanın çelişmekte olduğu noktalar, önemli bir problem oluşturmuştur (Dinler, 2012). 1929 yılında yaşanmış olan Büyük Bunalımdan sonra ülkelerin yanında bölgesel dengesizlik de dikkatleri üstüne çekmiştir. Bu kapsamda 2. Dünya Savaşı'nın ardından başta Avrupalı ülkeler olacak şekilde pek çok ülke, bölgesel gelişim

farklarını azaltmaya yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Gözlemler, sosyal ve ekonomik açıdan kalkınmanın farklı ülkeler arasında olduğu gibi ülke içerisinde bulunan bölge ve yerlerde de farklı bir seyir izlediğini göstermiştir (Dinler, 2012). Bu kapsamda az gelişmişliğin mikro açıdan analizi git gide yoğunluk kazanmaya başlamıştır.

Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra pek çok ülkenin hem hükümet programlarında hem de kalkınma planlarında bölgesel kalkınma farklarını olabildiğince en aza indirme amacı ile ekonomiye müdahale ederek çeşitli tedbirler aldığı görülmektedir. Bunun haricinde, kalkınmaya yönelik program ve planlara dahil edilmiş olan aktivist politikalar, bölgesel kalkınma ve bölgesel ekonomi alanlarına yönelik teorik çalışma ve araştırmaların gelişimine de katkı sağlamıştır. 1957'de yüz kırktan çok Amerikan Üniversitesinde bölge konusunun önemli bir şekilde incelendiği ve bu konuya yönelik çalışma ve araştırmaların da artış gösteren bir eğilimde olduğu ifade edilmektedir (Dinler, 2012). Fakat 1970'lere dek kalkınmaya yönelik anlayış, merkezi güdümü ve desteğiyle uygulanmış olan geleneksel bölgesel kalkınmaya yönelik politikaları kapsamaktadır. Gelenekse niteliğe sahip olan bölgesel kalkınmaya ilişkin politikalarda, merkezi hükümetin karara varma sürecinde oynadığı ana rolü üstünde durulurken, 1970'ten sonrasında yerel yönetim ve hükümetlere verilmiş olan vazifeler ön plana çıkmaya başlamıştır (Akiş, 2011).

Geleneksel niteliğe sahip olan bölgesel kalkınmaya yönelik politikaların araç olarak imalat sanayisi, devletin kontrolünde olan sanayi tesisleri, altyapı yatırımları ve finansal teşvikleri kullanmak ile yetinmesi, bazı ekonomik sıkıntılara yol açmıştır (Akiş, 2011). Ülkeler, artış gösteren rekabet ortamında hızla gerçekleşen ekonomik değişim ve küreselleşmenin yol açtığı tehdit ve baskılar ile mücadele etmek ve söz konusu süreç içerisinde meydana gelen fırsat ve imkanlardan faydalanmak amacı ile bölgesel kalkınmaya yönelik politikalarda yapısal dönüşümlere gitmişlerdir (Akiş, 2011).

Nitekim yerelleşme ve küreselleşme dinamiklerinin dünya ekonomisine damgasını vurmuş olduğu 1980'li yıllardan günümüze dek bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar, yalnızca devlet yardım ve desteklerine değil, ayrıca yatırım iklimi, hayat kalitesi, iş gücünün niteliği gibi bölgenin niteliğinin artmasını sağlayacak özelliklere ve içsel gelişime daha fazla önem veren bir yapı haline gelmiştir. Geleneksel bölgesel kalkınmaya yönelik politikalar, hammadde, iş gücü ve pazara odaklanmakta iken, modern bölgesel politikalar sosyal ilişki ve etkileşimler, kurumlar ve normlardan meydana gelen bir yapıyı da göz önünde

bulundurmaktadır. Herhangi bir bölgenin iç dinamiklerine odaklanmış olan, sosyal unsurlara kalkınmaya yönelik politikalar dâhilinde daha fazla yer vermiş ve çağdaş dünya düzenini ihtiyaçlarına adapte olarak gelişim sağlayan yeni yaklaşımlar, günümüz dönemindeki bölgesel kalkınmaya yönelik politikaların şekillenmesine yardımcı olmuştur (Akpınar, 2012).

Fransa, Birleşik Krallık, Hindistan, Almanya, Japonya, Çin, Amerika gibi ülkelerin yer edinmiş olduğu dünyanın en büyük 10 ekonomi arasında dahil olmayı hedeflemekte olan Türkiye, bu hedef doğrultusunda üretime ve ticarete ilişkin uygun fırsat oluşturma ve fiziki altyapı iyileştirme çalışma ve faaliyetlerine fazlasıyla önem göstermektedir. Söz konusu çalışmalar arasında, Türkiye Cumhuriyeti'nin önem ve değerle üstünde durduğu ulusal bir yatırım projesi olarak kabul edilen Filyos Vadi Projesi (FVP) yer almaktadır.

Filyos Vadi Projesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk mega endüstri bölgesi dahilinde geliştirilmekte olan bir proje olarak bilinmektedir. Proje; Filyos Limanı, Filyos Endüstri Bölgesi, Serbest Bölge Gelişme Alanı, Filyos Serbest Bölgesi FVP dâhilinde inşa edilmektedir. Çok modlu ulaşım ve taşımacılık ağı, geniş yatırım fırsatlarıyla proje merkezinin üç yüz elli kilometre çevresindeki alan içerisinde otuz milyon nüfusun, seksen milyar dolarlık bir ekonomik katkı öngörülmektedir (URL-23, 2023).

Bu çalışmada FVP, Mersin Serbest Bölgesi ile karşılaştırılmıştır. Mersin serbest bölgesinin tercih sebebi, bölgenin Türkiye'nin hem ilk serbest bölge olma özelliğini taşıması hem de Filyos Limanı gibi bir liman kenti olmasıdır. Ayrıca her iki değerli bölge, Türkiye'nin bir bakıma dünya ticaretine açılan iki kapısı olarak değerlendirilmektedir. Bu çalışmayı benzer konuda yapılan diğer çalışmalardan ayrılan yönü de burada yatmaktadır. Bu çalışmada, giriş bölümünden sonraki ikinci başlıkta serbest bölge ve bölgesel kalkınma ilişkisi ele alınmış, serbest bölge ile ilgili bir kavramsal çerçeve çizilmiştir. Üçüncü bölümde dünyada ve Türkiye'de serbest bölgeler incelenmiş, serbest bölgelerin gelişim seyri ortaya konulmuştur. Dördüncü ve son bölümde ise Filyos Vadi Projesi ve Mersin Serbest Bölgesi konusunda detay bilgi verildikten sonra ikisi arasında ekonomik işlevleri bakımından bir karşılaştırma yapılmıştır. Böylece hem FVP hem de Mersin Serbest Bölgesi'nin bölge ve ülke ekonomisine kazanımları çalışma konusu kapsamında ortaya konulmuştur.

2. SERBEST BÖLGE VE BÖLGESEL KALKINMA

Serbest bölgelerin, tanımı, tarihi, özellikleri, çeşitleri ortaya konularak kavramsal çerçevesi oluşturulacaktır sonrasında bölgesel kalkınmanın içinde kalkınmanın tanımı, göstergeleri, finansmanı anlatılacaktır. Serbest bölge ile bölgesel kalkınma arasında ilişki ve önemi ifade edilecektir.

2.1. Serbest Bölge ile İlgili Kavramsal Çerçeve

Serbest bölgeler ile bölgesel kalkınma arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır. Serbest bölgeler, sahip oldukları yatırım ve üretim avantajları sayesinde öncelikle bölgesel kalkınmayı tetikler. Bölgesel kalkınma mikrodan makroya ülkenin ekonomik gelişmesine katkı sağlar. Dolayısıyla her iki kavram bir bütünün parçaları gibidir. Burada serbest bölgelere ilişkin bir kavramsal çerçevesi çizilecek, ardından serbest bölgelerin bölgesel kalkınma ilişkisi irdelenecektir.

2.1.1. Serbest Bölge Kavramı

Literatür içerisinde serbest bölge kavramıyla ilgili birçok tanımlama mevcuttur. Bahsedilen tanımlamalarda kurulması hedeflenmekte olan serbest bölge tipleri ile erişilmek istenilen hedefler kapsamında farklılık göstermektedir. Kabul görülen en bilindik tanımıysa şu şekildedir; *“Bir ülkenin sınırları içinde olmakla beraber gümrük sınırları dışarısında kalan, sınai ve ticari faaliyetleri kolaylaştırması adına devlet müdahalesi minimum seviyeye indirilmiş olan yerlerdir”* (Düzenli, 2006).

Yine kavram ile alakalı en fazla kabul edilen tanımı ile; ticari, iktisadi ve mali konular ile ilişkili yönetsel ve yasal düzenlemelerin olabildiğince en düşük düzeyde uygulandığı veya hiçbir şekilde uygulanmadığı, ticari ve sınai alanlar için ciddi miktarda teşviklerin tanınmış olduğu ve fiziksel açıdan devletin diğer bölümlerinden ayrı tutulmakta olan mekanlardır (URL-26, 2023).

Serbest bölge kavramı, ticaretin tarihi ile günümüze kadar süre gelen bir durum olup en basit ifadesi ile tüccarların mallarını alıp satabildiği ve bu işlemi yaparken zorluklar ile

karşılaşmadığı alanlar ya da bölgelerdir. Geçmişten günümüze ekonomik ilişkilerin değiştiği gerçeğinden yola çıkarak, geçmişteki serbest bölgeler ile günümüz kapitalist üretim ilişkilerindeki serbest bölge temel anlamı ile aynı olsa da daha detaylanmış modern bir anlam kazanmıştır.

Başka bir tanıma baktığımızda, bir ülkenin dış ticaret rejimine ilişkin mevzuatın uygulanmadığı, genellikle uluslararası bir liman veya havaalanı yakınında bulunan, milli sınırlar içinde bulunmakla birlikte gümrük hattı dışında kalan, ihracat yoğun faaliyetlere ağırlık vermek üzere seçilmiş sınai ve ticari alanlar olarak tanımlanabilir (Güllü, 2008).

1985 yılında kabul edilen 3218 sayılı Serbest Bölgeler Kanununun 6. Maddesine göre serbest bölge tanımlaması şu şekildedir; ” Serbest bölgeler, Türkiye Gümrük Bölgesinin parçaları olmakla beraber; yer ve sınırları Cumhurbaşkanınca belirlenmiş, serbest dolaşımda olmayan eşyanın herhangi bir gümrük rejimine tabi tutulmaksızın ve serbest dolaşıma sokulmaksızın, gümrük mevzuatında öngörülen haller dışında kullanılmamak ya da tüketilmemek kaydıyla konulduğu, ithalat vergileri ile ticaret politikası önlemlerinin ve kambiyo mevzuatının uygulanması bakımından Türkiye Gümrük Bölgesi dışında olduğu kabul edilen ve serbest dolaşımdaki eşyanın bir serbest bölgeye konulması nedeniyle normal olarak eşyanın ihracına bağlı olanaklardan yararlandığı yerlerdir.” (Resmi Gazete, 1985).

Değişik ülkelerdeki serbest bölge uygulamaları arasında "gümrük hattı dışında sayılma" ve "özel teşviklerin sağlanması" gibi ortak özellikler bulunmakla beraber, ülkelerin ekonomi ve ticaret politikalarının yanı sıra, sosyal ve siyasi durumlarına göre de bazı farklılıklar bulunabilmektedir. Serbest bölge uygulamaları arasındaki bu farklılıklar nedeniyle serbest bölge uygulamalarında önemli terminolojik çeşitlilikler bulunmaktadır. Halen yirmiye yakın terim genellikle serbest bölge olarak bilinen uygulamayı tanımlamak için kullanılmaktadır. Benzer anlamda olan bu terimlerden bazıları aşağıda verilmiştir:

“Serbest bölge, serbest liman, gümrüksüz bölge, ihraç ürünleri işleme bölgesi, dış ticaret bölgesi, serbest ekonomik bölge, serbest üretim bölgesi, serbest ticaret bölgesi, endüstriyel serbest bölge, ikiz fabrika, özel ekonomik bölge, vergisiz ticaret bölgesi, vergisiz bölge, gümrüksüz havaalanı ve yabancı yatırım bölgesi” (URL-9, 2023).

2.1.2. Serbest Bölge Tarihi

Ekonomik kalkınmaya ilişkin bir araç olarak meydana gelmiş olan serbest bölgelerin tarihçesi fazlasıyla eskilere, antik dönemlere dek dayandırılmaktadır. Eski dönemlerden beri hükümetler, kraliçeler, krallar imparatorluklarında yer alan yatırımcı ve tüccarlara ekonomik açıdan kalkınmaya engel olan ihracat ve ithalat vergi ve kısıtlamalarından muaf olacakları özel site bölgeleri sağlamaktadırlar. Söz konusu özellikleriyle günümüz dönemindeki serbest bölgelerle benzer niteliklere sahip olan özel site alanları, modern dönemden evvel Akdeniz’de yoğunlaşmış iken, Greko Romen döneminde Venedik ve Delos’ ta ağırlıklı bulunmuştur. İlk çağlarda kesin olarak aynı olmasa bile serbest bölgelerle benzerlik göstermekte olan Sur ve Kartaca kentlerini örnek olarak göstermek mümkündür. Günümüzdeki serbest bölgelere en yakın olanlarsa Antik Yunan’dan kalma Pire ve Chalcis limanlarıdır. Günümüz döneminde hala önem arz eden ticaret merkezi olma özelliğine sahip olan Hong Kong ve Singapur 18.yy’da da serbest bölgeler hususunda ciddi adımlar atmış olan kentlerden olmuştur (Bakan ve Gökmen, 2014). Orta çağda Marsilya ve Cenova’da etkilerine rastlanmış olan söz konusu özel alanlar, 19.yy ile Güneydoğu Asya bölgesine kadar yayılmayı başarmıştır.

1. Dünya Savaşı’nın yaratmış olduğu ekonomik çöküntü ve yıkımın üstüne yaşanmış olan 1929 Büyük Buhrandan sonra toparlanma gereksinimi duymuş olan Avrupa ekonomileri, çözüm yolunu yeni ticaret keşiflerinde bulmaya çalışmış ve serbest bölgelere yayılım göstermişlerdir. 1930 yılında ilk örnekleri Amerika’da görülmüşken sonrasında Avrupa’nın geneline yayılmıştır. İlk zamanlarda ticaret amacıyla kurulmuş olan serbest bölgeler, zamanla üretim merkezleri haline gelmeye başlamış ve ülkelerin ihracat gelir düzeylerini artırarak dış ticaretin gelişimine katkıda bulunmuşlardır. İhracata ilişkin ilk serbest üretim bölgeleri, İrlanda ülkesinin Shannon eyaletinde 1950’li yıllarda kurulmuş, 1960’lı yıllardaysa Uzak Doğu’da izlerine rastlanmış ve 1966 yılında Tayvan ülkesinde Uzak Doğu’nun ilk serbest üretim bölgesi inşa edilmiştir. Söz konusu bölgelerin sağlamış olduğu başarılar, dünyada geniş çaplı bir etki oluşturarak serbest bölgelerin popülerlik düzeyini artırmıştır. Ayrıca aynı dönemler içerisinde Mauritius ve Hindistan’da, 1970 yılında Güney Kore’de, 1972 yılında Malezya ve Filipinler’de benzer amaçlar ile serbest üretim bölgeleri inşa edilmiştir (Acar ve Karakaş, 2017).

20.yy'ın ikinci yarısında ekonomik açıdan kalkınmanın yegane aracı şeklinde kabul edilen sözde serbest bölgelerin önemi bir hayli hissedilmeye başlanmış ve 1979 yılında dünyanın en ünlü serbest bölgeleri arasında yer alan bir serbest bölge Çin ülkesinin Shenzen eyaletinde inşa edilmiştir. Çoğunlukla havalimanı ya da limanların olduğu bölgelere yakın olarak inşa edilen söz konusu ticaret bölgeleri, 1980'li yıllarla git gide artış göstermeye başlamıştır. Dünya genelinde 2019 yılına gelindiğinde 147 ülkede 5.400'den çok serbest ekonomi bölgesi bulunmakta iken, bu bölgelerin yaklaşık olarak bin tanesi son beş yıl içerisinde inşa edilmiştir (UNCTAD, 2019). Serbest ekonomi bölgeleri, serbest bölgelerin karşılığı olarak bilinen fakat yurt dışında serbest ticaret bölgesi şeklinde anılan bölgelerin yönetim uygulamaları, iş kanunları, yatırım düzenlemeleri ve ülkenin belli alanlarında bulunan ücret oranı politikaları açısından genişletilmiş durumdadır. Uzman bireylere göre, gelecek birkaç yıl içerisinde de serbest ekonomi bölgelerinde meydana gelen söz konusu yükselişin sürmesi ve beş yüzden çok yeni serbest ekonomi bölgesinin inşa edilmesi öngörülmektedir (Acar ve Karakaş, 2017).

Serbest ticaret bölgeleri ihracatın direkt yerel istihdamın ve doğrudan yabancı yatırımı (DYY) gelişmesine destek olmak için teşvik ve yardımların yapıldığı yetki bölgeleri içerisinde belirlenmiş olan alanlar olarak ifade edilmektedir. Dünya genelinde serbest ticaret bölgelerini meşru firmalar için çekici bir hale getiren aynı özellik ve nitelikler ayrıca yasa dışı unsurlar tarafınca suiistimal edilmesini de çektiği için serbest ticaret bölgeleri Mali Eylem Görev Gücü (FATF)'nün incelemesi gerekli olan bir endişe olarak kabul edilmektedir. Genel anlamda son dönemlerde ihracata ilişkin meydana gelen büyümenin merkezi bir şekilde kabul edilen Asya bölgesinde yaygın olan serbest bölgeler, sanayileşen ülkeler içerisinde de mevcuttur. Örnek olarak Amerika, iki yüz elliden çok serbest bölgeye ev sahipliği yapmaktadır (Acar ve Karakaş, 2017).

Serbest bölge oluşturma düşüncesi, Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk defa Osmanlı devrinde gündem konusu haline gelmiş fakat bahsedilen dönemde bu maliyetin altından kalkılamayacak olduğu düşünülüp söz konusu girişimden vazgeçilmiştir. Osmanlı'dan sonra yapılmış olan ilk girişim faaliyeti 1927'de 1132 sayılı "*Serbest Mıntıka Kanunu*"yla Form işletmesine 1928'de Türkiye Cumhuriyeti'nde traktör, otomobil gibi araçların montaj işleminin yapılabilmesi adına imzalanmış olan sözleşmeyle izin verilmiş fakat istenen kar ve verim sağlanamayınca söz konusu girişimden de vazgeçilmiştir (Altay, 2016).

İlerleyen dönemde yaklaşık olarak yirmi sene boyunca hiçbir girişimde bulunulmamış fakat 1946'da 4893 sayılı kanunun kabul edilmesi ile doğrudan üretilmekte olan kilim ve halıların, hayvan derilerinin Türkiye Cumhuriyeti'nde direkt olarak ithal edilmesi veya gerek işlenmemiş gerekse işlenmiş bir şekilde ihraç edilmesinin önünde bulunan engel kaldırılmış ve bu amaç doğrultusunda kurulmuş olan bölgelere “*Serbest Yer*” ismi verilmiştir. Fakat bahsedilen alanlarda uzun ömürlü olmayı başaramamıştır (Altay, 2016). 1953'de farklı bir deneme gerçekleştirilmiş ve “*Serbest Bölgeler Kanunu*” kabul görülmüştür. Fakat bu girişim de istenen hızı yakalamayı başaramamıştır. Dört sene sonra 1957'de “*Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları*”, İskenderun Limanında yer alan 4600 metrekarelik alan serbest bölge şeklinde yürürlüğe konmuştur. İlk başta krom madeni ihraç edilmesi amacı ile alana getirilmiş fakat kısa bir süre sonunda bölge kapatılmıştır. 1965 ile 1976 yılları arasında konuyla alakalı farklı girişim faaliyetleri yapılmış fakat meclise sunulmuş olan kanunlar meclisten onay alamamıştır (Altay, 2016).

1930 ile 1980 seneleri arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde uygulanmış olan ithal ikameci politikalardan dolayı zamanla ülke için ekonomi yeterli olamamış, ihracat için gereken teşvik ve destekler verilememiştir. Bu sebepten dolayı temeli ihracata dayanmakta olan serbest bölgelere yönelik girişim faaliyetleri başarılı olamamıştır. 1980'lerde bahsedilen ithal ikameci politikalardan uzaklaşarak ekonomi konusunda serbestleşmeye gidilmiş, uygulanmakta olan politikalarla ihracata ilişkin üretim artış göstermiş, teknoloji ve yabancı sermaye artışı meydana gelmiştir. Söz konusu durum, ihracata dayalı olan üretim anlayışının da önünü açmış, 1983'te “*Serbest Bölgeler Müdürlüğü*” kurulmuş ve 1985'te 3218 sayılı “*Serbest Bölgeler Kanunu*” kabul görülmüştür (Karaduman ve Yıldız, 2002). Böylelikle Türkiye Cumhuriyeti'nde ilk serbest bölge 03.01.1987'de Mersin şehrinde kurulmuştur.

1990'larda gelişimi ivme kazanmış olan serbest bölgelerin sayısı, 2000'de Kocaeli, Bursa ve Denizli'de kurulması ile beraber artış göstermeye başlamıştır (Bicil ve Uçak, 2018). Mardin Serbest Bölgesi'nin 2016'da Resmi Gazetede yayımlanarak Bakanlar Kurulu Kararıyla beraber kapatılmasının ardından Türkiye Cumhuriyeti'nde günümüz itibari ile 18 tane serbest bölge mevcuttur.

Tablo 2.1: Türkiye’de bulunan serbest bölgeler (URL-1, 2023)

Türkiye’deki Serbest Bölgeler	KURULUŞ TARİHLERİ
Mersin Serbest Bölgesi	1985
Antalya	1985
Ege	1987
İst. Ahl.	1990
Trabzon	1990
İst. Trakya	1990
Adana Yumurtalık	1992
İst. Endüstri Ve Ticaret	1992
Samsun	1995
Avrupa	1996
Rize	1997
Kayseri	1997
İzmir	1997
Gaziantep	1998
Tübitak-Mam	1999
Denizli	2000
Bursa	2000
Kocaeli	2000

2.1.3. Serbest Bölge Özellikleri

Dünyada günümüze dek oluşturulmuş serbest bölgelerin önemli bir bölümü gelişimini sürdüren ve az gelişmiş olan ülkeler içerisinde toplanmıştır. Bahsedilen durumun temel nedeniyse, söz konusu olan ülkelerin yatırımcı bireyler sundukları cazip imkan ve fırsatlara ek olarak, ellerindeki ucuz üretim unsurlarıdır. Ayrıca kurulan serbest bölgeler içerisinde hangi siyasi tip, hangi ülke ve hangi türde olduğu fark etmeksizin birtakım ortak özellikler bulunmaktadır. Serbest bölgelerin özellik ve nitelikleri şu şekilde sıralanabilmektedir (Abasov ve Elagöz, 2001);

- Düşük maliyetli olan işgücünün fazla olmasıyla sendikal hakların bir bölümünün veya tümünün eksik olduğu yerlerdir.
- Mal ve ürünlerin girişiyle ilgili kalış süresi, miktarı ve menşe gibi konularda sınırlandırmalar yoktur.
- Kuruluş kanunları içerisinde söz edilen amaçlar, serbestlik esasları ve dereceleriyle faaliyet konuları kapsamında sürdürülmektedir.

- Genel anlamda geniş hinterland alanı büyük, ülkeler arasında bulunan ticaret yollarının üstesinde olan gelişmiş demir, deniz, kara ve hava ulaşımı gibi imkan ve fırsatlara sahip bölgelerde kurulmaktadır.
- Yükleme, depolama ve boşaltma, işleme, temizleme, ambalajlama, karıştırma, montaj ve demontaj, bakım ve onarım, bankacılık ve sigortacılık gibi faaliyetlerde bulunabilmektedir.
- Ekonomik etkinliklere destek vermek için tüm ulaşım depolama, haberleşme, enerji, su ve kanalizasyon gibi altyapı yatırımlarına katkıda bulunmaktadır.
- Firmalara belirli bir süreliğine vergi muafiyeti oluşturmakta ve kambiyo rejimi uygulamasıyla birlikte firmalar karlarını kolay bir şekilde transfer edebilmektedir.
- Ev sahibi ülkeden gönderilmiş olan mal ve ürünler ihracattayken bölgeden ev sahibi ülkeye gönderilmekte olan mal ve ürünler ithalat sayılmaktadır.
- Özellikle yönetimlere sahiptirler
- Bütün parasal işlemler konvertible dövizlerle gerçekleştirilmektedir.
- Farklı ticari faaliyetlerin odaklandığı ve yoğunlaştığı bölgelerdir.
- Resmi ve özel kuruluş ve kurumlar tarafınca işletilebilmektedir.
- İkamet yasak olduğu için ikamet bölgeleri değildir.
- Şehrin sadece bir bölümünü kapsamaktadırlar.
- Sınırlandırılmış yerlerdir.
- Gümrük harici bırakılmış olmak ile beraber siyasi bakımdan bağımsız değildir.

Serbest bölgeler, devletlerin siyasi sınırları içerisinde olup fiziksel olarak ayrılmış alanlardır. Serbest bölgede üretim faktörleri serbestçe dolaşabilir, döviz üzerinden ticaret yapılır böylelikle kur riskleri ortadan kalkmış olur. Serbest bölgeler liberal iktisadın kurallarının en rahat bir şekilde uygulanabileceği deneysel alanlar gibi görmek hiç de yanlış olmamalıdır. Devletin sermaye üzerindeki tüm baskı unsurları serbest bölgelerde bulunmamakta ya da kısmen uygulanmaktadır.

2.1.4. Serbest Bölge Kuruluş Amaçları

Küreselleşme sürecinin başlangıcıyla beraber ticaret fazlasıyla değer kazanmaya başlamış ve ülkeler karşılıklı ticarete bulunma gereksinimi hissetmeye başlamışlardır. Fakat söz konusu ticareti yaparken kendi üreticilerini de muhafaza etmeyi istemişlerdir. Bu sebepten

dolayı ticarete bazı kısıtlama ve engeller getirmişlerdir. Bahsedilen kısıtlama ve yasaklar nedeniyle ülkeler gereksinim hissettikleri döviz girişini elde edememiş ve yabancı sermaye problemi çekmeye başlamışlardır. Söz konusu durum, döviz ve yabancı sermaye kazancını artırmayı arzulayan devlet ve milletleri ticaretin daha serbest bir şekilde gerçekleştirildiği, kısıtlama ve yasakların az az olduğu ve uluslararası ticaret anlayışının geliştirecek etkisi olan yeni bölgeler keşfetmeye ve oluşturmaya itmiştir. Böylece ortaya atılmış olan serbest bölge olgusu, git gide daha fazla rağbet gören bölgeler haline gelmiştir. Tüm bunlar göz önüne alındığı zaman serbest bölgelerin kuruluş amaç ve gayelerini şu şekilde sıralayabilmek mümkündür (Orhan, 2003);

- Turizmi arttırmak.
- Bazı gümrük mevzuatlarından muaf tutulup vergi ve gümrükten meydana gelebilecek olan maliyetleri hafifletmek.
- Karayolu ve transit taşımacılığı geliştirmek.
- İthalat kolaylığı yaratmak.
- Hammadde teminini kolaylaştırmak.
- Teknolojinin gelişimine fırsat sunmak.
- Yeni iş fırsatları oluşturarak istihdam artışı sağlamak.
- Ülkelerarası ticari etkileşimi artırmak.
- İhracatı artırmak ve teşvik etmek.
- Dış ticaret açığını dengelemek.
- Ülkeye giren dövizini artırmak.

1985 yılında yürürlüğe girmiş olan 3218 Sayılı “*Serbest Bölgeler Kanunu*”na göre ise Türkiye’deki serbest bölgelerin kuruluş amaçları şu şekildedir (Resmi Gazete, 1985);

- Serbest bölgeler ile ilgili ve onların geliştirilmesi için tesislerin açılması, kaynakların ciddi bir kısmının serbest bölgelerde gerçekleştirilen faaliyet ve çalışmalardan elde edilecek olan gelirlerin teşkil edecek olduğu bir fon tesis etmek.
- Serbest bölgelerde faaliyet ve çalışma gerçekleştirmek için yurtdışından gelenlerin ayni ve nakdi sermaye getirmeleriyle söz konusu olan sermayeleri ile karları ve temettülerinin tümünün veya bir bölümünün yine yurtdışına çıkmasını sağlamak.

- Türkiye sanayisinin gelişimine katkı sağlayabilecek olan modern teknolojinin getirilmesi ya da girdileri Türkiye'nin karşılaması.
- Serbest bölgelere girişle çıkışlar sırasında, mal ve ürünlerin getirilerek satılmaları veya bölgeler haricine çıkarılmaları sırasında ve tüm faaliyet ve çalışmaların sürdürülmesinde bürokrasinin azaltılması.
- Serbest bölgelerde faaliyette olan gerçek ve tüzel bireylerin gelir ve kurumlar vergilerinden muaf tutulmalarıyla müteşebbislerin söz konusu bölgelere çekilmesi.
- Serbest bölgelerde faaliyet gösteren müteşebbislerin hiçbir resim, harç ve vergi ödemesi gerçekleştirilmeden yurtiçi ile yurtdışındaki sağlamalarıyla yerli müteşebbislerin yurt içerisinden stoklamaya girmeden gereksinim ve ihtiyaçlarını devamlı ve ucuz bir şekilde karşılamaları.
- Coğrafi konumdan dolayı özellikle Ortadoğu'da önemli bir konuma sahip Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası bir ün sahibi olan ticaret merkezlerine sahip olması.
- Türkiye Cumhuriyeti'nde kurulacak serbest bölgelerin diğer ülkelerde faaliyette bulunmakta olan serbest bölgelere karşı kıyaslamalı avantajların artırılması.

2.1.5. Serbest Bölge Çeşitleri

Serbest bölge, çeşitli serbest bölge türlerinin bir arada bulunduğu kavramı ifade etmekle birlikte sınıflandırmanın zor olduğunu söyleyebiliriz ancak temelde iki kritere göre sınıflandırılmaktadır.

Birincisi, bir serbest bölge sadece ticari bir amaçla kurulabileceği gibi hem ticari hem de üretimin yapıldığı bir yapıya sahip olarak da kurulabilir. Gelişmiş ülkelerde ticari amaçlara yönelik serbest bölgeler yaygın iken gelişmekte olan ülkelerde hem ticari hem de endüstriyel yapıda serbest bölgeler daha yaygın bulunmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde sermaye daha kısıtlı olduğundan dolayı üretime yönelik yapıya önem verirler böylelikle ülkeye döviz girdisi sağlayarak kalkınmada daha aktif rol oynamaya çalışırlar.

İkincisinde ise, serbest bölgede yapılan üretimin iç piyasaya yönelik mi yoksa ihracata yönelik mi olacağına göre sınıflandırma yapılır. Gelişmiş ülkelerde iç piyasaya yönelik üretim yapılan serbest bölgeler yaygın iken gelişmekte olan ülkelerde bu durum ihracata

yöneliktir. Gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkeleri yakalayabilmek için serbest bölge yapılarını ihracata yönelik üretim yapmak için kurmaktadır.

Serbest bölgeler, konumlandıkları sınır ya da ülkelere göre, gerçekleştirdikleri işlev ve hizmette buldukları amaçlara göre çeşitli biçimlerde adlandırılabilir. En fazla bilinen ve başlıca olan serbest bölge çeşitleri şu şekilde sıralanabilmektedir (Bakan ve Gökmen, 2014);

1. Teknoloji Serbest Bölgesi
2. Gümrüksüz Satış Mağazası
3. Serbest Şehir
4. Serbest Çevre
5. Yatırım Bölgesi
6. Serbest Bankacılık Bölgesi veya Kıyı Bankacılığı
7. Antrepo
8. Transit Bölge
9. Serbest Liman
10. İkiz Fabrika
11. Serbest Üretim Bölgesi
12. Serbest Ticaret Bölgesi

2.1.5.1. Teknoloji Serbest Bölgesi

Gelişen teknolojiden yararlanan veya yeni teknolojiler geliştirmeyi arzulayan işletmelerin, bir yüksek teknoloji merkezi ya da üniversitenin imkan ve fırsatlarından faydalanarak yeni teknoloji üretmekte oldukları, bir teknoloji ürünü hizmet veya ürüne dönüştürerek kalkınmaya katkı sağladıkları, bu yüksek teknoloji merkezi veya üniversitenin yakın çevresine ya da içerisine kurulmuş olan alanları ifade etmektedir. Serbest bölgeler içerisinde olduğu gibi, bahsedilen bölgelere de ticaret kolaylığı, ucuz enerji kullanımı, yabancı ve yerli kaynaklara erişim fırsatı, zaman sınır olmaması, tüm işlemleri döviz ile gerçekleştirme fırsatı, gümrük verisi muafiyeti, gelir ve kurumlar vergisi muafiyeti ve vergi muafiyeti gibi pek çok teşvik ve destek verilmektedir. Teknoloji serbest bölgelerini, avantajları açısından direkt olarak bir serbest bölge çeşidi şeklinde görmek mümkündür (Resmi Gazete, 2001).

2.1.5.2. Gümrüksüz Satış Mağazası

Çoğunlukla ülke girişleri ve çıkışlarının yoğun bir şekilde gerçekleştirildiği havalimanlarına kurulmakta olan, ülke içinde yüksek vergilere sahip olan kıymetli eşya, alkol ürünleri veya tütünlerin herhangi bir gümrük vergisine tabi olmadan kısıtlı miktarda satışının gerçekleştirilebildiği mağazalar olarak ifade edilmektedir (Thubert vd., 2017). Gümrüksüz satış mağazalarında ülkeye pasaportla giriş ve çıkış yapan bireyler, ülke mevzuat ve yasalarında belirlenmiş olan miktarlarda ülke içi ucuz piyasalardan ürün temini yapabilmektedirler. Bu alanlar, geniş çaplı ticaretler gerçekleştiriyor olmasalar da bazı gümrük uygulamalarından muaf olmaları özellikleriyle özel serbest bölgeler arasında sayılmaktadır (Thubert vd., 2017).

2.1.5.3. Serbest Şehir

Serbest bölgeler, tarih içerisinde ilk defa serbest şehirler şeklinde meydana gelmişlerdir. Serbest bölgenin bir kentin tümünü kapsamıyla serbest şehirler ortaya çıkmaktadır (Sefikhanov, 2005). Temel gayesi ticari faaliyetlerde bulunmak olan, serbest bölgelerden farklı bir şekilde yerleşime açık alanlar olarak da ifade edilmektedir. İçinde pek çok dağılım, üretim ve transit ticaret gerçekleştirilen uluslararası firma içeren, böylece diğer ülkeler tarafınca ilgi odağı olan, pek çok idari birimin yer aldığını, teknoloji açısından gelişmiş ve finansmanları bünyesinde içeren kentlere “*Serbest şehir*” denmektedir. Serbest şehirler, zamanla küçülüp bölünerek serbest bölgeler haline gelmişlerdir. Serbest şehirler, günümüz döneminde Çin ülkesinde 3 tane bulunmakta iken dünyanın en gelişmiş olan serbest şehirleriye Bahreyn, Dubai ve Hong Kong’tur (Sefikhanov, 2005).

2.1.5.4. Serbest Çevre

Serbest çevre, yapısı gereğince serbest liman ile benzerlikler içermektedir. Fakat yerel tüketime hitap etmesinden dolayı serbest limandan ayrılmaktadır. Ülkenin geri kalan bölgelerinde yerle tüketimi artırmak amacı ile yurt dışından temin etmekte sıkıntı yaşanan ürün ve malların gümrüksüz bir şekilde ithalatla temin edildiği bölgelere “*Serbest Çevre*” denilmektedir. Gümrüksüz ithalatla sağlanmakta olan söz konusu mal ve ürünlere sermaye

malları, ilaç ve sağlık ürünleri, yiyecekler ve tüketicilerin acil bir şekilde temin etmesi gereken mallar örnek olarak verilebilmektedir (Ortakarpuz, 2020).

2.1.5.5. Yatırım Bölgesi

Ülkelerin geri kalan bölgelerin yatırım ve istihdamı yükseltmek amacı ile kurulmakta olan, bahsedilen amaçla işletmelere özel teşvik ve destekler sunan ve ithalatın gümrüksüz bir şekilde gerçekleştirilebilecek olduğu bölgelerdir. Çoğunlukla gelişimini sürdüren ülkelerde rastlanmaktadır. Bahsedilen bölgelerde işletmelere vergi teşvikleri ve altyapı kolaylıkları sağlanarak yatırımları artırmak amaç olarak belirlenmektedir. Diğer serbest bölge çeşitlerinden farklı bir şekilde bu bölgelerde genellikle yabancı yatırımcıların yanı sıra yerli yatırımcılar ön planda tutulmaktadır. Bu bölgelerde gerçekleştirilmekte olan teşvik ve uygulama oranları ülke genelinde kalkınmaya öncelik verilmiş olan yerlerin kalkınmışlık düzeylerine göre farklılık göstermektedir. Ayrıca yatırımın önceliği ve büyüklüğüne göre de söz konusu oranlar farklılık gösterebilmektedir (Orhan, 2003).

2.1.5.6. Serbest Bankacılık Bölgesi veya Kıyı Bankacılığı

Serbest alanların genellikle bankacılık faaliyet ve çalışmalarını için tesis edilmiş olduğu bu bölgelerde, bankacılığa yönelik faaliyetler serbest bir şekilde yapılmaktadır. Serbest bankacılık bölgeleri vergiler ve merkez bankası tarafında konulmuş olan kurallardan muaftır. Munzam ve karşılıklar uygulanmamakta ya da oldukça düşük düzeylerde tutulmaktadır. Söz konusu bölgelerde uluslararası piyasa içerisinde dolaşan yabancı sermayeyi ülkeye çekmek amacı ile kurulmaktadır. Serbest alanlarda yer alan bankalar, buldukları ülkede yer alan işletmeler ya da insanlar için değil, serbest bölgeler içerisinde yerleşik olan işletmeler için kredi, fon ya da finansman sağlamaktadır. Bahsedilen bankalarda genellikle dış ticarete yönelik işlemler yabancı para birimleriyle yapılmaktadır. Alışılmış olan bankalara benzer olarak kural veya vergiler uygulanmadığı için firmalar ve serbest alanlar için teşvik niteliğine sahiptir. Bölgedeki işletmelere oldukça düşük maliyet ile kredi temin ederek gereken finansmanı sağlamalarına yardımcı olmakta ve onları üretmeye teşvik etmektedirler (Aminy, 2020).

Bahreyn, Bahama, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Hollanda Antileri, Cayman Adaları, Lichtenstein, Paris, Londra, Frankfurt, Zürih, ABD International Banking Facilities, ve New York kıyı bankacılığı merkezleridir (Küçükkocaoğlu, 2006).

2.1.5.7. Antrepo

Yabancı ülkeler üzerinden gelmekte olan mal ve ürünlerin satılıncaya dek bekletilmekte olduğu, gümrük kontrollerinin yapıldığı ve gümrük idareleri tarafınca denetimde tutulduğu depolara antrepo denmektedir. Ürün ve mallar bahsedilen alanlar içerisinde bekletilmekte iken gümrük vergisi ödememekte ya da gümrük mevzuatında bağlı tutulmamaktadır. Antrepoların devlete ait veya özel olacak şekilde farklı türleri mevcuttur. Bahsedilen alanlar içerisinde bekletilmekte olan mal ve ürünler, sadece buldukları ülkeye ithal edildiğinde gümrük uygulamaları veya vergilerine tabi tutulmaktadır. Burada mal ve ürünler belirli ya da uzun bir müddet tutulabilmekte veya farklı bir antrepoya aktarılabilmektedir (Ganapati vd., 2021).

Gümrük mevzuatı içerisinde antrepolarına yönelik birtakım uygulama ve kurallar mevcuttur. Antrepo rejimi hem ithalatçı hem de ihracatçılara önemli avantajlar oluşturmaktadır. Antrepo rejimi aracılığıyla ihracatçı mal ve ürünlerini direkt olarak pazara sürmek zorunda kalmayarak doğru vakit bekleyip ihtiyaç duyduğu miktarda olan mal ya da ürünü piyasaya sürmektedir. İthalatçıysa gereksinim duyduğu kadar ürünü ithal edip hem sadece gereksinim duyduğu ürün kadar gümrük vergisi ödemekte hem de istifleme ve depolamaya yönelik masraflardan kurtulmaktadır (Ganapati vd., 2021).

2.1.5.8. Transit Bölge

Yeterli çıkışı bulunmaya veya denize kıyısı olmayan ülkeler için, denize kıyısı bulunan ülkelerin sınırları içerisinde kurulmakta olan, dağıtım ve depolama merkezi şeklinde kullanmakta oldukları limanlara “*Transit Bölge*” denilmektedir. Bahsedilen bölgelerde komşu ülkelerden ev sahibi olan ülkeye transit geçen mal ve ürünler, gümrük vergileri ve prosedürlerine tabi tutulmamaktadırlar. Transit bölgeler, serbest ticaret veya serbest liman bölgeleri kadar önemli kolaylıklar sağlayamamaktadır. Kapsamlı bir şekilde incelendiği zaman transit bölgelerin, limanın ayrılan belli bir bölümünde kendisine ait olan bir depolama alanı bulunan, farklı kolaylıklar sağlamakta olan bölgeler olduğu görülmektedir. Transit

alanlarda üretime izin verilmemektedir. Sadece farklı bir ülkeye giden mal ve ürünlerin söz konusu süreç içerisinde herhangi bir zarara uğramadan depolanmasını, tekrardan ambalajlanmasını veya saklanmasını sağlamaktadırlar. Bazen bahsedilen alanlarda gerçekleştirilen depolama sürelerinin sınırlı olduğu da görülebilmektedir (Altay, 2016).

2.1.5.9. Serbest Liman

Serbest ticaret bölgeleriyle benzer özelliklere sahip olan, liman veya havaalanlarına kurulmakta olan, yer aldığı ülkenin gümrük mevzuatına bağlı tutulmadan yabancı menşeli mal ve ürünlerin satılmak ya da kullanmak gibi ticari çalışmaların gerçekleştirilmekte olduğu alanlar olarak ifade edilmektedir. Ülkede yer alan bir liman içerisinde yeniden ihracat, transit taşımacılık, ithalat ve ihracat benzeri faaliyet ve çalışmaların serbest bir hale gelmesiyle serbest limanlar oluşturulabilmektedir (Acar ve Karakaş, 2017).

“Yabancı menşeli malların kullanılması, tüketilmesi veya yeniden satılması ya da tekrar satılmak üzere tüm limanı ya da bir bölümünü içine alan, gümrük vergisi dışında kalan veya en düşük tarifinin uygulandığı kısmına serbest liman denir. Serbest limanlar, serbest üretim bölgelerinin liman set yapısı, antrepolar ve sanayi tesisleri ile desteklenmesinin yanı sıra, oteller, gümrüksüz alış-veriş mağazaları, meskun mahal (ikametgah), dinlenme ve eğlence merkezleri ile bir şehir görünümü kazanması ile ortaya çıkmıştır. En önemli serbest limanlar Hong-Kong, Singapur, Aden, Cebelitarık ve Manaus” (Brezilya)'dur (Erçakar, 2004).

Serbest limanlar, serbest alanlarda gerçekleştirilmekte olan faaliyet ve çalışmalar bakımından kolaylaştırıcı etki sahibidir. Bahsedilen noktada serbest alanların bir nevi antrepo benzeri bir işlev gören alanlar olduğu söylenebilmektedir. Serbest limanlar, yabancı mal ve ürünlerin gümrük mevzuatına bağlı tutulmadan gümrük gözetiminde tutulmasının yanında eğlence ve dinlenme merkezleri, alışveriş ve yemek mekanları, otelleri de kapsamında barındırmasıyla serbest alanların sosyal kent kısmına hizmette bulunmaktadır. Dünya genelinde serbest limanlara; Hamburg, Danzing, Kopenhag, Manaus, Cebelitarık, Aden, Singapur ve Hong Kong limanları örnek olarak verilebilmektedir (Acar ve Karakaş, 2017).

2.1.5.10. İkiz Fabrika

Amerika ve Meksika sınırına has olarak kurulmakta olan bu bölgeler de ihracat işlemlerinin yapıldığı bölgeler arasında yer almaktadır. Bu bölgeler aracılığıyla Meksika işletmeleri, Amerika’da üretilmekte olan malları gümrüksüz bir şekilde ithal etmesinin ardından, imalat, birleştirme benzeri işlem ve faaliyetlerden geçirerek ortaya sunduğu yarı mamul ve mamulleri Amerika pazarına ihraç edil kazanç elde edebilmektedirler. Birinci örnekleri 1960’larda Meksika ülkesinde görülmüş olan ikiz fabrikalar, 1990’lardan sonra Maquiladora ve NAFTA olarak isimlendirilmiş ve sınır ülkeleri arasında gerçekleştirilen ticari geliştirmeyi amaç olarak belirlemiştir. Vergi muafiyetleri, düşük üretim maliyeti ve ucuz işgücü sayesinde Amerikalı yatırımcı ve firmaların dikkat ve ilgisini çekmekte olan serbest üretim bölgelerinin bir türü olarak kabul edilen ikiz fabrikalar, Meksika ekonomisinin gelişimi ve kalkınması konusunda önemli bir rol üstlenmiştir (Bakan ve Gökmen, 2014).

İkiz fabrikalar sayesinde hem Amerika Meksika ülkesinden kendine doğru olan göçü önleyerek düşük maliyetli üretimden dolayı 3. dünya ülkelerinin pazar yerlerinde etkinliğini artırmış hem de Meksika ucuz işgücünden dolayı yabancı sermayeyi kendi ülkesine çekip istihdam oranını artırmış ve ileri teknolojiyi kendi ülkesine getirerek ekonomik sorun ve problemlerine çare bulabilmeyi başarmıştır. Zamanla Meksika haricinde Latin Amerika’da da örnekleri görülmeye başlamış olan bu alanlar, günümüz döneminde El Salvador, Nikaragua ve Paraguay benzeri ülkelerde mevcuttur (Bakan ve Gökmen, 2014).

2.1.5.11. Serbest Üretim Bölgesi

Serbest üretim alanları düşük girdi maliyeti ve ucuz işgücünden yararlanarak, iş makinesi ve hammadde ithalatında alınan vergilerden muaf tutulmakta, üretmiş olduğu yarı mamulleri ve mamulleri ihraç ettiği sırada uygulanmakta olan vergi mevzuatlarından da muaf tutulan, işyeri ya da fabrika binası teşvik ve desteklerinden faydalanarak pek çok bakımdan düşük maliyetli firmaların açıldığı ve üretim gerçekleştiren veya gerçekleştirilmeyen yabancı yatırımcı bireyleri çekmek amacı ile inşa edilen bölgeler olarak ifade edilmektedir. Gelişimini sürdüren ülkeler, bahsedilen bölgeler aracılığı ile yabancı sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmeyi amaç olarak belirlemektedirler. Yabancı yatırımcıların ucuz işgücünün olduğu bölgelere gelerek hem ülkede bulunan istihdam oranını artırmakta hem de yanında getirmiş olduğu teknolojiyle gelişimini sürdüren ülkelerin teknolojilerini artırmakta ve geliştirmektedir (Ortakarpuz, 2020).

Serbest üretim bölgeleri, ülkelerin genellikle yabancı sermaye yatırımlarını çekebilme amacına yönelik olarak tesis ettikleri, üretimin daha çok ihracat ve belli şartlarda iç tüketim için yapıldığı, birçok teşvik ve özendirme tedbirleri ile büyük üretim komplekslerinin kurulduğu serbest bölgelerdir (İncekara, 1986).

Çok uluslu şirketler teknoloji yoğun olmayan, ucuz emeğin yoğun olduğu gelişmekte olan ülkelere faydalanmak için üretime dönük serbest bölgelere yatırım yapmaktadırlar. Bunların arasında en önemli ülkeler Dominik Cumhuriyeti, Brezilya, Güney Kore, Çin, Malezya, Endonezya, Tayvan sayılabilir.

Genellikle serbest bölgelere benzer olarak serbest üretim bölgeleri de ülkelerin gümrüklü alanlarından ayrı tutulmuş ve emniyet kuvvetleri tarafınca güvenliği sağlanmış olan alanlar olarak ifade edilmektedir. Bahsedilen alanlar, serbest ticaret bölgelerinin tam tersine yarı mamul ve mamul üretimi gerçekleştirmeyi amaç olarak belirlemekte ve böylelikle ihracatı artırmayı da hedeflemektedir. Dünyada bahsedilen bölgelerin diğer serbest bölgelerin gerçekleştirmekte olduğu faaliyet ve çalışmaları da yerine getirebilecek bir biçimde kurulmuş olan örnekleri görülmektedir (Ortakarpuz, 2020).

2.1.5.12. Serbest Ticaret Bölgesi

Alım-satım benzeri ticari faaliyet ve çalışmaların gerçekleştirildiği, çoğunlukla liman veya havaalanı benzeri lojistik bakımdan avantaj sahibi olan bölgelerin yakınlıklarına kurulmakta olan, sürdürülen faaliyet ve çalışmalarda vergilerden komple veya kısmi olarak muaf tutulmakta olan bölgelere “*Serbest Ticaret Bölgesi*” denilmektedir. Ülkenin gümrüklü sahası haricinde yer alan, temel gayesi düşük maliyetli üretimi artırarak ihracat gerçekleştirmek olan, resmi ve özel bölgeler tarafınca iletilebilmekte olan, liman veya havaalanlarının yakınlıklarına ya da yer aldığı bölgeye kurulmakta olan bölgelerdir. Bahsedilen bölgelere genellikle etiketleme, sınıflandırma, gümrükleme, ambalajlama, elleçleme, boşaltma, yükleme, depolama, ithalat ve ihracat benzeri faaliyet ve çalışmalar gerçekleştirilmektedir (Zhou vd., 2019).

Serbest ticaret bölgelerinin en belirgin özelliği üretime yönelik işlemler yapılmamaktadır ayrıca gümrük mevzuatı bakımından ikiye ayrılmaktadır; açık serbest bölgeler ve kapalı serbest bölgeler.

- **Açık Serbest Bölgeler (Open Free Zones)** : Her türlü ticari faaliyetin yapıldığı bulunduğu ülkenin gümrük mevzuatının uygulanmadığı durumdur.

- **Kapalı Serbest Bölgeler (Closed Free Zones)** : Bulduğu ülkenin mevzuatına kısmi olarak tabi olunan serbest bölgelerdir.

Tarihte ilk defa kurulmuş olan bölgeler bu türden olan serbest bölgeler olarak bilinmektedir. Ticari faaliyet ve çalışmaları sürdürerek ülkenin dış ticaretine katkı sağlamak amacı ile kurulmakta olan serbest ticaret bölgelerinin pek çok örneğine denk gelmek mümkündür. Fakat dünyada hem üretimi hem de ticari faaliyetleri aynı zamanda gerçekleştiren bölgelere daha sık denk gelinmektedir (Zhou vd., 2019).

2.2. Bölgesel Kalkınma

Bölge kavramı, tanım ve içerik bakımından farklı dönemlerde farklı şekillerde ifade edilmiştir. Çok eskilere dayanan bu kavram aslında bir mekan parçasını diğerinden ayrılan farklılıklarını ortaya koymak için kullanılmıştır. Bilimsel anlamda bölge tanımlaması on sekizinci yüzyıla rastlar. Bölge kavramını ilk olarak haritacılar, sınır tanımlamalarını yapmak için kullanmışlardır. Daha sonra Coğrafyacılar, farklı coğrafi özelliklere dayalı bölge tanımını ortaya koymuşlardır. Bölgesel kalkınma kavramı iktisat literatürüne II. Dünya Savaşı'ndan sonra girmiştir. Literatüre girmesiyle birlikte bu kavram iktisadi ve sosyal kalkınma sorununa mekânsal bir boyut kazandırmıştır. Bu kavramın kalkınmadan ayrılan yönü, bölge temelinde ortaya çıkan ve bölgelerin kalkınmasıyla birlikte ulusal kalkınma amaçlarının daha rasyonel sonuçlara ulaşmasına yardımcı olmasıdır. Dolayısıyla bölgesel kalkınma, sosyo ekonomik dinamiklerinin harekete geçirilmesiyle bölge refahının yükseltilmesini amaçlayan çalışmalar bütünü olarak tanımlanabilir (Yılmaz, Z & İncekaş, E, 2018). Kalkınma ekonomisinin 1950'li yıllarda güncellik kazanması, bölgesel politikalar ve bölge planlama kavramlarını gündeme taşımıştır. Ulusal kalkınma stratejilerinde bölgeler arası denge kavramı eklenmiş ve bu kavram kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Günümüzde devletin bölgesel gelişmedeki sorumluluk boyutu değişmiş, bölgedeki kamu,

özel sektör, üniversiteler ve farklı sivil toplum kuruluşlarının birlikte bölge için vizyon, politika ve uygulama projelerini tanımladığı bir anlayış ortaya çıkmıştır (Eraydın, 2004). Bu anlayışa hizmet edecek amaçların gerçekleştirilebilmesinde kalkınma ajanslarının önemli rolü bulunmaktadır. Günümüzde Kalkınma Ajansları, mali destek programları ile çeşitli projelere destek sağlamakta, bölgelerin daha gelişmesi ve güçlü olması noktasında önemli çaba sarf etmektedirler (Ceylan, N vd., 2010).

2.2.1. Ekonomik Kalkınma ve Serbest Bölgeler

Kalkınma en basit anlatımla, temel insani değer ve yargıların farkında olmaktır. İnsani değer ve yargıların arasında kişilerin kendisine ve ailesine bakmasına katkıda bulunacak olan istihdam; yoksulluk düzeyi, barınak ve yiyecek üstünde uygun hayat için gereken diğer fırsatlar; eğitimi sürdürmek ve sonucunda hayat kalitelerini artırmak; yeterli düzeyde sağlık hizmetleri; sosyal hayat ve demokraside yer almak; sosyal güvenlik ön plana çıkmaktadır (Cypher, 2014).

Kalkınma olgusu, farklı dönemler içerisinde farklı içeriklere sahip olmuş ve hatta aynı dönem içerisinde değişik içeriklerde kullanılmış olduğu da görülmüştür. Kalkınma, bazı durumlar da kendine yakın manalar taşımakta olan yapısal değişme, büyüme, ilerleme, modernleşme ve sanayileşme gibi kavramlar ile birleşmiş, bu kavramların yerine kullanılmış ve doğal bir şekilde anlam kaymasına maruz kalmıştır (Tunalı, 2021).

Orta ve yüksek gelire sahip olan ülkelerle en yoksul ülkeler arasında bulunan farklardan bir tanesi, az gelişmiş ülkeler ya da çok az gelişmiş olan ülkeler şeklinde adlandırılmakta olan yoksul ülkeler içerisinde, altyapılar, hukuk sistemi, mülkiyet hakları gibi temel kurum ve kuruluşlar olmadığı için kalkınmanın gerçekleşmemesidir. Gelişmiş olan ve gelişmekte olan ülkeler şeklinde isimlendirilen orta ve yüksek gelirli olan grup içerisinde yer alan ülkelerdeyse ekonomik ilerleme için temel şart ve koşullar bulunmaktadır. Bahsedilen ülkelerde gerçekleşen ekonomik açıdan ilerleme ve büyüme, Türkçede gelişme olarak isimlendirilirken, Az gelişmiş olan ülkelerde ve çok az gelişmiş olan ülkelerde meydana gelen ekonomik iyileşme, sanayi sisteminin genişlemeye uğraması ve yapısal değişiklikler kalkınma şeklinde Türkçeye çevrilmiştir. Ülkeler gelişmiş, gelişmekte olan, az gelişmiş ve çok az gelişmiş şeklinde gruplara ayrılmış ve tümünde gelişme kelimesi kullanılmıştır. İngilizcede de “*developed*”, “*developing*” ve “*least developed*” olarak gruplandırılmış ve

tümünde “*develop*” kelimesi kullanılmıştır. Çoğu İngilizce ve Türkçe metin içerisinde söz konusu 2 farklı ilerlemeye aynı ad verilmiştir (Feldman ve Storper, 2018).

Bunun haricinde bazı zamanlarda ekonomik büyüme olgusu da devreye girmiş ve daha çok karmaşaya yol açmıştır. Ekonomik büyüme, her daim sosyal ilerleme manasına gelmemektedir. Örnek olarak ülke zengin bir hale geldiği halde yoksulluk azalmayabilmekte, gelirler eşit bir şekilde dağıtılabilmektedir. Diğer taraftan gelişmiş olan ülkeler içerisinde ekonomik büyümeden söz edildiği zaman, bu durum sosyal boyutu da içermekte olan bir gelişmedir. Bunun sebebi bahsedilen ülkelerde meydana gelen büyüme dahil edici bir büyüme olarak kabul edilmektedir ve yüksek kaliteye sahip büyüme şeklinde de adlandırılmaktadır (Feldman ve Storper, 2018).

Gelişimini sürdüren ülkelerde hareketsiz ve kıt sermaye; ucuz ancak verimsiz, vasıfsız ve istikrarsız olduğu için ucuz olsa bile tercih konusu olmayacak işgücü; değişime direnen ve muhafazakar yaygın zihniyet; yaygın yoksulluğa benzer olarak ekonomik kalkınmaya engel olan unsurlar görülmektedir. Bahsedilen ülkeler için ekonomik açıdan kalkınma, milli bir problem olarak yaşamda kalma gayreti şeklinde nitelendirilmektedir. Ekonomik açıdan kalkınma daha yüksek hayat kalitesi, yükselmekte olan birey başına düzen milli gelir, artan üretim kapasitesi, doğa karşısında üstünlük manasına gelmekte ve hem evrensel olarak hem de milli sınırlar içerisinde arzu edilen bir amaçtır (Arndt, 1989).

2.2.1.1. İktisadi Kalkınmanın Göstergeleri

Kalkınmanın sağlanmasında devletin rolü tarihsel açıdan fazlasıyla önem arz eden bir tartışma konusuna dönüşmüştür. Yaklaşık 70 seneyi bulan söz konusu tartışmalarda 3 temel dönemden bahsedilebilmektedir. Öncelikle 1950 ile 1970 yılları arasında kalkınmanın devlet müdahalesiyle sağlanacak olduğu, diğer 1980’den sonraki dönem içerisinde kalkınmanın serbest piyasa işleyişiyle gerçekleşecek olduğu, son olaraksa neo-liberal politikaların meydana getirdiği yıkıma çözüm amacı ile 1990’larda geri çağrılmış olan 2000’li yıllarda daha fazla dile getirilmiş olan ülkelerin piyasanın yaratmış olduğu olumsuz yönlü durumlara çözüm bulması ve piyasayı yönlendirmesi gerektiğidir (Fine, 2008).

Kalkınmanın herhangi bir şekilde sorgulanmadığı söz konusu yaklaşımlarda, ulaşmak istenilen bir amaç şeklinde kalkınmanın kim tarafınca hangi stratejiler ile sağlanacak olduğu

tartışma konularının temelini oluşturmaktadır. Kalkınma konusunda bir unsur olarak piyasanın mı yoksa devletin mi etkili olacağı, kalkınmanın teknolojiye ağırlık verilerek mi yoksa eğitime önem verilerek mi sağlanacak olduğu problemlerin bulunduğu bir döngü bahis konusu olmuştur. Farklı bir deyişle kalkınmanın belirleyici unsurlarının ne olduğuna ilişkin sorular artış göstermeye başlamıştır (Ercan, 2006).

Kalkınmanın belirleyici unsurları konusunda araştırmacılar, iktisadi kalkınmada diğer bir önem arz eden unsur olan eğitime fazlasıyla önem yüklemişlerdir. İktisadi kalkınma ve eğitim 2. Dünya Savaşı'nın ardından sömürge olmaktan kurtularak bağımsızlığını tekrardan kazanan topluluklara örnek olacak şekilde batılı toplumları gösterip kalkınma konusunda eğitimin önemli bir rol üstlendiği öne sürülmüştür. Bahsedilen dönemde bulunulan temel yaklaşımlar incelendiği zaman, modernleşme konusunda ilerleyen toplumlar içerisinde modern değerlerin, gereksinim duydukları nitelikli olan işgücünün eğitim ile sağlanacak olduğu görüşünün hakim olduğu görülmektedir. Kalkınmanın hızlıca gerçekleştirilmesi için modernleşen ülkelerde bulunan hayat tarzı ve düşünce şekillerinin, işgücü alışkanlık ve becerilerinin, teknolojinin kalkınmasındaki toplumlara aktarılmasının gerektiği düşüncesi hakim olmuştur. Söz konusu düşüncenin gerçekleştirilmesi için uygun olan en hızlı yöntemi eğitim sağlamaktadır (Buyruk, 2016).

Eğitim ve kalkınma ilişkisine ilişkin pek çok yaklaşımdan söz edilebilmektedir. Ekonomik kalkınma da eğitimin rolünü öne çıkarmakta olan ve kalkınmaya yönelik politikaları yönlendirmekte olan 2 temel yaklaşımdan ön plana çıkmaktadır. Söz konusu yaklaşımlar incelendiği zaman, ilk olarak 1960'larda gündem konusu olan ve pek çok yenilenmeler ile varlığını bugüne dek sürdürmüş olan insan sermayesi, ikincisiyse bilhassa 1990'larda popülerliği artmış ve BM'nin politikalarına rehberlik etmiş olan Yapabilirlik Kuramı olduğu görülmektedir (Buyruk, 2016).

Kalkınma kavramı, literatür içerisinde pek çok değişikliğe maruz kalmıştır. Günümüz dönemindeyse yeni manalar yüklenerek ölçülmesi konusunda da farklı stratejiler yaratılmıştır. Bahsedilen duruma bağlı bir şekilde iktisadi kalkınmanın ölçülmesi konusunda kullanılmakta olan göstergeler de zamanla değişime maruz kalmıştır. İlk dönemlerde gelir olgusu üstünden gelişmiş ve az gelişmiş olan ayrımı yapılabilmekte iken, sağlık ve eğitimin de gelişmişlik seviyesini göstermekte olan unsurlar olduğu "*İnsani Kalkınma Yaklaşımı*"yla beraber ortaya çıkmıştır.

Kişi Başı Gelir Düzeyi ve Büyüme Oranı

Birey başına düşen Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH) değeri, az gelişmiş ya da gelişmiş olan ülkelerin ayrımını gerçekleştirmek bakımından tarihsel açıdan önem arz eden bir gösterge olmuştur. Birey başına düşen GSMH, sosyal göstergelerle ciddi bir ilişki içinde olarak kalkınmanın sağlanması için gereken bir faktör şeklinde kabul edilmektedir (Hicks ve Streeten, 1979). Fakat, ekonomik kalkınmışlığın değerlendirmesi konusunda yalnız başına yeterli olmamaktadır. McGilivray (2007)'a göre, iktisadi kalkınma çok boyutlu bir olgu şeklinde tanımlanmaktadır ve birey başına düşen GSMH, ekonomik kalkınmanın sadece 1 boyutunu meydana getirmektedir. İktisadi kalkınmanın çok boyutlu bir olgu olması, çevresel koşullar, politika, sosyal ilişkiler, tüketim, gelir, sağlık ve eğitim gibi pek çok şartın aynı anda düşünülmesini gerektirmektedir.

Birey başına düşmekte olan gelir, matematiksel bir olgu olarak ortalama değeri belirtmektedir. Gelirin dağılım işleminin nasıl yapıldığına yönelik hiçbir bilgiyi barındırmamaktadır. Bilhassa da gelişimini sürdüren ülkeler adına gelir dağılımı konusunda adaletsizlik yaşanıyor ise söz konusu değerlerin güvenilirliği düşmektedir. Ayrıca iktisadi kalkınma, gelir odaklı bir şekilde ölçüldüğü zaman nispi fiyat değişikliklerinden ötürü ülkelerin olduğundan daha çok ya da az GSMH değerleri görülmektedir (McGilivray, 2007). Gelire odaklı olan varsayımın iktisadi kalkınmayı ölçme konusunda yeterli olmamasına yönelik diğer bir önem arz eden eleştiriye Tobin ve Nordhaus tarafınca geliştirilmiştir. GSMH seviyesi için Tobin ve Nordhaus bazı çalışma ve araştırmalarda bulunarak “*Ekonomik Refah Ölçüsü*”nü geliştirmişlerdir. Bu ölçek, Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH)'nın “*Ücretsiz Çalışılan İşin Tahmini*” ile “*Boş Zamanın Tahmini*” değerlerinin toplamlarından “*Çevresel Zararın Tahmini Değerinin*” düşürülmesi ile meydana gelen sonuçtur (McGilivray, 2007).

İktisadi kalkınma açısından birey başına düşmekte olan GSMH, nüfusun artış ivmesi, milli gelirden meydana gelen artış hızıyla hayat standardı arasında oldukça sıkı bir bağlantı bulunmaktadır. Bu sebepten dolayı ülkenin ekonomik kaynaklarıyla nüfusunun dengede olması gerekmektedir. Söz konusu dengeyi sağlamakta olan nüfusaysa optimal nüfus denmektedir (Feldstein, 2006).

Eğer nüfusun artışı fazlaysa, söz konusu artış kentleşme ve cari harcamalara da paralel olarak etki etmekte ve iktisadi kalkınmaya ayrılan kaynakların azalmaya uğramasına yol açmaktadır. Ayrıca nüfusun genç ya da yaşlı nüfustan meydana gelmesi, diğer bir ifadeyle kompozisyonu da fazlasıyla önem arz etmektedir. Genç nüfus, yüksek tasarruf ve işe katılım oranlarına erişim teşvik edebilmekte iken, yaşlı nüfus tam tersine bir orana sebep olabilmektedir (Feldstein, 2006).

Nüfusun yaşlanması iş gücü arzında bazı sorun ve problemlere sebep olmaktadır. Nüfusun yaşlanması ile beraber ekonomik faaliyet ve eylemlere dahil olmayan ve iş gücüne katılım gerçekleştirilmediği nüfus meydana gelmekte ve böylece iş gücü arzının değişime uğramasına yol açmaktadır. Nüfusun yaşlanmasıyla beraber iktisadi büyümeye ciddi oranda etki eden faktörler ise şu şekilde sıralanabilmektedir (Tonus, 2013);

- İşgücü piyasaları
- Tüketim
- Üretim
- Toplam işgücü arzı
- Tasarruflar
- Yaşlı işgücünün verimliliği
- Ücret gelirleri
- İstihdam yapısı

Kalkınma ve nüfus işgücünde genç nüfusun varlığıysa üretim ve tüketim konusunda etkinlik düzeyini sağlayacak ve iktisadi açıdan büyümeye katkıda bulunacaktır (Tonus, 2013).

Fiziksel Yaşam Kalite İndeksi

Gelir dağılımı, ekonomide 1 sene içerisinde ortaya çıkmış olan gelirin, bireyler veya üretim faktörleri tarafınca nasıl paylaşılmakta olduğunu belirtmektedir. Gelir dağılımı konusunda adaletsizliklerin bulunduğu devletlerde, toplumsal kargaşa ve sıkıntıların sosyal memnuniyetsizliklerin yaşanmakta olduğu, politik açıdan risk unsurlarının arttığı ve bunların da iktisadi kalınmayı olumsuz olarak etkilediği görülmektedir.

Gelir dağılımının gelişimini sürdüren ve gelişmiş olan pek çok ülkenin ilgi odağına dönüşmesinin birden çok nedeni bulunmaktadır. Genel manada, yoksulluğun yaşanmasına yol açan temel faktörler arasında gelir dağılımında yapılan adaletsizlikler yer almaktadır. Ortalama gelir, toprak mülkiyeti, eğitim gibi eşitsizliklerin artış göstermesi, daha üst düzeyde mutlak ve göreceli yoksulluğa yol açmaktadır (McKay, 2002). Bu durumdan yola çıkarak, gelir dağılımı sırasında yaşanmakta olan adaletsizlik ve yoksulluğun birbirlerini etkilemekte olan kavramlar oldukları ve aralarında sıkı bir değiş tokuş ilişkisinin olduğu söylenebilmektedir. Bu manada gelir dağılımı sırasındaki adaleti sağlayıp yoksulluğu engellemek kalkınmanın en önemli hedefleri arasında yer almaktadır. Bir ülkenin gelir dağılımında yaşanan adaletsizliği ölçmek, diğer ülkeler ile kıyaslanması amacı ile bireysel gelir dağılımından meydana gelen Gini Katsayısı ve Lorenz Eğrisi kullanılmaktadır (Levin ve Bigsten, 2000).

İktisadi açıdan büyümenin sağlanabilmesi, hayat standartlarının iyi bir hale getirilmesi konusunda eğitimin rolü yüksek olmak ile beraber bilhassa BM'nin kurulmasından sonra sosyal ve insani kalkınma konusunda önem arz eden unsurlar arasında yerini almıştır. 2. Dünya Savaşı'nın ardından bilhassa Amartya Sen'in liderlik etmiş olduğu yapabilirlik yaklaşımıyla kalkınma konusunda sağlık ve eğitimin önem ve değerine vurgu yapılmıştır. Kişisel ve toplumsal bakımdan sağlık, gelecek açısından ekonomik güven ve bireysel gelişim sağlamak ve verimlilik, duygusal gelişim, entelektüel, fiziki ve okulda öğrenme kapasitesi için temeli oluşturmaktadır. Farklı bir deyişle sağlıklı bir toplumla ekonomik kalkınma arasında kuvvetli bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır. Ayrıca son dönemlerde gerçekleştirilmiş olan çalışma ve araştırmalarda, iktisadi kalkınmayla beraber çocuk ölüm ve doğum oranlarının azalmış olduğu, hayat beklentisi ve refahı artırdığı öne sürülmektedir. Buradan yola çıkarak iyileştirilen sağlık yapısının sonucunda yüksek iş gücü verimliliğinin sağlandığı söylenebilmektedir (Kahn vd., 2008).

Beşeri sermayeyi meydana getiren faktörler arasında eğitim yer almaktadır. Üretimin artırılması açısından kişilerin eğitimi fazlasıyla önem arz etmektedir. Beşeri sermayeye yapılan eğitim harcamaları toplumun bilinçlenme seviyesini artıracak ve iktisadi kalkınma ile beraber toplumsal kalkınmayı da sağlayacaktır. Eğitim ile beraber çağdaş toplumun yaratılması söz konusu olmaktadır (Acemoğlu vd., 2004).

Beşeri sermayenin bileşenleri arasında yer alan sağlık, dolaylı ve doğrudan ekonominin performansına etki etmektedir. Sağlığın iş gücünün verimliliğini etkilemesi doğrudan etkiyi belirtirken, sağlıklı yetişen bir bireyin gelecek dönemde sahip olacağı geliri artırması da dolaylı etki şeklinde değerlendirilmektedir (Acemoğlu vd., 2004).

İnsani Kalkınma İndeksi

İlk defa 1990’da Pakistanlı ekonomist ve politikacı olarak bilinen Mahbub U. Haq ve çevresi ile beraber hazırlanmış ve bahsedilen tarihten beri istikrarlı bir biçimde yayımlanmakta olan “İnsani Gelişme Raporları”nın temel hedefi, insanın merkez noktasında bulunması gerekli olan uluslararası ve ulusal kapsamda gelişme ve ilerleme planlarının önem ve değerini belirtmektir. İnsani Kalkınma İndeksi (İKİ), sosyo-kültürel ve ekonomik açıdan gelişmeyi birlikte değerlendirerek gelişimini sürdüren ve gelişmiş olan ülkeleri bir arada değerlendirme fırsatı sunmaktadır. İKİ, uzun ve sağlıklı bir hayat, eğitim, refah düzeyi ve okullaşma oranının yanında dikkate alan “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı”nın sahiplenmiş olduğu birden fazla uluslararası ve ulusal kuruluş tarafınca benimsenen bir ölçüm olarak ifade edilmektedir (Tıraş ve Ağır, 2018). İKİ’yle bir ülkenin ekonomik açıdan zenginliğinin, söz konusu olan ülkede yaşayan bireylerin hayat standartlarındaki etkileri, sayısal ve istatistiki bir şekilde belirtilmektedir (Tıraş ve Ağır, 2018).

Tablo 2.2: İKİ en az ve en yüksek gösterge değerleri (Tıraş ve Ağır, 2018)

Boyutlar	Göstergeler	En Az ve En Yüksek Değerler	Pay (%)
Gelir	Kişi başı satın alma gücü paritesi (\$)	00-84,478	32
Eğitim	Beklenen Okullaşma Yılı Ortalama Okullaşma Yılı	0-18 0-13,3	34
Sağlık	Doğumda Beklenen Yaşam Süresi	20-83,4	34

İKİ; gelir, sağlık ve eğitim göstergelerinin geometrik ortalamaya bakarak hesaplamasını yapmaktadır. Tüm göstergeler için farklı en düşük ve en yüksek değerleri baz alarak hesaplamaktadır. Tablo 2.2’de görüldüğü gibi, bir kişinin doğduğu andan itibaren yaşayacak olduğu beklenen süre en az 20 senedir, en yüksek ise 83,4 senedir. Bahsedilen değerler gelir için 100 ile 84,478 iken beklenmekte olan okullaşma için 0 ila 18 sene, ortalama okullaşma içinse 0 ila 13,3 senedir. Tabloda yer alan göstergelerden sondan ikisi hayat kalitesi

açısından fazlasıyla önem arz etmektedir. Bahsedilen göstergeler bireylerin hayatlarına zenginlik katmaktadır. İlk gösterge gelirse kişilerin başarı kapasitelerini direkt olarak etkilemekte olan bir faktör şeklinde tablo içerisinde yerini almıştır. İKİ'yi meydana getiren göstergeler incelendiği zamansa gelir için %32, eğitim için %34 ve son faktör sağlık için ise %34 indekse katkıda buldukları görülmektedir (Gürses, 2009).

İndeşte gerçekleştirilen hesaplamalar 0-1 arasında değerleri içermektedir. 0'a yaklaşmak, insani açıdan gelişiminin az olduğunu belirtirken, 1'e yaklaşmak insani gelişimin daha fazla olduğunu bir göstergesidir. Meydana gelen değerlere göre ülkeler 4 farklı kategori oluşturmaktadırlar. Ülkeler; düşük insani gelişim, orta insani gelişim, yüksek insani gelişim ve çok yüksek insani gelişim olarak sınıflara ayrılmaktadırlar (Tıraş ve Ağır, 2018).

Merkezinde insani gelişim olan bireyin işlev ve görevlerinin “*yapabilirlik*” ve “*functioning*” farklı bir şeyi yapma potansiyeline sahip olması olarak tanımlanmakta olan yapabilirlik varsayımı ciddi ilgi toplamıştır. Yapabilirlik, çeşitli hayat şekilleri farklı işlev ve görevlerin birleşimlerini sağlayabilme özgürlüğü olarak ifade edilmektedir. Temel faktörler olarak sağlıklı olmak ve yeterli beslenmek gibi işlev ve görevlerin oluşturulduğu ifade edilmektedir. Toplum içerisinde pek çok birey tarafınca önem verilmekte olan değerlere ilişkin toplumun bir parçası sayılmak ve saygı benzeri işlevler karmaşık olmak ile beraber kişiler söz konusu işlev ve görevlere verdikleri önem ve değerin derecesinde birbirlerinden ayrılmaktadır. Kişilerin davranış ve tutumları aynı olsa bile, dini nedenler ile oruç tutan bir kişinin yapabilirlik seti, yoksul olmasından ötürü yemek yemeyen bireyin yapabilirlik setinden farklı olmaktadır (Gürses, 2009).

İnsani Kalkınma İndeksi'nin ortaya çıkarılmasının sebepleri incelendiği zaman, ulusal gelişim sürecinin yalnızca milli gelirin esas alınıp hesaplanmasına engel olmak ve daha kapsamlı sosyo-ekonomik bir göstergenin oluşturulması olarak görülebilmektedir. Mahbub U. Haq'ın tabiri ile amaç “*milli gelir ölçümünde olduğu gibi insan yaşantısındaki sosyal faktörleri göz önünde bulunduran bir ölçüm*” ortaya sunmaktır (UNDP, 1990).

İKİ'nin insanın refah düzeyinin ölçülmesi konusunda ülkeler kıyaslanırken birey başına düşmekte olan milli gelir ile beraber sosyal unsurları da kapsamında alan bir ölçüm olması fazlasıyla önemli bir özelliktir. Böylece servet, gelir ve kalkınmanın artırılmasından ötesinde bir anlamı aktarmaktadır. İKİ ile kalkınma olgusu yalnızca gelirin fazla olmasını

belirtmediği, daha geniş manada “*insani gelişmenin*” ifade edilmek istendiği görüşmektedir. Bunun haricinde, gelir seviyesi az olan ülkelerin sağlık ve eğitim alanında ilerleyebilecek olduğu ve insani gelişimi gerçekleştirebilecek olduğu, ayrıca örnek olarak, petrol açısından zengin olan devletlerin kalkınmadan yalnızca büyümeyi gerçekleştirebilecek olduğu anlaşılmaktadır. İKİ, insan refah düzeyinin ölçülmesi konusunda literatür içerisinde farklı boyutlar ortaya sunmaktadır (Todaro ve Smith, 2009). İKİ, ortaya çıktıktan sonraki dönemler içerisinde, gelişmiş olan ülkeler konusunda bir önerinin olmaması sebebi ile eleştirilmiştir. Bu duruma göre, tüm gelişmiş ülkeler okur ve yazarlık hayat beklentisi ve gelir seviyesinde yükseklik gösterdiği zaman, insani gelişimleri en üst seviyeye yakın bir düzeye yükselmektedir (Todaro ve Smith, 2009).

2.2.1.2. İktisadi Kalkınmanın Finansman

İktisadi kalkınma için gereken unsurların bir bölümü ya da hepsine sahip çoğu ülke, yeterli seviyede bir kalkınma hızı yakalayamamaktadır. Gelişimini sürdüren ülkelerin kalkınma süreci içerisinde karşı karşıya kaldıkları zorlukların başında ek finansman gereksinimi gelmektedir. Kalkınma süreci içerisinde ek finansman kaynakları ülkelerin yurt içerisindeki kaynakları ile karşılanabilecek olduğu gibi, söz konusu kaynaklar yetersiz kaldığı zaman dış finansman kaynaklarından yararlanılmaktadır.

Kalkınmanın İç Finansman Kaynakları

BM’ye göre, gelişimini sürdüren ülkelerde hem kamu hem de özel kesiminde gerçekleştirilmekte olan tasarruflar kalkınma için gereken yatırımları karşılama konusunda yetersiz seviyededir. Ayrıca, gelişimini sürdüren ülkelerin büyük bir kısmında, toplam sabit sermaye yaratılışı neredeyse yurt içi tasarruflarına eşit olmaktadır. Dış finansman kaynaklarının fazlasıyla çok olduğu ülkeler içerisinde dahi, her daim dış tasarruflar yurt içi tasarruflarından daha düşük düzeydedir (United Nations, 2005).

Dünya Bankasına göre gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan dış finansman krizlerinden alınacak olan temel politika, iktisadi kalkınmanın anahtarının dış finansman kaynaklarının yanı sıra yurt içi politikalar ve kaynaklar olduğudur. Bunun sebebi gelişmekte olan ülkelerde ülke riski nedeni ile sağlanabilecek olan dış finansman hacmi oldukça sınırlı olmaktadır.

Ayrıca dış finansman kaynakları, zıt yönlü dış iktisadi gelişme ve değişiklikler sebebi ile, gelişmekte olan ülkelerin zarara uğramalarına sebep olmaktadır. Bu sebepten dolayı, dış finansman kaynaklarına karşı olan aşırı düzeydeki güven, fazlasıyla risk barındıran bir strateji olarak kabul edilmektedir (World Bank, 1993).

Dış finansman kaynakları, kuvvetli kalkınmaya yönelik politikalara destek verdiği ve yurt içi kaynaklara katkı sağladığı müddetçe yararlı bir rol oynayabilmektedir. Bu sebepten dolayı, kalkınmanın finansmanı konusunda katkısı en yüksek ve önemli olan kaynak “*yurt içi finansman kaynakları*”dır. Dolayısı ile, kalkınmanın başlatılması ve devam ettirilmesi yurt içi kaynaklarına bağlı olmaktadır.

Bu kaynaklar, ekonomik faktörlerin zorunluluk ya da gönüllülük yasasına göre biçimlenmektedir. Zorunluluk faktörü barındıran yurtiçi finansman kaynaklarının başında vergiler yer almaktadır. Bir açıdan enflasyonist finansman da zorunluluk faktörü barındırmaktadır. İç borçlanma, demokratik olan toplumlar içerisinde çoğunlukla gönüllülük yasasına dayanmaktadır. Ayrıca, olağanüstü dönemler içerisinde, iç borçlanma zorunluluk faktörü barındırabilmektedir. Sermaye piyasasıyla gönüllü finansman yasasına dayandırılmaktadır.

Vergiler

Zorunlu tasarruf şeklinde isimlendirilen vergiler, belli hukuk kural ve yasaları kapsamında kamu harcamalarını finanse edebilmek amacı ile hükümet ve devletlerin egemenlik hakkına dayanıp tüzel ve gerçek bireylerden karşılıksız ve cebren bir şekilde tahsil etmekte olduğu ekonomik değerler şeklinde tanımlanabilmektedir. Vergiler, bir taraftan sağlamış olduğu doğrudan katkılar ile öte taraftan teşvik ve kontroller ile yaratmış olduğu dolaylı etkiler sebebi ile kalkınmanın ve sermaye birikiminin en önemli kaynağı olarak kabul edilmektedir. Fakat vergiler, gelişmekte olan ülkeler içerisinde kalkınma sürecinin finansmanını sağlama konusunda yeterli olmamaktadır. Bunun sebebi, gelişmekte olan ülkelerde vergi toplama ve gelir seviyesi etkinliği bir hayli azdır. Öte yandan gelir dağılımı adaletsiz, vergi kaçak ve kayıpları bulunmaktadır. Bununla beraber, verginin toplanması ve salınmasını engellemekte olan bir ekonomik yapı da bulunmaktadır. Çoğu siyasi oluşum, rasyonel vergi politikalarına ılımlı yaklaşmamaktadır. Bahsedilen nedenlerden dolayı gelişmekte olan ülkelerde etkili bir vergi sisteminin yaratılması bir hayli zordur. Kısaca, ekonomik yapıdan kaynaklanmakta

olan sebepler vergi gelirlerinin azalmasına, kalkınma sürecinin finansman kaynağı için gereken kaynakların sağlanmamasına sebep olmaktadır (Tanzi ve Zee, 2000).

Zolt ve Bird'e göre, iktisadi kalkınma ve büyümeye hizmette bulunacak bir vergi sisteminin farklı kriterlere sahip olması gerekmektedir. İktisadi kalkınma ve büyümeye hizmette bulunacak olan bir vergi sistemi, risk alma ve girişimciliği özendirme amacı ile karlar üstünden oldukça düşük veya hiç vergi alınmamasını gerekli kılmaktadır. Karlar üstünden yüksek vergi oranları alınmasının yanında, düşük oranlı ancak geniş tabanlı olan bir vergi sisteminin alınması, büyümeyi pozitif olarak etkilemektedir. Bunun haricinde, geleneksel sektörlerde gerçekleştirilen faaliyet ve çalışmaların yüksek miktarda vergilendirilip, yatırımların söz konusu sektörlerden modern sektörler aktarılmasının sağlanması gerekmektedir (Bird ve Zolt, 2003).

Vergileri artırmak amacıyla vergi mevzuatının mükelleflerin kolay bir şekilde anlayabileceği gereken esnekliklere sahip olması ve sıklıkla köklü değişimlere konu olmaması gerekmektedir (Tüğen, 2002). Vergi gelirlerinin, gelir esnekliğinin fazla olması ve vergi yükünün milli gelirden meydana gelen artış ile yükselmesi gerekmektedir. Ülkenin ekonomik, siyasal ve sosyal yapısına uygun olan bir vergi sistemi oluşturmaktadır. Son olarak vergi toplama maliyetleri ve vergi kaçakları azaltılırsa, sermaye birikiminin yükseltilmesine ciddi bir kaynak sağlanmış olmaktadır (Türk, 2003).

Gelişmekte olan ülkeler, yurtiçi finansmanları daha verimli ve etkili bir şekilde kullanmanın yanında direkt olarak yabancı sermaye yatırım harcamalarını ülkeye çekmek amacıyla farklı vergi teşviklerinden yararlanabilmektedir. Vergi teşvikleri, yatırım harcamalarının maliyetlerini azaltmak, özel sektöre yönelik harcamaları belli yöre ve sektörler yönlendirmek, bölgelerarası kalkınma ve gelir farklarını azaltmak, işsizliği azaltmak ve rekabet gücünü artırmak gibi amaçlar ile kullanılabilir. Bu kapsamda vergi teşviklerinin, yatırımları artırıp kalkınma sürecinin sağlanması bakımından önem arz eden bir role sahip olduğu söylenebilir (Gerçek, 2010).

Gupta'nın yüz beş gelişmekte olan ülkenin verilerinden yararlanarak 1980 ile 2004 yılları arasında panel veri analizi gerçekleştirilerek yapılmış olduğu araştırmanın sonuçlarına göre, birey başına düşmekte olan GSYİH, tarım / GSYİH, ticari açıklık benzeri yapısal unsurlar gelir performansını ciddi oranda etkilemektedir. Diğer bulgulara göre, dış yardım gelirinin

performans düzeyini artırır iken, dış borçlanma gelir performansında ciddi bir etkisi olmadığı söylenebilmektedir. Kurumsal faktörler arasında yer alan yolsuzluk, gelir performansına negatif yönde etki etmektedir. Ekonomik ve politik istikrar, gelir performansına pozitif yönde etki etmek ile beraber, oldukça kuvvetli bir etkiye sahip olmamaktadır. Temel vergi geliri kaynağı şeklinde hizmet ve mal vergilerine dayanmakta olan ülkeler, düşük gelir performans düzeyine sahip olmaktadır. Öte yandan, gelir kaynağı olan gelir vergisi, kar üstünden alınmakta olan vergiler ve sermaye kazanç vergilerine bağlı ülkeler içerisinde vergi performans düzeyini artırmaktadır (Sen Gupta, 2007).

Vergilerin alınması belli bir orana kadar çoğaltan katsayısı ile ekonomiye olumlu katkı sağlarken optimal düzeyin üzerine çıkıldığında ise insanlar vergi vermekten kaçınmaya çalışacağından dolayı sorun yaratacaktır. Öte yandan, ekonomik teori açık bir şekilde vergi yükselişlerinin ekonomik büyüme adına zararlı olduğuna vurgu yapmaktadır (Saxton, 1997). İktisat literatürü içerisinde, vergilerle ekonomik büyüme ilişkisine yönelik birçok araştırma yer almaktadır. Wildmalm'ın 23 “*Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü*” (OECD) ülkesini 1965 ile 1990 yılları arasında incelemiş olduğu araştırmada, vergilerle ekonomik büyüme arasında olumsuz bir bağlantısı olduğu sonucuna varmıştır (Widmalm, 2001).

Arnold, OECD ülkelerinde gerçekleştirmiş olduğu araştırmanın sonucunda, gelir vergisinin ekonomik açıdan büyümedeki negatif yönlü etkisi, servet ve tüketim gelirlerine nazaran daha yüksek çıkmıştır. Araştırma sonucunda elde edilen bulgulara göre, gelir vergisinin artış gösteren oranlılığıyla ekonomik büyüme arasında olumsuz yönlü bir bağlantı bulunmaktadır. Servet vergilerinin bilhassa taşınmaz mal ve ürünler üstündeki vergilerin, ekonomik büyümedeki negatif yönlü etkisinin tüketim vergisi ve gelir vergilerinden daha az olduğu saptanmıştır. Diğer bulgulara göreyse kurumlar vergisinin birey başına düşmekte olan GSYİH üstünde negatif yönlü etkisi olduğu görülmektedir (Arnold, 2008).

Sermaye Piyasası

Sermaye piyasası, fon ihtiyacına sahip olan ekonomik birimlere öz kaynak ve borç gibi uzun süreli fonlar temin etmektedir. Sermaye piyasaları; hazine bonosu, hisse senedi, tahvil benzeri uzun süreli menkul kıymetler olarak ifade edilmektedir. Bir ülke içerisinde yatırımların yapılabilirliği, sağlanan kıt fon kaynaklarının verimli ve etkili olarak dağıtılmasının gerçekleştirilmesine bağlı olmaktadır. Sermaye piyasası, iktisadi kalkınma ve

büyüme süreci içerisinde tasarrufları ekleyerek ve temin edilmiş olan fon değerlerinin verimli yatırım kaynaklarını etkili bir şekilde dağılımına aracılık sağlayarak katkı sağlamaktadır (Müslümov ve Aras, 2002).

Sermaye piyasasının gelişmesi, finansal varlıkların artış göstermesine, finansal yenilik ve değişikliklerin yaşanmasına, piyasa etkinliğinin gelişimine ve finansal istikrarın sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Söz konusu gelişmeler, piyasa içerisinde risk yönetimi için kurumsal yatırımcı bireylere olan talebin artış göstermesine ve portföy yapısının gelişimine katkıda bulunmaktadır. Sermaye piyasasının gelişmesi ile beraber, rekabet avantajlarından ötürü finansal sisteme çekilmiş olan yüksek tasarruf hacminden kurumsal yatırımcı bireyler daha çok pay almaktadır. Böylelikle, sermaye piyasasının gelişmesi, kıt kaynakların etkili bir şekilde dağıtılmasına katkıda bulunarak ekonomik kalkınma ve büyümeyi hızlandırmakta ve sermaye birikimini artırmaktadır (Güler ve Müslümov, 2008).

Literatür içerisinde yer alan çoğu ampirik çalışma ve araştırmada, ekonomik büyümeyle sermaye piyasaları arasında bir bağlantının olduğu ortaya sunulmakla beraber, söz konusu bağlantının yönüne yönelik ortak bir düşünceye varılamamıştır. Ekonomik büyümeyle finansal gelişim arasında bulunan ilişkilere ilişkin ilk çalışma ve araştırmalar, Hicks, Schumpeter ve Bagehot tarafınca gerçekleştirilmiştir. Hicks ve Bagehot, finansal açıdan meydana gelen gelişme ve değişimlerin İngiltere ülkesinin endüstrileşmesine ciddi katkılar sunduğunu belirtmiştir. Schumpeter ise, finansal kesiminin yüksek getiri oranına sahip olan sektörleri başarıyla tespit ettiğini ve fonlamış olduğunu belirtmektedir. Schumpeter'a göre finansal gelişim, teknolojik yenilik ve değişiklikleri özendirerek ekonomik büyümeye katkıda bulunmaktadır (Waqabaca, 2004).

Zervos ve Levine'in 1986 ile 1993 yılları arasında, 16 gelişmekte olan ülkede gerçekleştirmiş oldukları araştırmanın sonuçlarına göre, gelişmiş olan bankacılık sektörü ve sermaye piyasası büyümeyi, verimlilik artışını ve sermaye birikimini olumlu olarak etkilemektedir (Levine ve Zervos: 1998). Levine vd.'nin 1960 ile 1995 yılları arasında, yetmiş yedi gelişmiş ve gelişmekte olan ülkede gerçekleştirmiş oldukları araştırmanın sonuçlarına göre, finansal gelişmeyle uzun vadeli büyüme arasında eş zamanlı olmamak ile beraber kuvvetli bir olumlu yönlü ilişki bulunmaktadır (Levine vd., 2000).

İç Borçlanma

İç borçlanma, kamu finansman gereksinimini gidermek amacıyla yurtiçi piyasalarından yapılmakta olan borçlanma olarak ifade edilmektedir. İç borçlanma ile, birey ve kuruluşların tasarrufları kamuya aktarılmaktadır. İç borçlanma hem yatırımlara gitmeden tasarrufları yatırım haline getirme hem de ekonomide bulunan toplam tasarrufları artırma sürecine aracılık sağlayabilmektedir. İç borçlanmanın kalkınma sürecine hangi oranda katkıda bulunacağı, öncelikle kamu kesimiyle özel sektörün birbirine rakip olacağına ya da olmayacağına ve kaynakların nerelerde kullanılacak olduğuna bağlı olmaktadır. Dolayısı ile iç borçlanma ile sağlanmakta olan kaynakların, yatırıma yönelik harcamaların finansmanı konusunda kullanılması halinde ekonomik kalkınma ve büyümeyi olumlu olarak etkileyebilecek olduğu söylenebilmektedir (Türk, 2003). Fakat, gelişmekte olan ülkelerde iç borçlanma bakımından kolayca erişilebilecek olan kaynak bankalar olarak kabul edilmektedir. Bankalardan borçlanmaysa, kaydi para oluşturma fırsatlarını azaltmak sureti ile, piyasaya ödünç verilen fon arzını azaltmaktadır. İç borçlanmanın artması, özel sektörde borçlanma maliyetlerinde ilave yük getirmekte ve faizlerin artmasına yol açmaktadır. Böylelikle kamu iç borçlanması, kredi maliyet oranlarını artırmak sureti ile faize duyarlı olan özel sektör yatırım harcamalarına negatif olarak etki edebilmektedir (Türk, 2003).

Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında iç borçlanma fırsatları bir hayli sınırlı vaziyettedir. Bunun sebebi, gelişmekte olan ülkelerde kişisel ve kurumsal tasarruf ve gelirler, gelişmiş olan ülkelere nazaran fazlasıyla düşük seviyededir. Öte yandan gelirin oransal bir şekilde çoğunluğu tüketime gitmektedir. Bunun haricinde iktisadi unsurlar tasarruflarını, çoğunlukla üretken alanlara yerine döviz, altın ve gayrimenkul benzeri alanlarda değerlendirilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kurumsal kredilerin düşük ve kredi piyasalarının sığ olması, iç borçlanma fırsatlarını sınırlı bir hale getirmektedir. Diğer bir deyişle gelişmekte olan ülkelerde iç borçlanma, kalkınmanın finansmanında yeterli olmamaktadır (Ali Abbas, 2007).

Gönüllü Bireysel ve Kurumsal Tasarruflar

Gelişmekte olan ülkeler içerisinde birikimin artırılması, yurtiçi tasarrufların artırılması ile mümkün olmaktadır. Yurtiçi tasarruflar, refah düzeyini ve servet birikimini artırmak için

önem arz eden bir araç olarak nitelendirilmektedir. Sermaye birikimi ve yatırımların en uygun görülmekte olan kaynağı, gönüllü tasarruflar olarak kabul edilmektedir. Fakat gelişmekte olan ülkelerde düşük miktarda yapılan gönüllü tasarruflar, genellikle gömüleme ve yastık altı olarak tutulmaktadır. Öte yandan tasarrufları özendirici ve bu tasarrufları değerlendirecek olan kurum ve kuruluşların sayısı bir hayli azdır. Dolayısı ile yurtiçi tasarruflar yatırımlara aktarılmayı başaramamaktadır. Bahsedilen sebepten dolayı gelişmekte olan ülkeler, kalkınma için fazlasıyla önem arz eden bir yurtiçi finansman kaynağından yoksun olmaktadır (Rijckeghem ve Üçer, 2008).

Kurumsal ve gönüllü tasarrufların artırılması için devletler tarafınca tasarrufları teşvik edici önlem ve tedbirlerin devreye konulması gereklilik arz etmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde gönüllü kişisel ve kurumsal tasarrufları yükseltmek amacıyla finansal kurum ve kuruluşların hem kalitesini hem çeşidini hem de sayısını artırabilmektedir. Bu amaç doğrultusunda devlet, yapacak olduğu yasal düzenlemeler ile özel ticari bankaların, yarı kamusal ya da kamusal kuruluşların ve kooperatiflerin inşa edilmesini destekleyebilmektedir. Devlet öte yandan, özel ya da kamusal sosyal güvenlik sistemiyle kaynakların sermaye piyasası içerisine dahil edilmesine katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, gönüllü tasarrufların optimum seviyede gerçekleştirilmesi, faizin, tasarrufların kıtlık düzeyini yansıtacak bir biçimde teşekkülüne fırsat sunan bir sermaye piyasasının yaratılmasına bağlı olmaktadır (Rijckeghem ve Üçer, 2008).

Ülke örnekleri incelendiği zaman, ekonomik kalkınma seviyesiyle kurumsal yatırımcı bireylerin portföy büyüklük düzeyleri arasında bir korelasyonun olduğu gözlemlenmektedir. Gelişimini tamamlamış olan ülkelerde tasarruf sahibi olan kişiler sermaye piyasalarına yatırımda bulunmayı tercih etmekteyken, gelişmekte olan ülkelerde meydana gelen kaynak kıtlığı söz konusu ülkelerdeki tasarrufların dağılımına ve büyüklüğüne etki etmektedir. Örnek olarak 2005 senesi itibari ile kurumsal yatırımcı bireylerin finansal varlık değerlerinin GSYİH’da bulunan payı, Türkiye Cumhuriyeti’nde %4.4, Amerika’da %191, Japonya’da %94.7, Portekiz ve İspanya’da %55 ve Meksika’da %11.7’dir (Rijckeghem ve Üçer, 2008).

Kalkınmanın Dış Finansman Kaynakları

Kalkınma süreci içerisinde, gereken yatırımların finansmanını sağlayacak yeterli seviyede yurtiçi döviz ve tasarrufa sahip olmayan ülkeler için, “*Dış Finansman Kaynakları*” fazlasıyla

önem arz etmektedir. Bu kaynakların kullanılması, kalkınma sürecinin başlangıcında yararlı görülmektedir. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmının üretim yapıları göz önünde bulundurulduğu zaman yurtiçi tasarrufların artırılmasının bir hayli zor olduğu görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelere ihracat gelirlerinin az olması sebebi ile döviz gelirleri oldukça azdır. Öte yandan gelişmekte olan ülkelere kalkınma için gereken yatırım mal ve ürünlerinin ithal zorunluluğu dövize yönelik ihtiyacı çoğaltmaktadır. Fakat yurtiçi finansman kaynakları, sabit sermaye oluşumunu çoğaltmak adına yetersiz gelmektedir. Dolayısı ile gelişmekte olan ülkelerin genelinde, döviz açığına ve sermaye birikimi yetersizliğine karşı tek alternatif çözüm dış finansman kaynakları olarak görülmektedir (Palley, 2003).

Fakat dış finansman kaynaklarının gelişim süreci, gelişmekte olan ülkelerin talep ve isteklerinin yanı sıra dış konjonktür tarafınca belirlenmiştir. Gelişmekte olan ülkelere yönelmiş olan dış finansman kaynakları, 1950'lerde hükümetten hükümete, 1960'larda hükümetten hükümete finansmanların yanında uluslararası mali kurum ve kuruluşların finansmanlarının artış göstermesi yönünde olmuştur. 1970'lere dek, gelişmekte olan ülkelerin dış finansman ihtiyaç ve beklentilerini piyasa koşul ve şartlarında ticari borçlanma ile gidermeleri biraz zor olduğu için, en önem arz eden dış finansman kaynağı olarak nitelendirilen resmi borçlanma ve teşviklerden oluşmuştur. Resmi kalkınmaya yönelik yardım ve destekler, 1970'lere dek artmış ancak öte yandan sanayileşmiş olan ülkelere bulunan bankalar tarafınca verilen kredi desteklerinin etkisi ile özel yabancı sermaye akımları hızlıca büyümeye başlamıştır (Palley, 2003).

1970'li yıllardan itibaren gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında başlamış olan sermaye alışverişi, ilk zamanlarda devletten devlete resmi krediler, ardından ticari krediler olarak gerçekleşmiştir. Özel yabancı sermaye akımları konusunda meydana gelmiş olan artış, 1973 ile 1974 yılları arasında petrol fiyatlarında meydana gelen artış ve yanında petrol ihracında bulunan ülkelerin cari işlemler fazlalığının dönüşümünden kaynaklanmıştır (Akyüz ve Cornford, 2000). Özel yabancı sermaye akımlarında meydana gelen yükseliş, banka kredilerinin hızlıca geri çekilmesi ile beraber 1982 yılında duraklamıştır. Söz konusu duraklama neticesinde 3. dünya ülkeleri, genellikle kalkınma ve büyüme için kayıp 11 yılla sonuçlanmış olan borç krizi dönemine giriş yapmışlardır. 1980'lerin geri kalanında özel yabancı sermayeleri sertçe bir düşüşe maruz kalmışken, resmi kalkınmaya yönelik yardım ve destekler, 1970'lere nazaran ılımlı oranda artış göstermiştir. 1990'lardan sonra gelişmekte

olan ülkelere yönelmiş olan özel yabancı sermayelerde yükseliş, resmi aktarımlardaysa bir düşüş yaşanmıştır (Akyüz ve Cornford, 2000).

Farklı formlarda olan dış finansmanlar, gelişmekte olan ülkeler için çeşitli nedenlerle talep edilmektedir. Örnek olarak teknoloji aktarımı durumunda en cazip dış finansman yöntemi doğrudan yabancı sermaye yatırımları olarak kabul edilmektedir. Altyapıya yönelik gerçekleştirilen yatırımların finansmanı konusunda, uygun mali şartları sebebi ile resmi kalkınma yardım ve destekleri öne çıkmaktadır. Buna benzer bir biçimde, düşük gelire sahip olan gelişmekte olan ülkeler için “*Uluslararası Kalkınma Birliği*” finansmanları; finansal derinliği olan orta gelire sahip gelişmekte olan ülkeler içinse portföye yönelik yatırımlar talep edilen dış finansman kaynaklarıdır. Ülkelerin dış finansmanlarının çeşidi üstünde belirleyici olan faktörler şu şekilde sıralanabilmektedir (Akyüz ve Cornford, 2000);

- Kurumsal düzenlemeler
- Ekonomik politikalar
- Kredibiliteleri
- Ekonomik performansı
- Kalkınmışlık seviyeleri

Dış finansmanlar, doğru alanlarda kullanıldıkları ve yurtiçi kaynak yetersizliğini ortadan kaldırdıkları müddetçe kalkınmaya katkıda bulunacaklardır.

Yabancı Özel Sermaye

Özel yabancı sermayeleri, ticari koşullarda sermayenin bir ülke üzerinden farklı bir ülkeye hareketini belirtmektedir. Uluslararası Para Fonu istatistiklerinde yabancı özel sermayeler; portföy yatırımları, doğrudan yabancı yatırımlar ve diğer yatırımlar olacak şekilde 3 kategoride sunulmaktadır. Doğrudan yabancı yatırım, portföy yatırımları haricinde olan ve 1 ya da birden çok uluslararası yatırımcı bireyin tümüne sahip olarak ya da yerli bir ya da birkaç işletme ile ortak olarak gerçekleştirilen yatırımlar olarak ifade edilmektedir. Portföy yatırımları, hisse ve tahvil senetlerinin farklı bir ülkenin kurumları tarafınca satın alınması şeklinde tanımlanmaktadır. Diğer yatırımlarsa diğer hesapları ve ticari kredileri içermektedir (Aktan, 1993).

Gelişmekte olan ülkelere yönelmiş olan yabancı özel sermaye girişimlerinin gelişmesinde küresel konjonktürün fazlasıyla önemli bir rol oynadığı söylenebilmektedir. Nitekim, dünya ticaretinin arttığı ve dünya ekonomisinin genişlediği dönemler içerisinde yabancı özel sermayeler de artış göstermektedir. Bunun sebebi, gelişmekte olan ülkelerde hem uluslararası finans kuruluşlarından ve gelişmiş olan ülkelere yabancı özel sermayeler yolu ile fon akımı sağlanması kolay bir hale gelmekte hem de artış gösteren ihracat gelirleri ile yatırım ve ithalatların finanse edilme imkanı artmaktadır (Aktan, 1993).

Yabancı özel sermayeler bakımından 1970 ve 1980'ler dikkate değer dönemler olarak kabul edilmektedir. 1980'lerin başlarında dünya ekonomik durgunluğundan dolayı gelişmekte olan ülkeler dış finansman krizi dönemine giriş yaparken, 1980'lerin sonlarına doğru başlamış olan ekonomik açıdan canlanma ile beraber gelişmekte olan ülkelere yönelmiş olan yabancı özel sermaye girişimlerinde bir artış yaşanmıştır. Yabancı özel sermayelerin artışı konusunda, portföy veya doğrudan yatırımları ülkeye çekmek amacı ile çeşitli teşvik programlarının etki sahibi olduğu söylenebilmektedir. Bu bağlamda söz konusu duruma örnek olarak, özelleştirme uygulamaları ve finansal serbestleşmenin artırılması, sosyal ve rekabet politikalarının gelişimi, siyasi ve ekonomik açıdan istikrarın sağlanması, ekonomik entegrasyonlara ve Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ)'ne uyum ve katılım, vergi kolaylıklarının uygulanması ve teşvik edici politikaların uygulanması gösterilebilmektedir (Sabır, 2002).

Yabancı özel sermayelerin serbest bir hale getirilmesi, daha geniş bir ifade ile finansal serbestleşme, neo-klasik kuram kapsamında piyasalardaki miktar ve fiyat kontrollerinin kaldırılması veya azaltılması ve ekonomilerin uluslararası sermaye akımlarına açılmasını belirtmektedir. Finansal serbestleşmeye ilişkin tartışmalar, Shaw ve McKinnon liderliğinde meydana gelmiştir. Shaw ve McKinnon, finansal serbestleşme olgusunun yatırımlar için gerektiğini, tasarruf düzeyini artırıp kaynak tahsisini etkili bir hale getirecek olduğunu ve ekonomik açıdan büyümeyi pozitif olarak etkileyeceğini savunmuşlardır (Sabır, 2002).

Bu kapsamda, istenen büyüme hızına ulaşabilmek adına yurtiçi tasarrufları yeterli olmayan gelişmekte olan ülkelere faiz oranı artarak, tasarruf fazlası olan devletlerin tasarruf oranları geliştirmekte olan ülkelere çekilebilmektedir. Bahsedilen süreç, faizin ülkeler arasında eşit bir hale gelmesine yardımcı olurken, rekabetin artması ile finansal piyasaların daha istikrarlı bir şekilde çalışmalarını sürdürmesine katkıda bulunacaktır. Böylelikle yatırımcılar ve tasarruf

sahibi olan kişiler için daha güzel olanak ve fırsatlar sağlanacaktır. Öte yandan, piyasalar yabancı özel sermayeye yönelik yatırımları çekmek amacı ile devletler daha etkin ve disiplinli politikalar uygulayacak, böylelikle de daha yüksek büyüme ve yatırım elde edilecektir (Eatwell, 1997).

Fakat Neo Keynesyen'e göre, finansal serbestleşme olgusunu savunmakta olan görüş ve düşünceler rekabetçi pazarların etkili bir şekilde çalıştığını kabul görmektedir. Çünkü ekonomiler her daim dengede olduğu ve dışsallıkların olmadığı rekabet şartları, bugünün pazarları için geçerli sayılmamaktadır. Bunun haricinde, gelişmekte olan ülkelerde finansman kesiminde bulunan asimetrik bilgi ve yapısal istikrarsızlıklar nedeni ile finansal krizler patlak vermekte ve piyasa etkinliği zayıflamaktadır. Tüm bunların neticesince faizler artmakta ve söz konusu artış kredi veren kişiler bakımından yatırım riskini yükseltmektedir (Atamtürk, 2007).

Yeldan'a göre, finansal serbestleşme ile beraber, aşırı oranda sermaye girişi neticesinde yerli para, yabancı para cinslerine karşı değer kazanmakta, söz konusu durum ihracatı azaltmakta iken ithalatı yükseltmektedir. Bu sebepten dolayı hızlı bir şekilde büyümekte olan dış ticaret açıkları devletlerin cari işlemlerinin yükselmesine sebep olmaktadır. Öte yandan sermaye girişi, faizlerin sürekli bir şekilde yüksek, döviz kurununsa değerli olmasını gerekli kılmaktadır. Söz konusu durum, ekonomilerin dış ve iç makro-ekonomik dengelerinin daha fazla bozuntuya maruz kalmasına, bir kısır döngünün meydana gelmesine neden olmaktadır. Bahsedilen süreç içerisinde meydana gelen iktisadi büyüme, yapay ve dışa bağımlı bir hal almaktadır. Sonuç olarak iktisadi büyüme, döviz ve faiz kuru arasında bulunan dengelerin bozuntuya uğraması ile çöküntüye maruz kalabilmektedir (Yeldan, 1995).

BM'ye göreyse gelişmekte olan ülkeler dövizlerin istikrarını ve sermaye akışlarında birdenbire meydana gelebilecek tersine akışlar karşısında kendilerini koruyabilmek amacı ile döviz rezervlerini yükseltmektedirler. Nitekim gelişmekte olan ülkelerde bulunan yoğun rezerv birikimi 2002'den sonra olumsuz yönde net sermaye akışına yol açmıştır. Çünkü gelişmekte olan ülkeler, rezervlerini küresel finans piyasaları içerisinde dolara en güvenli erişmeyi sağlamakta olan güvenli varlıklara ve Amerikan hazine bonolarına yatırmaktadırlar (Paincheira, 2009).

Nitekim gelişmekte olan ÷lkelerden gelişmiş olan ÷lkelere kaynak alışverişi genellikle Asya Merkez Bankalarının rezerv birikimi ve petrol ihracında bulunan ÷lkelerdeki yatırımların faaliyetleri üzerinden kaynaklanmaktadır. Ayrıca, gelişmekte olan ÷lkelerden mali kaynakların olumsuz yönlü alışverişi tarihte sıklıkla karşılaşılmıştır. Kregel, olumsuz yönlü sermaye alışverişlerinin istisna olmanın yanı sıra bir kural olduğunu ifade etmektedir (Kregel, 2004).

Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Bu yatırımlar, uluslararası ve ulusal kalkınmaya yönelik çabalar için fazlasıyla önem arz etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar, bilhassa uzun vadede, sürdürülebilir ekonomik büyümesine ciddi oranda katkıda bulunmaktadır. Bunun haricinde, teknoloji ve bilgi alışverişini, verimliliği ve istihdamı, girişimcilik ve rekabet gücünü artırarak, ekonomik kalkınma ve büyüme bakımından faydalı olmaktadır. Bu yatırımlar, bilhassa sermaye birikiminin yeterli olmadığı gelişmekte olan ÷lkelerde kalkınmanın gerçekleştirilmesinde etkin bir finansman kaynağı olarak kabul edilmektedir (Subedi, 2002).

Öte yandan doğrudan yabancı yatırımların, iktisadi kalkınma ve büyümedeki negatif yönlü etkisi de mevcuttur. Doğrudan yabancı yatırım harcamaları, bir plan kapsamında yönlendirilmez ise, bu ÷lkenin ana üretimlerini denetimine alarak siyasi ve ekonomik açıdan bir tehdit gündeme getirebilmektedir. Yabancı sermayeli firmalarda ileri ve modern üretim teknik ve yöntemleri kullanılmakta iken, diğer alan ve sektörlerde ilkel ve geleneksel üretim yapısının sürdürülmesi, ekonomiyi sarsabilmektedir. Bunun haricinde, doğrudan yabancı yatırımlar üzerinden sağlanan karın yatırım yapan kişinin ÷lkesine aktarması, ÷lkeden döviz çıkışının artış göstermesine ve dolayısı ile cari işlemler açığının yükselmesine sebep olabilmektedir (Subedi, 2002).

Portföy Yatırımları

Portföy yatırımlarını ifade edilmesinde, portföy kuramı oldukça değerli bir konuma sahip olmaktadır. Bahsedilen kurama göre yatırımcı, sermaye fonlarını farklı menkuller arasında belli bir risk seviyesinde, en yüksek geliri sağlayacak bir şekilde pay etmektedir. En yüksek geliri hedeflemekte olan yatırımcı, bütün fon değerlerini tek bir menkule yatırımda bulunmanın getirecek olduğu riskten korunabilmek amacı ile yatırım araçlarının çeşitlerini

artırmakta, yerli menkul değerlerin yanı sıra biraz da yabancı menkul almaya çalışmaktadır. Böylelikle menkullerin gelir ve risk düzeyindeki değişme ve beklentiler, portföye yönelik yatırımların yönünü tespit etmektedir (Seyidoğlu, 2015).

Gelişmekte olan ülkelere yönelmiş olan portföy yatırımları, bilhassa 1990'larda artış göstermeye başlamış ve doğrudan yabancı sermayeye yönelik yatırımları aşmıştır. Portföye yönelik yatırımlarda meydana gelen artışı, genel kapsamda 1997 yılında meydana gelmiş olan Asya Krizi ve ardından yaşanmış olan finansal krizler sebebi ile ciddi miktarda azalmıştır. 1998 yılından sonra Asya'daki kriz geçirmiş olan ülkeler arasından, ciddi oranda portföy çıkışı yaşanmıştır. Bu duruma benzer olarak 2000 ile 2002 yılları arasında Türkiye, Brezilya ve Arjantin gibi finansal kriz geçirmiş olan ülkelere, net portföy yatırımları konusunda ciddi miktarda azalma yaşanmıştır. Bu duruma karşın finansal krize maruz kalmış olan ülkelere portföy yatırımları artış göstermiştir (Seyidoğlu, 2015).

Dış Borçlar

Dış borçlanma, bir ülke içerisinde yerleşik olarak bulunmayan bireylerden, bir sözleşmeye dayanılarak sağlanan kısa, orta ve uzun süreli yükümlülük ve vazifelerin tümünü belirtmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin büyük bir kısmında, kalkınma süreci içerisinde karşı karşıya kalınan döviz kıtlığı ve sermaye birikimi yetersizliği, kamu dış borçlanmasını yanında getirmektedir. Kalkınma süreci içerisinde kamu dış borçlanması, yurtiçi kaynakların kullanılmasını kolay bir hale getirici ve yurtiçi tasarrufları özendirici bir rol üstlenmektedir. Dış borçlanma, öte taraftan ekonomide üretilmeyen teçhizat ve makine ithalatını kolaylaştırdığı oranda, ekonominin teknoloji seviyesini artırıcı etki sağlamaktadır (Egeli ve Egeli, 2008).

Kamu dış borçlanması, kullanılmasındaki etkinlik düzeyine bağlı bir şekilde, kalkınma hızının yükselmesi ve milli gelirin artış göstermesine katkı sağlayabilmektedir. Kamu dış borçlanmasının yurtiçi tasarrufları ile yapılacak olanlardan daha çok yatırım sağlanmasına yardımcı olması için, yatırım amacı ile kullanılması gerekmektedir. Aksi bir durum söz konusu olduğunda, örnek olarak kamu dış borçlanmasının önceki borçların faiz ve anapara ödemeleri sırasında kullanılması ya da tüketim ürünü ithalatı sırasında kullanılması halinde, kamu dış borçlanmasının yurtiçi tasarruflarını yükseltmek fonksiyonu ciddi oranda zayıflamaktadır (Egeli ve Egeli, 2008).

Dış Yardımlar

Dış yardımlar genellikle uluslararası kurumların veya gelişmiş olan ülkelerin geliştirmekte olan ülkelere askeri, ekonomik, siyasi ve diğer nedenlerden dolayı kısmen ya da tamamen karşılıksız bir şekilde sağlamış oldukları, başta her tür sermaye akımları olacak şekilde bütün kolaylık ve fırsatları belirtmektedir. OECD'ye göreyse dış yardımlar bir uluslararası organizasyonun ya da ülkenin geliştirmekte olan ülkeye sosyal refahını ve ekonomik açıdan kalkınmasını artırmak amacıyla verilmekte olan kredi ya da hibeler olarak tanımlanmaktadır. Dış yardımlar, parasal niteliğe sahip olabileceği gibi farklı hizmet ya da ürün şeklinde de olabilmektedir. Dış yardım ve desteklerin bağış şeklinde veya piyasa şartlarından daha uygun olan koşullarda sağlanmış olduğu görülmektedir (Erdem, 1996).

Dış yardımlar, bilhassa doğrudan yabancı yatırım harcamalarını çekme konusunda düşük kapasiteli olan ülkeler içerisinde, kalkınmanın finansal kaynak ve değerlerinin geliştirilmesi konusunda oldukça önemli bir rol üstlenmektedir. Dış kredi ve yardımlar, sermaye hesapları ve cari işlemleri açık veriyorsa, söz konusu açığı giderme niteliğine sahip olmaktadır. Dış yardım almakta olan ülkeler, tasarruf ve döviz açıklarını gidererek daha yüksek bir kalkınma ivmesine ulaşabilmektedirler. Dış yardımlar, bir ülkenin uygun bir zamanda ihracat kapasitesi, verimliliği ve beşeri sermayesini geliştirerek yurtiçi kaynakların hareketliliğinin gereken seviyeye ulaşmasına katkıda bulunabilmektedir. Dış yardımlar öte yandan özel sektörün etkinlik düzeyinin geliştirilmesi ve böylelikle kuvvetli ekonomik büyümenin karşısında bulunan engellerin kaldırılması konularında da önemli olabilmektedir. Dış yardımlar bunun haricinde kamu, eğitim ve sağlık altyapılarının geliştirilmesinde, gıda güvenliği, kırsal kalkınma ve tarım güvenliğinin artırılmasında fazlasıyla önem arz eden bir araç olarak kabul edilmektedir (Erdem, 1996).

2.2.2. Bölgesel Kalkınma ve Serbest Bölgeler

Serbest bölgelerin kurulmalarındaki esas gayeleri, ülkelere döviz girişi sağlamaktır. Yabancı sermaye yatırımlarına önemli teşvik fırsatları sunarak böylece yeni teknolojinin girişini hızlandırmak, ihracata yönelik sanayilerin özendirilmesi, yerli üreticilere uluslararası ticaret piyasasında rekabet avantajı oluşturmak, ülkeye getirilmekte olan gelişmiş üretim teknik ve yöntemlerinin ekonomik standartları artırmasının ülke ekonomisine katkı ve destekleri

olmaktadır. Bahsedilen temel amaçlar ile beraber ülkelerine kendilerine has bazı amaçları da olabilmektedir. Ülkelerin serbest bölgeleri kurmada bölgesel kalkınma açısından serbest bölgeden beklenti ve isteklerini düzgün bir biçimde planlaması, faaliyetlerinin öncesinden belirlenmesi ve bunlara göre yer tepsini gerçekleştirmesi gerekmektedir. Serbest bölgelerin ülkeye getirdiği yabancı sermaye yatırımları, bölgesel kalkınma açısından fazlasıyla önemli bir rol oynamaktadır. Serbest bölgelerin inşa edilirken sağlayacak olduğu faydaların beklenen sakınca ve risklerden fazla olması oldukça önem arz eden bir faktördür. Ekonomik canlanmanın gerçekleştirilerek bölgesel kalkınmaya hız kazandırması gibi amaçlara hizmet etmekte olan serbest bölgeler düzgün bir şekilde planlanmış olsa da ülke ekonomilerine pozitif ve negatif yönlü etkileri olabilmektedir. Serbest bölgelerde sağlanmakta olan avantajların temel olarak kurulma amaçları ile benzerlikleri mevcuttur;

- Serbest bölgeler içerisinde sağlanmakta olan indirim ve teşvikler ihracatın önünü açmakta ve bu bölgelerden sağlanmakta olan gelirlerdeki muafiyetler bölgesel kalkınmaya katkıda bulunarak ülke ekonomisini artırmaktadır.
- Geniş kapsamlı bir serbest bölgenin inşa edildiği bölge içerisinde istihdam oluşturarak işsizlik problemini de zebilmektedir. Bu doğrudan istihdam olabileceği gibi, serbest bölgelerin kurulmasında meydana gelen dolaylı istihdam da olabilmektedir. Serbest bölgelerin sağlamış olduğu istihdam ise bölgesel kalkınmaya yönelik pozitif avantajlar arasında yer almaktadır.
- Serbest bölgelerin uluslararası taşımacılığa yakın olmaları halinde taşımacılık gelirleri de yükselmektedir. Böylece bölgesel kalkınma açısından önemli bir gelir kaynağı sağlanabilmektedir.

Serbest bölgelerde olumsuz yönlü etkileri ise şu şekildedir;

- alışan cretlerinin yurtiçindeki çalışan ücretlerinden düşük tutulması, kadın ve ocuk iş gücünün kullanılmasını yaygın olması yaratılmış olan istihdam üzerinde sosyal problemlere yol açabilmektedir.
- Serbest bölgelerde gerçekleştirilen devlet müdahalesinin en az seviyede olması sebebiyle ve yönetimin yeterli olmadığı durumlar söz konusu olduğunda yasadışı faaliyet ve eylemlerde artış yaşanabilmektedir. Bu durumda bölgesel açıdan kalkınmayı sekteye uğratabilmektedir

2.3. Serbest Bölge ve Bölgesel Kalkınma İlişkisi

Serbest Bölgeler yapısı gereği ne kadar ülke sınırları içerisinde olsa da bürokratik işlemlerin düşük seviyede olması ve vergilendirme sisteminin kısmen ya da hiç uygulanmaması nedeniyle ticaret ve üretimin yoğunlaştığı yerler olmuştur. Bu duruma göz attığımızda ticaretin ve üretimin yoğunlaştığı yerler olduğu için istihdam yaratması, ekonomik büyüklük oluşturması bölgesel kalkınma açısından önemli katkı sunacaktır. Üretim bölgesi olmanın yarattığı teknolojik bilgi birikimini artırması bölgesel kalkınmada önemli sıçramalar yaratacaktır.

3. DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE SERBEST BÖLGELER

Serbest bölgelerin tarihi geçmişini, günümüz anlamında olmasa da ilk çağlara kadar götürmek mümkündür. Bu çağda serbest bölge uygulamalarına benzer oluşumlardan söz edilebilir. İlerleyen dönemlerde ticaretin gelişmesiyle birlikte serbest bölge kavramında da önemli gelişmeler sağlanmış, günümüz dünyasında yeni boyutlar kazanmıştır. Bu başlık altında serbest bölgelerin dünyada ve Türkiye’de gelişim seyri ele alınmıştır. Dünyada serbest bölge uygulamaları Almanya, İngiltere, Danimarka, İtalya, Hollanda, Rusya, Amerika Birleşik Devletleri gibi uygulama örnekleri temelinde irdelenmiştir. Türkiye’deki serbest bölgelerin gelişim seyrinde ise Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi olmak üzere iki temel başlık altında incelenmiştir.

3.1. Dünyada Serbest Bölgeler

Dünyada kurulmuş olan serbest bölgelerin temel gayesi, sınırları içerisinde yer aldığı ülkenin dünya genelinde piyasa payını artırmak amacı ile gerekli olan altyapını sağlamaktır. Bu duruma ek olacak şekilde sahip olduğu pek çok avantaj ve muafiyetle ülkelerin rekabet kuvvetini artırma konusunda serbest bölgelerde üretim gerçekleştirerek ihracat gerçekleştirmek ciddi bir avantaja dönüşmüştür. Durum böyle olduğu için serbest bölgelere karşı olan ilgide bir artış görülmüş ve dünyanın pek çok bölgesinde çeşitli adlarla da olsa serbest ticaret bölgelerinden inşa edilmeye başlanmıştır (Varol, 2020).

Avrupa Birliği (AB)’ndeki serbest bölgeler, dünyanın diğer kesimlerinde de yaygın bir şekilde görüldüğü gibi çoğunlukla birliğe yakın adalar veya limanlarda konumlandırılmıştır ve genellikle üst kısımda tanımlanmış olan serbest limanlar dahilinde faaliyette bulunmaktadır. AB’de 1914’te yürürlüğe girmiş ve serbest bölgelerin faaliyet ve çalışmalarını düzenlemekte olan mevzuat göre, beraber serbest bölgelerin mal ve ürünlerin tabi tutulduğu kontrol biçimine göre 2’ye ayrılmaktadır. Bu duruma göre birinci tip kontrol metodunun uygulanmakta olduğu serbest bölgeler içerisinde kontrol bir duvara dayanmakta iken, ikinci tip kontrol metodunun uygulanmakta olduğu serbest bölgeler içerisinde kontrol antrepo ve gümrük rejimlerine uyumlu bir şekilde gerçekleştirilmekte olan işlem ve faaliyetlere dayanmaktadır (Varol, 2020).

3.1.1. İlk Çağda Serbest Bölge Uygulamaları

İlk çağlarda serbest bölge uygulamalarına benzer nitelikteki yapılar olan serbest şehirlerin tanımına baktığımızda, temel faaliyetin transit ticaret olduğu siyasal anlamda bağımsız ya da kısmen bağımsız olduğu ayrıca ikametinin bir sorun teşkil etmediği şehirlerdir. Tarihte bilinen ilk serbest şehir örneklerini içeren topluluk Fenikeliler olmuştur. Fenikeliler’de merkezi bir yapısı olmayan Kartaca, Sur, Sayda isimli sitelerden oluşmaktadır. Kartaca sitesine baktığımızda siyasal egemenliğinin içinde bulunduğu şehir, liman ve kolonilere yük taşıyan gemilerin kendi limanlarına aktarma yapmayı zorunlu hale getirmesi dönemin önemli transit ticaret merkezi haline getirmiştir. Kartaca ve Sur siteleri Akdeniz bölgesinde önemli ticaret merkezleri olmuştur. Kartaca’nın Roma orduları ile girdiği mücadelelerde bölge üzerindeki ticaret üstünlüğünün yok olduğu görülmektedir. (Özdoğan, 2006).

M.Ö. 300 yılın da Yunanistan topraklarında serbest şehir örnekleri görülmektedir. Pire Limanı ve Delos Adasında serbest şehir uygulamalarıyla etkin bir transit ticaret oluşturulmuştur. Delos Adası bir dönem en zengin adalardan olduğu kaynaklarda geçmektedir (Tıraş, 2008). Ayrıca dönemin Yunanistan, Suriye Fenike şehirleri savaşların, ticareti olumsuz etkilemesinden dolayı tarafsızlıklarını ilan ederek ekonomilerini korumaya çalışmışlardır (Erdoğan, 1985).

Roma İmparatorluğu döneminde ticaret deniz yolu aracılığı ile yoğun bir şekilde devam etmiştir. Roma İmparatorluğu tüccarlarına çeşitli ayrıcalıklar sağlanmıştır, ayrıcalık sağlayan şehirler batıda Marsilya, doğuda Antakya, Akdeniz de ise İskenderiye ve Putoeli transit limanları sayabiliriz. Rodos Adası’ndaki limanlarda transit ticaret ile zenginleşerek serbest liman halini almıştır. Kısaca baktığımızda İlkçağda geçici depolama ve transit ticareti ana faaliyetler olmuş yoğun bir şekilde gerçekleşmiştir (Özdoğan, 2006).

3.1.2. Orta Çağ Serbest Bölge Uygulamaları

Roma İmparatorluğu’nun parçalanması sonucu merkezi devlet aygıtı ve serbest ticaret yerine feodalizm güçlü yerel yönetimler getirmiş ayrıca ekonomik açıdan içe dönük, kendi kendine yeten şehir ekonomileri oluşmasını sağlamıştır. Böylelikle feodalizm kapalı ekonomik yapısı nedeniyle serbest ticaret ciddi ölçüde gerileterek ilk çağdaki serbest şehir ve ticaret uygulamalarından bambaşka bir yöne kaydırmıştır.

10. yüzyılın sonunda Avrupa’da yavaş yavaş gelişmekte olan ticaret ve Haçlı Seferleri ile Doğuda İslam Medeniyetleri ile oluşan ticari ilişkiler feodalitenin yıkılmasındaki önemli etkilerden olmuştur. İstanbul’un fethinde kullanılan top ve ateşli silahların keşfi ile kalelerde saklanan feodal beyleri merkezdeki krallara karşı korumasız bıraktığı için mutlak monarşilerin kurulması sağlanmıştır.

3.1.3 Yeni Çağda Serbest Bölge Uygulamaları

15. yy. da meydana gelen Rönesans ve Reform hareketleri orta çağ dini baskısını zayıflatarak bilimin ön plana çıkmasını sağlamıştır bu durumun sonucu olarak yeni icatlar, deniz keşifleri, yeni kıtaların bulunması aynı zamanda ticaretin tekrardan canlanmasına sebep olmuştur (Özdoğan, 2006).

17. yy. da Cenova’da bir bölge kanuni ayrıcalıklar tanınarak serbest bölge haline getirilmiştir ayrıca bu bölgedeki uygulamalar günümüzdeki serbest bölge uygulamaları ile ciddi benzerlikler taşımaktadır. 1705 yılında İngiltere tarafından Cebelitarık, Fransa tarafından 1762’de Dunkirk, 1784’ de Bayonne ve Lorient kentleri serbest bölge haline getirilmiştir. Avusturya tarafından serbest bölge haline getirilen Venedik kenti İtalya’ya dahil olduktan sonra serbest bölge özelliğini kaybetmiştir. Bu dönemde Hong-Kong, Singapur, Colombo, Aden ve Malta gibi şehirlerde de serbest bölgeler kurulmuştur (Özdoğan, 2006).

1870 yılında Tuna Nehrinin Karadeniz ile buluştuğu noktada bulunan Osmanlı İmparatorluğuna ait olan Sulina kenti de serbest bölge haline getirilen yerler arasındadır. (Toprak, 2019).

3.1.4. Yakın Çağda Serbest Bölge Uygulamaları

18. ve 19 yy. da Avrupa’da çeşitli alanlardaki keşiflerin yanı sıra buharlı makinelerin endüstride kullanılmaya başlanması ile ekonomide sınırlı üretim kapasitesine sahip olan işletmelerden kitlesel ölçekte üretim yapan yapılara dönüşmesi sağlanmış, bu durumun ismine de Sanayi Devrimi denilmektedir. Sanayi Devrimi, makineleşmenin yardımı ile meydana getirdiği kitlesel üretim sermayenin ciddi boyutlarda büyümesine yol açmıştır.

Sermayenin hızlı biçimde büyümesinin yol açtığı ekonomik bunalımların durumunu hafifletmek için dünyanın farklı yerlerindeki gelişmekte olan ülkelere yayılım göstermiştir.

1850'den sonra Avrupa'da küçük devlet yapısından daha merkezi büyük devlet yapılarına dönüşmesi sonucu olarak serbest şehir uygulamaları önemini kaybetmiş ancak geçmiş dönemden kalan Hong Kong ve Singapur serbest şehirleri günümüze kadar gelmiştir (Özdoğan, 2006).

Günümüz standartlarına uygun olarak kurulmuş ilk serbest bölge 1959 yılında İrlanda'nın Shanon Hava Limanı'dır. 1960'lara kadar Avrupa ve ABD gibi gelişmiş ülkelerde serbest bölgeler yaygınlık kazandıktan sonra 1960'larda gelişmekte olan ülkelere de önem kazanmaya başlamıştır. 1967 yılında Birleşmiş Milletler Ekonomik ve Sosyal İşler Komisyonu gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını artırmakta önemli bir faktör olduğunu kabul etmesinden sonra dünyada çok hızlı bir şekilde serbest bölge uygulamalarında artış görülmüştür (Özdoğan, 2006).

3.1.4.1. Almanya

Almanya ülkesinde bulunan serbest bölgeler, serbest liman idarelerine tabi olmaktadır. Ayrıca serbest alanların dövizle yönelik işlemleri de Ekonomi Bakanlığı gerçekleştirdiği için, Ekonomi ve Maliye Bakanlığı himayesi altında çalışmaktadırlar. Burada serbest alanlarda, Türkiye Cumhuriyeti'nde olduğu gibi yabancı menşeli mal ve ürünler gümrük vergilerinden muaf tutulmaktadır. Bu mal ve ürünler bölgede kalmaya devam ettiği müddetçe vergilerden ve dış ticaret rejimlerinden muaf tutulmaktadırlar. Fakat mal ve ürünlerin bölgeden ülke içerisine tüketim amacı ile girmesi halinde gereken işlem ve vergiler uygulanmaya başlanmaktadır. Bölgeler içerisinde etiketleme, bankacılık, sigortacılık, üretim, ambalajlama, boşaltma, depolama, sevkiyat ve yükleme benzeri faaliyet ve eylemlere izin verilmekte iken, arsa satın alımı gerçekleştirmek yasaktır (Altay, 2016). Almanya ülkesinde bulunan serbest bölgeler ise şu şekilde sıralanabilmektedir (URL-17, 2023);

1. Bremen Serbest Bölgesi
2. Bremerhaven Serbest Bölgesi
3. Cuxhaven Serbest Bölgesi

4. Deggendorf Serbest Bölgesi
5. Duisburg Serbest Bölgesi
6. Emden Serbest Bölgesi
7. Hamburg Serbest Bölgesi
8. Kiel Serbest Bölgesi

3.1.4.2. İngiltere

İngiltere ülkesinde serbest bölgelerde faaliyette bulunan işletmelere tanınmış olan ayrıcalık ve fırsatlar oldukça fazladır. Ürün ve mallar bölge içerisinde tutuldukları müddetçe Katma Değer Vergisi (KDV)’nden ve gümrük vergilerinden muaf tutulmaktadır. Fakat bölgede dolaşıma girdiklerinde KDV uygulanmaktadır. Ayrıca üretim sırasında kullanılmakta olan mal ve malzemeler için de gümrük vergileri ödemek zorunlu tutulmaktadır. Ülke içerisinde ve bölgede uygulanmakta olan çalışma ve gümrük mevzuatları aynı olmaktadır. KDV uygulanması halinde söz konusu oran %15 olmaktadır. İngiltere ülkesinde serbest bölgeler, firmaların üretken faaliyet ve eylemlere yatırımın önünde bulunan engelleri aşmasına katkıda bulunmak ve Birleşik Krallık ekonomisinin tekrardan dengeli bir hale gelmesine yardımcı olmak için kapsamlı bir mali idari düzenleme ve mali destek paketini birleştirme imkanı vermektedir (Muzhdabayeva, 2006).

İngiltere ülkesinin kuzey kısmında yer alan Teesport, serbest bölge için oldukça uygun bir alan olarak kabul edilmektedir. Uluslararası ve ulusal ulaşım bağlantılarını, ticaret hacimlerini, geniş araziye ve enerji ile emek dahil olacak şekilde temel girdilere erişmeyi artırma kapasitesine sahip olmaktadır. Teesport, İngiltere’nin daha yavaş büyümekte olan alanlarından bir tanesinde, nispeten yüksek işsizlik ve düşük gelirin olduğu bir bölge olarak nitelendirilmektedir ve son dönemlerde birkaç sanayi sitesinin kapatılması ile hedeflenmekte olan bölgesel teşvik için uygun bir hal almıştır. Vivid Economics, “*South Tees Development Corporation Ana Planı*”nda belirtilmiş olan hedeflere dayanıp, Teesport içerisinde başarılı bir pilot serbest alanın mali, ekonomik ve bölgesel etkilerini model olarak almıştır. Gerçekleştirilmiş olan araştırma ve çalışmalar, yirmi beş sene sonra başarılı bir serbest alanın Teesport içerisinde ve yerel tedarik zincirlerinde 32 bin iş fırsatı ve iki milyar sterlinlik ek Gayri Safi Yurt İçi Hasıla oluşturabileceğini göstermektedir (Houchen, 2019). İngiltere’de yer alan serbest bölgeler ise şu şekildedir (URL-17, 2023);

1. Liverpool Serbest Bölgesi
2. Prestwick Havaalanı Serbest Bölgesi
3. Ronaldsway Havaalanı
4. Southampton Serbest Bölgesi
5. Tilbury Serbest Bölgesi
6. Port of Sheerness Serbest Bölgesi
7. Humberside Serbest Bölgesi

3.1.4.3. Danimarka

Danimarka ülkesinin Kopenhag kentinde yer alan ve Kopenhag limanında kurulmuş olan serbest bölgesi, ayrıca İskandinavya bölgesinin en büyük serbest bölgesi olarak nitelendirilmektedir. Ayrıca Baltık Deniziyle olan ilişkisi sayesinde gelişmekte olan orta ve kuzey Avrupa ilişkileriyle Amerika’da yapmış olduğu kargo taşımacılığı, Danimarka’nın ekonomisine önemli katkı sağlamaktadır. Diğer pek çok ülkedeki gibi Danimarka ülkesinde de serbest bölgelere ithal edilmekte olan yabancı mal ve ürünler için vergiler, dış ticaret rejimleri, gümrük mevzuatları gibi şeyler uygulanmamaktadır. Bölge içerisinde gerçekleşmekte olan işlem ve faaliyetlerin (etiketleme, tartma, yükleme ve boşaltma, kargoların kontrolü gibi) kontrolü, “*Serbest Liman Şirketi*”nin sorumluluğu altındadır (Altay, 2016).

3.1.4.4. İtalya

İtalya ülkesinde, kuzeydoğu sınırındaki Venedik ve Trieste Körfezi’nde yer alan Venedik Limanı olacak şekilde 2 adet serbest bölge mevcuttur. Kuzey Adriyatik’in serbest bölgesi olarak bilinen Trieste, antik tarihte dahi her daim çeşitli medeniyet ve kültürlerin buluşma noktası olarak nitelendirilmiştir. Yıllardan beri bölge Avusturya ve Venedik tarafınca tartışılmış, 1382 yılından beri özerkliğini korumakta iken, Avusturya İmparatorluğu’nun bir parçası haline gelmiştir. Ortaçağ kasabasından bir kent haline gelmiş olan Trieste’de 1719 yılında Trieste Serbest Limanı inşa edilmiş ve 1769 yılında Trieste “*Özgür deniz şehri*” olarak seçilmiştir. Yükseliş döneminde olan ve 1. Dünya Savaşı’na dek yükselişte kalmış

olan Trieste’de beş yüz seneden uzun süre sonra, Avusturya İmparatorluğunun dağılması ile İtalya Krallığı egemenlik hakkına sahip olmuştur (URL-18, 2023).

Söz konusu durum, 1920 yılından sonraki Dünya Savaşına dek devam etmiş, savaş esnasında Trieste Almanya, kısa bir süreliğine Yugoslavya tarafınca fethedilmiş ve daha sonrasında müttefik güçler tarafınca yönetilmiştir. 1947’de Paris şehrinde İtalya ile Barış Anlaşması’na varılmış ve uluslararası serbest limanı kapsayan egemen ve bağımsız bir varlık şeklinde “*Trieste Serbest Bölgesi*” inşa edilmiştir. Günümüz döneminde Trieste, diğerlerine benzeyen basit bir bölge olarak kabul edilmemektedir. Ayrıca İtalya’yla Barış Anlaşması tarafınca düzenlenmiş olan bir Uluslararası Serbest Limanı da kapsamaktadır. Yaklaşık olarak iki milyon metrekarelik bu alan, günümüz Tax Justice Network, GATT/WTO, Amerika Dışişleri Bakanlığı tarafınca onaylandığı gibi, Avrupa genelinde bir yatırımcıya eşi benzeri olmayan potansiyel şartlar sunabilecek iken, ne yazık ki kendi yöneticileri tarafınca boykot edilmektedir (URL-18, 2023).

3.1.4.5. Hollanda

Hollanda, giriş antrepo sistemi ve liberal gümrük uygulamalarıyla dünya genelinde bulunan diğer serbest alanlara göre fazlasıyla imkan ve kolaylıklar sağlamaktadır. Hollanda, fazlasıyla gelişmiş olan lojistik imkan ve fırsatlara sahip bir ülkedir. Örnek olarak; demiryolu ağı yaklaşık olarak 3000 kilometre olarak önemli nokta ve bölgeleri birbirine bağlamaktadır. Ayrıca karayolu ağı toplam 35500 kilometredir. Hollanda’nın iç su yolları 4754 kilometre uzunluğunda olarak ülke içi gemi trafiğinde önemli rollere sahiptir. Hollanda’nın uluslararası ticaretini öncelikli bir şekilde yönetmekte olan Rotterdam ve Amsterdam limanları, Ren’den Almanya Main Nehri ve İsviçre Basel’e kadar uzanmaktadır ve böylece ticaret trafiğinin çoğunluğu üstlenmektedir (Muzhdabayeva, 2006).

Avrupa’nın en hareketli limanları arasında yer alan Rotterdam limanı, 1 senede yaklaşık olarak otuz bin gemiyi karşılamakta iken, bahsedilen limanda gerçekleşen toplam trafiğin 1/3’ü transit ticarettten meydana gelmektedir. Hollanda ülkesinin 2. büyük limanı olarak kabul edilen Amsterdam, senede yaklaşık olarak dokuz bin gemi karşılamaktadır ve bahsedilen oranla ülkenin sahip olduğu toplam tonajın sadece yüzde on beşini oluşturmaktadır. Transit ticaret bakımındansa ticaret trafiğinin yaklaşık olarak yüzde kırk beşini karşılayacak olan kapasiteye sahip olmaktadır. İthal mal ve ürünlerin depolanması ve

gereken işlem ve faaliyetlerin yapılması için kullanılmakta olan antrepolar, Hollanda ülkesinin farklı bölgeleri içerisinde çok sayıda yer almakta birlikte Schiphol, Amsterdam ve Rotterdam limanlarındaki imkan ve fırsatlar daha çoktur (Muzhdabayeva, 2006).

3.1.4.6. Rusya

Rusya’da serbest alanlar için farklı bir yönetmelik veya mevzuat yoktur. 1991’de yürürlüğe girmiş olan “*Yabancı Sermaye Kanunu*”yla beraber Serbest Ekonomi Bölgeleri de inşa edilmiştir. Fakat 1999’da değişikliğe uğrayan aynı isimli Kanun içerisinde serbest bölgelere yönelik yeni düzenleme ve ibarelere yer verilmediğinden dolayı Serbest Ekonomik Bölgelerin geleceği ve hukuki kişilikleri kesinlik kazanmayı başaramamıştır. Fakat Rusya ülkesinde çok fazla Serbest Ticaret Limanı ve Özel Ekonomik Bölgesi mevcuttur ve Rusya ülkesinin hem uzak doğusunda hem de Sibiryta bölgesinde bilhassa Çin sınırlarına yakın olan yerlerde daha çok yatırım gerçekleştirilmektedir (Altay, 2016).

Rusya ülkesinin buna benzer yerlerdeki yakın tarihi, bahsedilen bölgeleri ihracat pazarlarının yanı sıra iç pazarlara hizmette bulunma fırsatına kavuşturma eğilimi göstermektedir. Bu sebepten dolayı, listelenmiş olan bölgelerin büyük bir kısmı, Rusya ülkesinin kalbine erişmek adına ideal olarak görülmektedir. Ayrıca, bunu gerçekleştirmek ayrıca nakliye bilgisi gerektirmektedir. Rusya, ulaşım için kullanılmakta olan bazı büyük nehirleri ve bununla beraber fazlasıyla gelişmiş olan Trans ve Sibiryta demiryolu sistemi ve yan ürünleri tarafınca 2’ye ayrılmıştır. Sonuç olarak, bahsedilen alanların önem ve değerini kavramak, Rusya ulaşım modlarını ve pazar dinamiklerini kavramayı gerektirmektedir. Doğu bölgesinde yer alan Vladivostok benzeri bölgeler, Batı Rusya ve Moskova çevresinde bulunan bölgeler de Doğu Avrupa ve ötesinde yer alan pazarlara hizmet sunmaktadır (Devonshire-Ellis, 2019).

3.1.4.7. Amerika Birleşik Devletleri

Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’nde serbest bölgeler çoğunlukla “*Dış Ticaret Bölgesi*” (FTZ) şeklinde kullanılmaktadır. FTZ’ler, kurulmuş oldukları andan itibaren çoğunlukla Gümrük ve Sınır Koruması (CBP) bölgesi haricinde kabul görülen Amerika CBP denetimindeki güvenli alanlar olarak ifade edilmektedir. CBP giriş limanları ya da yakınlarında yer alanlar, uluslararası kapsamda serbest ticaret bölgeleri şeklinde adlandırılan

bölgelerin ABD versiyonudur. Bahsedilen tesisleri inşa etme yetkisi, 1934’de çıkarılmış olan “*Dış Ticaret Bölgeleri Yasası*” gereğince Dış Ticaret Bölgeleri Kurulu tarafınca verilmektedir (URL-19, 2023).

Bir serbest ticaret bölgesinde yabancı mal ve ürünlerin perakende ticari yapılmamaktadır. Fakat yerli ve yabancı mal ve ürünler bir bölgede depolanabilmekte, incelenebilmekte, numune alınabilmekte ve sergilenebilmektedir (URL-19, 2023). ABD Ticaret Bakanlığı’nın serbest ticaret bölgesi rehberliğine göre, elli eyalet içerisinde yaklaşık olarak iki yüz doksan sekiz ABD serbest ticaret bölgesi mevcuttur. Bahsedilen serbest bölgeleri içerisinde yaklaşık olarak 2.700 işletme faaliyette bulunmaktayken, yaklaşık olarak 45 bin birey de bahsedilen bölgelerde istihdam edilmektedir. Bu sebepten dolayı ABD’de serbest bölgeler istihdam bakımından önem arz eden bir konuma sahiptir (Varol, 2020).

Bölgelerin etkinlik düzeyi, ABD ticareti ve ekonomisinin ciddi bir kısmını temsil etmektedir. Serbest Ticaret Bölgeleri Kurulu’nun Kongreye sunmuş olduğu “*2018 Yıllık Raporu*”na göre, Serbest Ticaret Bölgeleri aracılığı ile ABD’ye girmekte olan yabancı mal ve ürünler, toplamda ABD ithalatının hemen hemen yüzde onunu oluşturmaktadır. Elektronik ürünler, araçlar ve ilgili parçalar ve petrol/gaz Serbest Ticaret Bölgelerine girmekte olan yabancı mal ve ürünlerin önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Serbest Ticaret Bölgelerine girmekte olan mal ve ürünlerin çoğunluğu üretim faaliyet ve çalışmalarında, kalanıysa depo vd. lojistik faaliyetlerde kullanılmaktadır. Serbest Ticaret Bölgeleri aracılığı ile ülkeye gelen mal ve ürünlerin büyük bir kısmı ABD’de tüketilmekte, geri kalanıysa ihraç edilmektedir. Bölge üretim çalışmasının ciddi bir kısmını meydana getiren endüstriler arasında ilaç, elektronik, otomotiv ve petrol arıtma sektörleri yer almaktadır. 2000-2018 yılları arasında Serbest Ticaret Bölgelerinde alınmakta olan toplam mal ve ürünlerin değeri 238 milyar dolar seviyesinden 794 milyar dolar seviyesine kadar çıkmıştır (Congressional Research Service Report, 2019).

3.2. Türkiye’de Serbest Bölgeler

Türkiye’de serbest bölgelerin gelişimini bütüncül bir yaklaşımla ele almak adına Osmanlı Devleti’ndeki uygulamalarıyla birlikte düşünmek gerekir. Osmanlı İmparatorluğunun çeşitli dönemlerinde bir takım serbest bölge girişimleri olmuş ise de bu girişimlerin pek de başarılı olduğu söylenemez. Ancak tarihi akış sürecinde bu tecrübeler, sonraki dönemlerde serbest

bölgelerin gelişmesine zemin hazırladıkları için de kıymetlidirler. Benzer şekilde Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde de serbest bölgeye dair çalışmalar yapılmış ancak beklenen sonuçlar alınamamıştır. Özellikle 1985 yılından itibaren serbest bölgeler konusunda kayda değer gelişmeler sağlandığı görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye'de serbest bölgelerin gelişimleri Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi başlıkları altında incelenmiştir.

3.2.1. Osmanlı İmparatorluğu Dönemi Serbest Bölge Uygulamaları

19. yy. da Osmanlı Dönemi'ne baktığımızda serbest bölge uygulamalarının Romanya ve Rusya'da faaliyete geçmesi ile ticaret merkezi olan İstanbul'un geride kalmasına sebep olmuştur. Ayrıca Beyoğlu tüccarlarının serbest bölge kurulmasını ilişkin fikirler öne sürmesi nedeniyle o dönemde gündeme alınmış ancak Düyun-u Umumiye idaresi tarafından gelir kaybı yaşatacağı düşüncesi ile olumsuz karşılanmış diğer taraftan Osmanlı yöneticileri yabancı şirketler aracılığı ile işlemlerin yapılacağını göz önünde bulundurarak, kapitülasyonu artıracığından uygun bulunmamıştır (Binici, 2020).

Bugünkü Romanya Devleti sınırlarında kalan Tuna Irmağının Karadeniz'e akan bölgesinde bulunan Sulina Kenti'nde 1856 yılında Osmanlı'da serbest bölge olmasına ilişkin girişimde bulunulmuş ancak dönemin olumsuz koşulları yüzünden gerçekleştirilememiştir. Sualini Kenti, 05.08.1978 tarihinde Romanya Hükümeti tarafından çıkarılan kararname ile serbest bölge ilan edilmiştir (Binici, 2020).

1908 yılında ilan edilen ikinci meşrutiyetten sonra yönetimde bulunan İttihat ve Terakki grubu serbest bölgeler hakkında ilk önemli girişimde bulunarak komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon, Çekmece Gölü ve Yedi Kule sahillerinde serbest bölge kurulmasına yönelik proje oluşturulmuş ancak dönemin ekonomik sorunlarından dolayı yatırım getirisinin yetersiz olacağı görüşü nedeniyle vaz geçilmiştir (Özdoğan, 2006).

3.2.2. Cumhuriyet Dönemi Serbest Bölge Uygulamaları

Cumhuriyetin ilanından sonraki süreçte azınlık durumundaki toplulukların ticaretteki etkinliklerinin zayıflamasıyla birlikte Türk tüccarlar bu alandaki boşluğu doldurarak ticaretteki rollerini artırdılar. Türk tüccarlar, dış ticaretteki zayıf pozisyonları nedeniyle bu konuya ilişkin yasal tedbirler alınmasına ilişkin hükümetten talepte bulunmuşlardır. Bu

tedbirler arasında İstanbul Limanı'nı da serbest bölge kurulmasından, Türk sermayesinin dış ticaret hacmini büyütecek unsurlar ele alınmıştır. Hükümet, İstanbul'da serbest bölge kurulmasına ilişkin rapor hazırlaması için İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'na oluşturulacak özel bir komisyon görev vermiştir. Bu komisyon, ilk raporunu 11 Aralık 1926 yılında hükümete sunmuş, ikinci raporunu ise 1927 yılında sunmuştur. TBMM ilgili raporlar ışığında 19 Temmuz 1927 yılında 1132 sayılı "Serbest Mıntika Hakkında Kanun" imzalanmıştır. Cumhuriyet tarihinde, serbest bölgeler hakkında yürürlüğe giren ilk kanun olması özelliği taşımaktadır (Güllü, 2008).

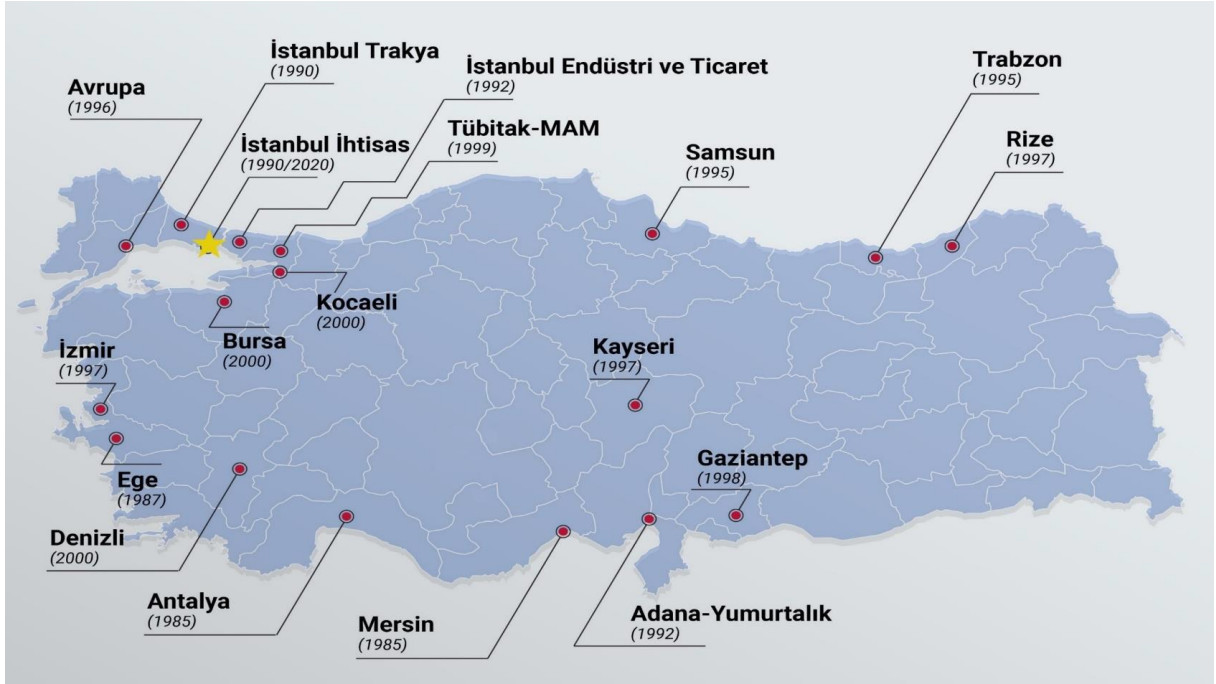
1132 sayılı Serbest Mıntikalar Kanunu'na dayanılarak hükümet ve Ford Motor Company arasında 1929 yılında Tophane Rıhtımı' nı da otomotiv, kamyon ve traktör montajı tesisi kurulmasında anlaşma sağlanmıştır. 1930 yılında faaliyete geçen tesis ancak dönemin altyapı sorunları ve ekonomik krizi nedeniyle çalışmasını kademeli bir şekilde azaltarak 1936 yılında sona erdirmiştir. Cumhuriyet döneminin ilk serbest bölge girişimi dönemin 1929 Dünya ekonomik krizi başta olmak üzere çeşitli nedenlerle başarısızlığa uğramıştır (Binici, 2020).

24.05.1946 yılında 4893 sayılı "Şark Halı ve Kilimleriyle Benzerleri ve Hayvan Postları İçin Kurulacak Serbest Yer Hakkında Kanun" ile serbest bölge benzeri ikinci bir girişim gerçekleştirilmiştir. Kanunda amaçlanan geçmiş dönemde İstanbul'un Şark Halı ve Kilimleri için transit merkezi rolünü tekrar kazanılması ve bunun için bürokratik engeller ve gümrük vergisinin yarattığı zorlukları ortadan kaldırılması adına önlemler alınmıştır ancak başarısızlık ile sonuçlanmıştır (Resmi Gazete, 1946).

1953 yılında "Serbest Bölgeler Kanunu" yürürlüğe girmiş bu kanuna bağlı olarak 1956 yılında "Serbest Bölge Nizamnamesi" çıkarıldıktan bir sene sonra TCDD, İskenderun Limanında 4600 metrekarelik alana krom dış satımı için serbest bölge olarak faaliyete açmıştır. Fakat bu girişimde fazla uzun sürmeyerek başarısızlığa uğramış serbest bölge kapanmıştır. 1965, 1969, 1973, 1976 ve 1977 yıllarında Türkiye'de serbest bölge oluşturma girişimleri devam etmesine karşın bir sonuca ulaşamamıştır (Toprak, 2019).

1980 sonrası Türkiye ekonomisi, 24 Ocak kararları sonucu olarak iktisadi alanda devletin rolünü minimum seviyeye çekerek liberal iktisadi kuralları uygulamaya almış böylelikle ekonomide ciddi dönüşümler sağlamıştır. Dönemin ekonomik koşulları serbest bölge konusu

üzerinde ciddiyle durması sonucu olarak 1985 yılında 3218 sayılı “Serbest Bölgeler Kanunu” yürürlüğe konmuştur. Serbest Bölgeler Kanuna istinaden 1987 yılında Mersin ve Antalya serbest bölgeleri faaliyete geçmiştir (Binici, 2020). 2022 yılı itibari ile Türkiye Cumhuriyeti’nde 18 adet serbest bölge faaliyetlerine devam etmektedir (URL-1, 2023).

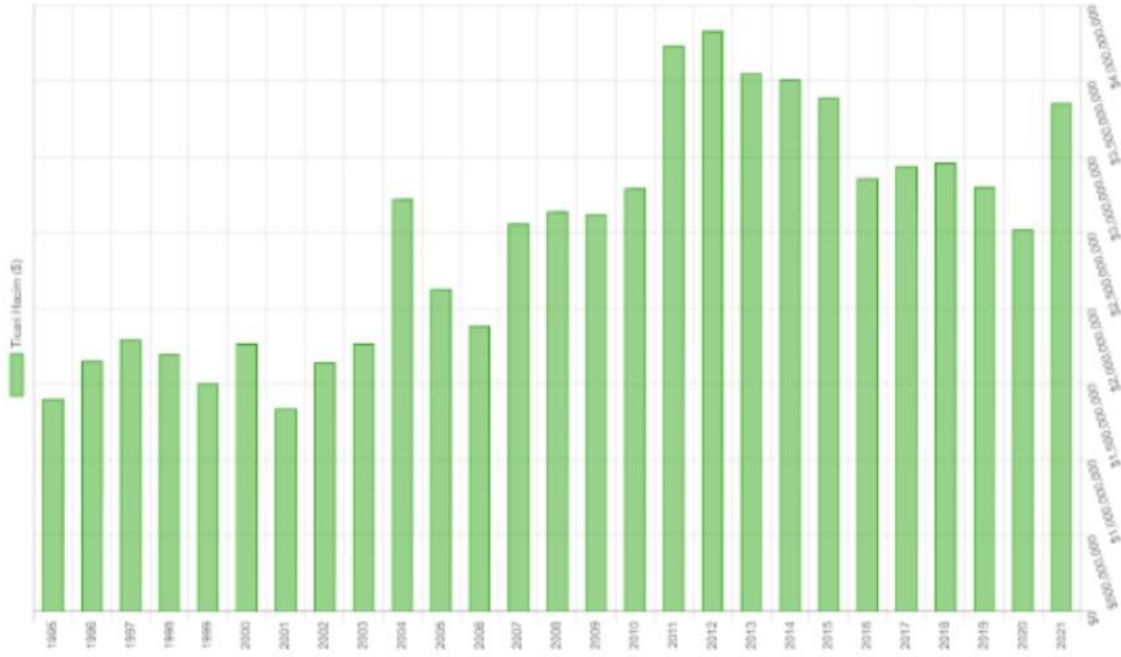

Şekil 3.1: Türkiye’deki serbest bölgeler (URL-1, 2023)

3.2.2.1. Mersin Serbest Bölgesi

Mersin’de bulunan serbest bölge, 1985’de sınırları belirlenmiş ve 6 Haziran 1985 tarihinde 3218 sayılı Kanun’un kabul edilmesi ile resmi açılışı 1987’de yapılmış olan bir serbest bölgedir. Dört yüzden çok kayıtlı işletme, altı yüz bin metrekare kapalı depolama alanı ve senelik üç milyon ton elleçleme fırsatı olan Mersin Serbest Bölgesi, Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk serbest bölgesi olarak bilinmektedir (URL-16, 2023). 2019’da ortaya çıkmış olan Covid-19 virüsüne rağmen ticaret hacmi bakımından Türkiye Cumhuriyeti’nin en büyük 2. serbest bölgesi olarak kabul edilen bu bölge, 2021’de 3.3 milyar ticaret hacmine sahip olarak önemli bir başarı sağlamıştır. Mersin Serbest Bölgesi’nin, ticaret hacminin ülkelere göre dağılımına bakıldığında zaman, en yüksek payın %34’le Türkiye’nin aldığı görürken, diğer Batı Avrupa ülkelerinin %1’le en az paya sahip oldukları gözlemlenmektedir. Bölge içerisinde en fazla alım ve satım faaliyeti sürdürülürken, onu

sırası ile üretim, işyeri kiralama, depo işletmeciliği, bankacılığı vd. faaliyetler seyretmektedir (URL-16, 2023).

Şekil 3.2: Mersin Serbest Bölgesi yıllara göre ticaret hacmi (URL-16, 2023)

3.2.2.2. Antalya Serbest Bölgesi

Antalya Serbest Bölgesi, 1985'te kabul edilmiş olan serbest bölgeler kanunuyla beraber Mersin Serbest Bölgesinden sonra 1987 yılında kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti'nin ikinci serbest bölgesi olarak bilinmektedir. Antalya limanının bitişiğinde kent merkezine on iki kilometre, havaalanına yirmi beş kilometre mesafede ve 782482 metrekarelik bir alan üzerine inşa edilmiş olan bölgenin işletilmesi, Bakanlar Kurulu'nun vermiş olduğu kararla özel sektöre verilerek hisselerin %56'lık kısmı özele ve %44'ü kamuya ait olacak şekilde "Antalya Serbest Bölgesi Kurucu ve İşletici" (ASBAŞ) adıyla bahsedilen kuruluşa verilmiştir (URL-9, 2023). Bölge içerisinde verilmekte olan başlıca hizmetler ise şu şekildedir;

- Elektrik ve Elektronik
- İnşaat
- Maden
- Tarım

- Tekstil
- Medikal
- Yat üretimi

Ticaret Bakanlığı'nın 2022'de yayınlamış olduğu verilere göre Antalya Serbest Bölgesinin ticaret hacimlerinde en yüksek payı yaklaşık olarak otuz iki milyon dolarla bölgeden yurt dışına çıkışlar almaktadır (URL-9, 2023).

3.2.2.3. Ege Serbest Bölgesi

Ege Serbest Bölgesi, 1987'de inşa edilmiş ve 1990'dan günümüze dek özel sektör içerisinde ye almış olan “*Ege Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi*” (ESBAŞ) tarafında işletilmektedir. İzmir şehrinin Gaziemir ilçesinde yer alan ve 2.5 milyon metrekarelik bir alan üzerine inşa edilmiş olan bölgede mevcut yüz yetmiş iki işletme faaliyette bulunmaktadır. Bahsedilen bölgenin toplam ticaret hacmi seksen üç milyar dolarken, senelik ticaret hacmi 4.7 milyar dolar düzeyindedir. Bölgede verilmekte olan hizmet sektörleri ise şu şekildedir;

- Makine
- Yazılım
- Tekstil
- Elektronik
- Gıda
- Otomotiv

Bölgenin ticaret hacimleri incelendiği zaman bölgeden yurt dışına çıkışların yaklaşık olarak yüz yetmiş dokuz milyon dolarla en yüksek orana sahip olduğu gözlemlenmektedir (URL-2).

3.2.2.4. İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi

İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi, eski adıyla “*İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölgesi*”, günümüzdeki adıyla “*İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi*”, 180 bin 152 metrekarelik alan üzerine inşa edilmiş olan bir serbest bölgedir. 08.06.2020 tarihinde günümüzdeki ismini

almış olan bölge; yazılım, bilişim, ileri teknoloji vd. döviz kazandırıcı olan faaliyet ve eylemlerin gelişimine ve kümelenmesine katkı sağlamaktadır. Bu bölge, 1996'dan günümüze dek “*İstanbul Atatürk Havalimanı Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi*” (İSBI) tarafınca işletilmektedir. Bölge içerisinde yüz altmıştan fazla işletme faaliyette bulunmaktadır. 1996 ile 2018 seneleri arasında bölgenin toplam ticaret hacmi elli iki milyar dolar şeklinde gerçekleşmiştir. Bölgenin 2022 ticaret hacimleri incelendiği zaman, bölgeden yurt dışına çıkışların on beş milyon dolar düzeylerinde seyretmiş olduğu görülmektedir (URL-3, 2023).

3.2.2.5. Trabzon Serbest Bölgesi

Trabzon Serbest Bölgesi, 1991'de yayınlanmış olan Bakanlar Kurulu kararıyla inşa edilmiş ve bahsedilen tarihten günümüze dek “*Trabzon Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi*” (Transbas) tarafınca işletilmektedir. Bu bölge, Trabzon limanında konuşlanmıştır fakat diğer serbest bölgelerde olduğu şekilde gümrük bölgesi haricinde bulunmaktadır. Yoğunluklu bir şekilde depolamaya yönelik bir hizmet sunan bu bölge, depolama tesislerinden yararlanma fırsatı sunmakta ve yurt dışı üzerinden gelen mal ve ürünler bölge içerisinde gümrük veya ithalat vergisi ödmeden kolay bir şekilde depolanabilmektedir. Bu bölgede gerçekleştirilmekte olan tüm ticaret faaliyetler, yerli veya yabancı işletme ayrıt edilmeden eşit şart ve koşullarda gerçekleştirilmektedir. Bölge içerisinde 2022'de gerçekleşmiş olan ticaret verileri incelendiği zaman, bölgeden yurtiçine çıkışların ve yurt dışı üzerinden bölgeye girişlerin 0'a yakın seyrettiği görülmekteyken, en yüksek veri yaklaşık olarak elli iki milyon dolarla yurt içerisinde bölgeye girişler kategorisine ait olmaktadır (URL-4, 2023).

3.2.2.6. İstanbul Trakya Serbest Bölgesi

İstanbul Trakya Serbest Bölgesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin tapı mülkiyetine yönelik uygulamalarını gerçekleştirmekte olan ilk serbest bölgesi olarak 387 bin 500 metrekarelik bir alan içerisine inşa edilmiştir. 350 bin metrekarelik kapalı alana sahip olan bölge, kullanmış olduğu üst seviye teknolojisi, açık alanları ve depolarıyla Türkiye ekonomisi ve ticaretinin gelişmesine önemli katkı sağlamaktadır. “*İstanbul Trakya Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi*” (İSBAŞ) tarafınca işletilmekte olan bölgede, üç yüz elliye yakın işletme faaliyette bulunurken, bölge 2022 yılından sonraki beş senelik süreç içerisinde on milyar

dolarlık ticaret hacmine sahip olmayı ve yaklaşık olarak 10.000 birey istihdam etmeyi amaçlamaktadır (URL-5, 2023).

3.2.2.7. Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi

Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi, 4.6 milyar metrekarelik alana inşa edilmiş olup; beş kilometrelik sahil şeridiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük serbest bölgeleri arasında yer almaktadır. Bölge, İskenderun Körfezi civarında, Hatay ve Adana şehirlerinin birleşim kısmında yer almaktadır. Bu sebepten dolayı Kuzey Afrika, Avrupa, Yakın Doğu ve Ortadoğu pazarlarına olan yakınlığıyla ilgileri üzerine toplamaktadır. Bölge içerisinde gerçekleştirilen faaliyetler ise şu alanlar üzerinedir (URL-6, 2023);

- Yem ve gıda üretimi
- Demir ve çelik
- Çimento
- Tersane
- Petrokimya
- Kimya

Bölgenin 2012'de ticaret hacmi iki yüz doksan altı milyon dolar düzeylerindeyken 2021'deki ticaret hacmiyse yaklaşık olarak iki milyar dolar düzeylerinde seyretmiştir (URL-6, 2023).

3.2.2.8. İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi

İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi, Türkiye Cumhuriyeti'nde özel sektör alanına kurulmuş olan ilk serbest bölge özelliğine sahip olmakta beraber 1995'den günümüze dek gerçekleştirmiş olduğu toplam doksan milyar dolarlık ticaret hacmiyle Türkiye Cumhuriyeti'nin önde gelen serbest bölgeleri arasında yer almaktadır. 540.000 metrekarelik alana kurulmuş ve bünyesinde üç yüzden çok işletme bulunduran bölge, 2018'de gerçekleştirmiş olduğu 2.5 milyar dolarlık ticaret hacmiyle Türkiye Cumhuriyeti'nde tüm serbest bölgelerin gerçekleştirmiş olduğu toplam yirmi milyar dolarlık ticaret hacmi oranının %13'lük kısmını üstlenmiştir. Bölge içerisinde ağırlıklı bir şekilde faaliyette bulunan sektörler ise şu şekilde sıralanabilmektedir (URL-7, 2023);

- Kozmetik
- Tekstil
- Kimya
- Elektrik ve elektronik
- Makine sanayi ve takım tezgahları
- Deniz taşıtları parça ve aksamaları
- Otomotiv yan sanayi
- Solar enerji

3.2.2.9. Samsun Serbest Bölgesi

Samsun Serbest Bölgesi, 1995'te alınan Bakanlar Kurulu kararıyla sınırları 73 bin 150 metrekare olarak belirlenmiş olan serbest bölgenin açılması, 1998'de resmi bir şekilde gerçekleştirilmiştir. Demir, deniz, hava ve kara yolu imkan ve kolaylıklarından tümüne sahip olan bölge, depolama alanları, alt yapısı ve sahil şeridiyle gerek Samsun ilinin güçlü ekonomisi gerekse Türkiye ekonomisi bakımından fazlasıyla önem arz eden bir serbest bölge konumunda yer almaktadır (URL-8, 2023).

3.2.2.10. Avrupa Serbest Bölgesi

Avrupa Serbest Bölgesinin temeli, 1998 yılında atılmıştır. Resmi olarak açılışıysa 2003'de gerçekleştirilmiştir. Kurulduğu günden beri gerçekleştirilmiş olan yatırımlar sayesinde fazlasıyla gelişmiş olan Avrupa Serbest Bölgesi, senelik iki milyar dolarlık ticaret hacminin de üzerine çıkarak Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük dördüncü serbest bölgesi olma imkanına sahip olmuştur. İstanbul ve Avrupa'nın ana ulaşım ağları üstünde bulunan, Tekirdağ Çorlu ilçesinde iki milyon metrekarelik alana kurulmuş olan bölge, bünyesi altında iki yüzden çok işletme barındırmakta ve genel itibari ile serbest bölge işletmeciliği, inşaat, turizm, enerji, gıda ve tekstil sektörlerinde hizmet sunmaktadır. "*Avrupa Serbest Bölgesi Kurucusu ve İşleticisi*" (ASB) tarafınca işletilmekte olan Avrupa Serbest Bölgesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük özel sektör sanayi projeleri arasında yer almaktadır (URL-9, 2023).

3.2.2.11. Kayseri Serbest Bölgesi

Kayseri Serbest Bölgesi, 1998’de resmi bir şekilde açılmış, 1999’da da ticari faaliyette bulunmaya başlamıştır. 6.905.000 metrekarelik alana inşa edilmiş olan bölge, Türkiye Cumhuriyeti’nin en geniş serbest bölgesi olarak bilinmektedir. Bölge içerisinde yaklaşık olarak 6000 birey istihdam edilmekte iken, temel olarak faaliyette bulunan işletmeler ise şu şekilde sıralanabilmektedir (URL-10, 2023);

- Beyaz eşya üretim fabrikası
- Alüminyum iletken tel tesisleri
- Dayanıklı tüketim malları
- Yatak ve baza
- Elektrostatik toz boya
- Saç boru ve profil
- Ofis büro mobilyaları

Kayseri Serbest Bölgesi’nin 2022 senesi ticaret hacimlerine bakıldığında zaman, en yüksek oranın kırk altı milyon dolarla bölgeden yurt dışına yapılmakta olan çıkışlara ait olduğu görülmekteyken, en düşük oranın ise on üç milyon dolarla yurt dışı üzerinden bölgeye yapılmakta olan girişlere ait olduğu görülmektedir (URL-10, 2023).

3.2.2.12. İzmir Serbest Bölgesi

İzmir Serbest Bölgesinin temelleri 1984’te “*İzmir Deri Sanayicileri Yapı Kooperatifi*” atılmış, 1997’de ticari faaliyette bulunmaya başlamıştır. İlk olarak “*İzmir Menemen Deri Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi*” (İDESBAŞ) tarafınca işletilmekte olan İzmir Serbest Bölgesi, ticaret hacminin artış göstermesiyle Bakanlar Kurulu kararıyla 2011’de “*İzmir Serbest Bölgesi*” ismini almış ve “*İzmir Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi*” (İZBAŞ) tarafınca işletilmeye başlanmıştır. 1.6 milyon m²’lik alana kurulmuş olan İzmir Serbest Bölgesi’nde yatırım tahsis oranı %88’ken, faaliyette buluna toplam işletme sayısı yüz seksen dördür. Başlıca faaliyet alanları ise şu şekilde sıralanabilmektedir (URL-11, 2023);

- Tıbbi malzeme üretimi

- Kompozit kanat
- Asansör kaldırma ve taşıma ekipmanları
- Mermer ve doğal taş
- Plastik boru profil ve plastikten mamuller
- Otomotiv
- Elektrik ve elektronik
- Gıda
- Kimyasal üretim ve ticaret
- Deri imalatı ve alım satımı

3.2.2.13. Gaziantep Serbest Bölgesi

Gaziantep Serbest Bölgesi, 1998’de faaliyette bulunmaya başlamış ve 1.3 milyon metrekarelik alana inşa edilmiş olması ile Türkiye Cumhuriyeti’nin önem taşıyan serbest bölgeleri arasında yer almaktadır. “*Gaziantep Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi*” (GASBAŞ) tarafınca işletilmekte olan bölge içerisinde elli tane hazır ofis binası ve yirmi tane hazır işyeri mevcuttur. Başlıca faaliyette bulunduğu alanlar ise şu şekilde sıralanabilmektedir (URL-12, 2023);

- Elektrikli eşya
- Makine
- Tekstil
- Kimya
- Gıda
- Halı

Gaziantep Serbest Bölgesi’nin Cilvegözü sınır kapısına 200, Öncüpınar sınır kapısına 60, Mersin limanına 300, İskenderun limanına 200 ve Havaalanına 25 kilometre uzaklıkta olmasıyla coğrafi bakımdan fazlasıyla avantajlı bir konumda yer almaktadır. Yirmi yedi işletmenin faaliyette bulunduğu ve yaklaşık olarak 1.200 bireyin istihdam edildiği bölgenin senelik ticaret hacmi altı yüz elli milyon dolardır (URL-12, 2023).

3.2.2.14. TÜBİTAK- Marmara Araştırma Merkezi Serbest Bölgesi

TÜBİTAK- MAM Serbest Bölgesi, “*Teknoloji Serbest Bölgesi*” şeklinde de bilinmektedir ve faaliyetlerine 2001’de başlamıştır. Diğer bölgelerden farklı bir şekilde üst düzey teknolojilerden faydalanan işletmelerin, kullanmış oldukları teknolojiye ek olacak şekilde yeni teknolojiler üretmekte ya da geliştirmekte olduğu, teknolojik bir icadı ticari hizmet veya ürüne dönüştürebilmek adına gereken ortamın oluşturulması amacı ile çalışma ve faaliyetler yürütmektedir. Teknoloji Geliştirme Bölgesi, Teknoloji Serbest Bölgesi ve TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezini yönetebilmek amacı ile kurulmuş olan Marmara Teknokent Anonim Şirketi (AŞ), 2004’te “*TÜBİTAK Marmara Teknokent Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi*” ismini almıştır. Tübitak’ın Gebze/ Kocaeli yerleşkesinde toplamda 62 hektar alana sahip olan Marmara Teknokent’in 25,73 hektarı Teknoloji Geliştirme Bölgesi olup, 36,27 hektarı Teknoloji Serbest Bölgesi olarak düzenlenmiştir. Bölge içerisinde mevcut yüz altmış bir firma faaliyette bulunmakta ve 248 proje sürdürülmektedir (URL-13, 2023).

3.2.2.15. Bursa Serbest Bölgesi

Bursa Serbest Bölgesi, 1998’de inşa edilmiştir ve “*Bursa Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi*” (BUSEB) tarafınca işletilmektedir. Altyapı çalışmalarının bitmesinin ardından 2001’de ticari faaliyette bulunmaya başlamıştır. Bu bölge, Türkiye Cumhuriyeti’nde kendi arazisi olan serbest bölgeler arasında yer almaktadır. 908.000 metrekarelik alana kurulmuş olan Bursa Serbest Bölgesi, bünyesinde doksan işletme barındırmakta ve yaklaşık olarak 10.000 birey istihdam etmektedir. Bölge içerisinde hizmet verilen alanlar şu şekilde sıralanabilmektedir (URL-14, 2023);

- Kiralama
- Depolama
- Çevre
- Artırma
- Yemek
- Yükleme ve boşaltma

Bölgenin 2022 senesi bölge ve yurt dışı hareketliliği 467 milyar dolar düzeyinde gerçekleşmiştir (URL-14, 2023).

3.2.2.16. Kocaeli Serbest Bölgesi

Kocaeli Serbest Bölgesi, konumu itibari ile Avrupa ve Asya'yı birbirine bağlamasıyla tercih edilmekte olan bir serbest bölge konumunda yer almaktadır. 2001'de ticari faaliyet ve eylemlerine başlamış olan Kocaeli Serbest Bölgesi, "*Kocaeli Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi*" (KOSBAŞ) tarafınca işletilmektedir. Toplam 798.000 metrekarelik alana kurulmuş olan Kocaeli Serbest Bölgesi, İstanbul'a 100 kilometre, Kurtköy Sabiha Gökçen Hava Limanına 60 kilometre, kara yoluna 1,5 kilometre, Köseköy Tren İstasyonu'na 7 kilometre, Limaş İskelesi'ne 1 kilometre ve Autoport Limanına 300 metre mesafede bulunmaktadır. Bölge içerisinde sunulan hizmetler ise şu şekildedir (URL-15, 2023);

- Yükleme ve boşaltma
- Gümrük işlemleri
- Kiralık arazi
- Ortak Sağlık ve Güvenlik Birimi
- Restoran
- Catering
- Hazır altyapı

Bölge içerisinde yirmiye yakın işletme faaliyette bulunmaktadır. Ticaret Bakanlığı tarafınca yayınlanmış olan verilere göre senelik toplam ticaret hacmi iki yüz altmış milyon dolar düzeyindedir (URL-15, 2023).

4. FİLYOS VADİ PROJESİNİN BÖLGESEL KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ VE MERSİN SERBEST BÖLGESİ İLE BİR KARŞILAŞTIRMA

Serbest Bölgeler, bölgesel kalkınmada stratejik öneme sahiptir. Sahip oldukları limanları aracılığıyla aynı zamanda ülke kalkınmasında da öncü rol oynarlar. Bu noktada Mersin serbest bölgesi Cumhuriyet tarihinin ilk serbest bölge olma özelliğine sahiptir. Filyos endüstri bölgesi ise, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk mega endüstri bölgesi olarak kabul edilmektedir. Bu bakımdan her iki serbest bölgenin karşılaştırılması bu çalışmanın konusunu oluşturmuştur. Bu çalışmada Filyos limanı, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Serbest Bölgesi, Serbest Bölge gelişme alanlarının bulunacağı yatırım havzasını meydana getiren Filyos Vadisi Projesi, Türkiye'nin ilk serbest bölgesi olan Mersin Serbest Bölgesi ile karşılaştırılmıştır. Öncelikle konuyla ilgili bir literatür çalışması verilmiştir. Ardından her iki bölge hakkında genel bilgilendirme yapılmış ve Filyos Vadi projesinin olası katkıları yatırım, istihdam, dış ticaret, GSYH, tarım, sanayi, hizmet sektörleri bakımından ortaya konulmaya çalışılmıştır.

4.1. Literatür Özeti

Bölgesel kalkınma, serbest bölgeler ve Filyos Vadi Projesi ile ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Özellikle FVP henüz yeni olduğu için mevcut konumu ve geleceği konusunda yapılan çalışmalarda hızlı bir artış görülmektedir. Akiş (2011) çalışmasında küreselleşme sürecinde bölgesel kalkınma yaklaşımlarındaki gelişmeleri ele almış, bölgesel kalkınma ajanslarının rolüne değinmiştir. Akpınar (2012) çalışmasında Türkiye'de değişen bölgesel kalkınma politikalarını incelemiştir. Altay (2016) çalışmasında dünyada ve Türkiye'deki serbest bölge uygulamalarını konu edinerek Konya'nın sosyo-ekonomik potansiyelini ortaya koymuş ve serbest bölge analizini yapmıştır. Bakan ve Gökmen (2014) çalışmalarında Gaziantep serbest bölgesi özelinde, serbest bölgeler ve dış ticaret ilişkisini incelemiştir. Bicil ve Uçak (2018) çalışmalarında serbest bölgeleri ihracat açısından değerlendirmiştir. Binici (2020) çalışmasında Türkiye'de serbest bölgelerde uygulanan teşvikleri, Kayseri serbest bölgesi örneğiyle ele almış ve değerlendirmiştir. Ceyhan, Kamacı ve Peçe (2017) "Batı Karadeniz Bölgesi'nin Kalkınmasında Filyos Projesi Başat Rol Oynayabilir mi?" başlıklı çalışmalarında Filyos Vadi Projesi'nin bölgenin kalkınmasındaki rolünü ortaya

koymuşlardır. Bu çalışmaların yanında başkaca çok değerli çalışmalar yapılmıştır (Toprak, 2019; Tüğen, 2002; Uslugil, 2013; Vural, 2020; Koçak, 2009; Arslan ve Yılmaz, 2023; Çetinkaya, 2012; Çelikoğlu, 2022). Bu çalışmayı farklı kılan özellik ise Filyos Vadi projesi ilk defa Türkiye'nin ilk serbest bölgesi olan Mersin serbest bölgesi ile karşılaştırılmaktadır. Dolayısıyla çalışmanın bu konuda literatüre katkı sağlaması umulmaktadır.

4.2. Mersin Serbest Bölgesi Örneği

Filyos Vadi Projesi'nin Mersin Serbest Bölgesiyle karşılaştırılmasına geçmeden önce bölgenin Mersin için bulunduğu konumu ortaya koymak yararlı olacaktır. Bu başlık altında öncelikle Mersin ili hakkında genel bir bilgi verilecek, ardından Mersin Serbest Bölgesi, bölge tarafından sunulan hizmetler ve serbest bölgenin bir ekonomik değerlendirmesi yapılacaktır.

4.2.1. Mersin İli

Mersin, Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ili olarak bilinmektedir. Dört tanesi merkez ilçe olacak şekilde toplamda on üç adet ilçesi bulunmaktadır. Mersin, Türkiye Cumhuriyeti'nin Akdeniz Bölgesinde yer alan bir liman kent olarak ifade edilmektedir. Mersin Limanı, Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük limanları arasında yer almaktadır. Kentte denizcilik, tarım, sanayi ve turizm sektörleri gelişim göstermiştir.

Merkezde yer alan ilçeleri Toroslar, Yenişehir, Mezitli, Akdeniz; diğer ilçeleriye Mut, Gülnar, Erdemli, Çamlıyayla, Tarsus, Silifke, Bozyazı, Aydıncık ve Anamur'dur. Mersin şehri Büyükşehir belediyesi statüsüne sahip değildir. Şehrin kuzey kısmında yer alan Yumuktepe höyüğünde yapılmış olan kazılar sırasında pek çok katmana ulaşılmıştır. Bu katmanların en eskisi, Milattan Önce 6300'lü yıllara, en yenisiyse Selçuklu dönemine tarihlenmektedir. Kazılar sırasında çıkarılmış olan eserler, Mersin Arkeoloji Müzesi başta olacak şekilde; Anamur Müzesi, Silifke Müzesi, Tarsus Müzesi ve Adana Arkeoloji Müzesi'nde sergilenmektedir. Helenistik dönem içerisinde şehrin ismi Zephyrion olarak bilinmektedir. Bahsedilen dönem içerisinde köy olarak bilinen bu bölge, konargöçer bir Türkmen aşiretine ev sahibi olmuş ve ismini de bahsedilen aşiretten almıştır. Bunun haricinde Kapadokya bölgesinden gelmiş olan Rumlar, şehir nüfusuna hakim bir hal almıştır ve 1850 yılında şehirde 5250 Ortodoks Rum'a karşılık olarak 1600 Müslüman yaşamını

sürdürmekteydi. Şehrin kaderi bilhassa Amerikan İç Savaşı esnasında dünyada meydana gelmiş olan pamuk kıtlığını giderebilmek amacı ile Çukurova’da gelişmiş olan pamuk üretimi ve bölgenin 1866 yılında demir yoluna bağlanmasıyla değişmiştir. Bahsedilen dönem içerisinde Mersin hızlı bir şekilde Çukurova bölgesinin tarım ürün ve malzemelerinin ihraç edilmekte olduğu bir ticaret merkezi ve liman haline gelmiştir. Kentin günümüzdeki halini almasında, şu an azınlık olsalar bile Hristiyan Levantenlerin oynadığı rol bir hayli büyüktür. Kentte hala Levantenlere ait 2 katedral mevcuttur; Arap ve Ortodoks Katedrali ile Latin ve İtalyan Katedrali. Bunun haricinde kentin kuzey kısmına Rumlar için bir kilise inşa edilmesi de gündem konusudur (Erdoğan, 1985).

4.2.2. Mersin Serbest Bölgesi

Genel olarak 1980’e dek Türkiye Cumhuriyeti’nde serbest bölgeler konusu çok fazla ilgi görememiştir. 24.01.1980 yılında yayınlanmış olan “*Ekonomik İstikrar Tedbirleri*” ile ihracata ilişkin sanayileşme ve dışa açılma stratejisiyle beraber serbest bölgeler önem ve değer kazanmıştır. 2 iktisat kongresinin gündemi haline gelmiş olan serbest bölgeler konusu sonrasında “*İktisadi Araştırmalar Vakfı*”nın Mersin semineri sırasında tartışmaya açılmış ve kamuoyuna sunulmuştur (Erdoğan, 1985).

Cumhurbaşkanı’nın 1982 yılının Aralık ayında Uzakdoğu seyahatinden dönüşü sırasında, Türkiye Cumhuriyeti’nde serbest bölgeler inşa edilmesine yönelik yapmış olduğu direktif niteliğinde sahip olan açıklaması, serbest bölgelerin inşa edilip edilmemesi, sakınca faydaları kapsamında odaklaşan tartışmaları sonlandırmıştır. Böylelikle serbest bölgelerin gerekli olduğu, nerelere kurulacak olduğu ve nasıl yönetilecek olduğu gibi konular gündem konusu haline gelmiştir (Erdoğan, 1985).

Mersin Limanı’nın serbest bölge şeklinde açılmasına yönelik çalışma ve faaliyetlere 1982’de başlanmıştır. Demokratik Toplum Partisi Müsteşarlığı tarafınca “*EUROMANN Liman ve Ulaştırma Sistemleri*” adlı Alman Şirketine, Mersin Limanı’nın Serbest Liman şeklinde kurulmasına yönelik ön fizibilite etüdü yaptırılmıştır. Alman şirketi, ön fizibilite raporunu 1983 yılında sunmuştur (Erdoğan, 1985).

Mersin Serbest Bölgesinin firma yetkisi 6 Ağustos 1986 tarihli ve 10877 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı’yla “*Mersin Serbest Bölge İşleticisi Anonim Şirketi*” (MESBAŞ)’ne

verilmiştir. MESBAŞ, 1986’da Mersin Serbest Bölgesini işletmek amacıyla açılmış olan bir anonim şirket olarak bilinmektedir. Topluma açık bir statüde kurulmuş olan MESBAŞ işletmesinin sermayesi 10 milyon 804 bin Türk Lirasıdır (Uslugil, 2013).

Mersin Serbest Bölgesi, 6 Haziran 1985 tarihli ve 3218 sayılı “*Serbest Bölgeler Kanunu*” uyarınca 836 bin metrekarelik bir alana kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti’nin ilk serbest bölgesi şeklinde kabul edilmektedir ve 3 Ocak 1987 tarihinde faaliyetlerine başlamıştır. Bu bölge, Doğu Akdeniz’in en önem arz eden limanları arasında yer alan Mersin Limanı’nın yanında inşa edilmiştir. Coğrafi açıdan konumu gereğince, Türkiye Cumhuriyeti’nin dış ticaret işlemleri konusunda önemli bir giriş ve çıkış kapısı şeklinde, Orta ve Doğu, Kuzey Afrika ülkeleri, Rusya Federasyonu, Batı ve Doğu Avrupa ve Türk Cumhuriyetlerine yakın konumuyla değerli bir ticaret merkezidir (Uslugil, 2013).

Serbest bölge kullanıcıları hava, demir, kara ve deniz yolu bağlantılarını problemsiz bir şekilde kullanabilmektedirler. Havayolu: Mersin Serbest Bölgesine altmış beş kilometre uzaklığa sahip uluslararası Adana Şakir Paşa Havaalanı fırsatlarından yararlanılmaktadır. Demiryolu: Mersin şehrinde Ortadoğu ile Doğu ve Batı Avrupa ülkelerine Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi vd. özel demiryolu işletmecileri aracılığı ile demiryolundan yararlanılarak ürün gönderilebilmektedir. Karayolu: Mersin Serbest Bölgesi, uluslararası E – 5 karayoluna bağlanmış olan otoyolun çıkışı üzerinde yer almaktadır. Rusya, Türk Cumhuriyetleri, Ortadoğu ülkeleri ve Doğu ve Batı Avrupa ülkelerine karayoluyla mal ve ürünler sorunsuz bir şekilde gönderilebilmektedir. Deniz yolu: yaklaşık olarak otuz düzenli gemi hattının uğrak bölgesi olarak bilinen senelik yaklaşık olarak otuz milyon ton kapasiteye sahip Mersin Limanı’nın imkan ve fırsatlarından faydalandığı gibi, şahsi sınırlarında bulunan serbest bölge rıhtımlarını kullanarak deniz yoluyla bağlantılı olan ülkeler ile ticaret gerçekleştirmesi mümkündür.

Şekil 4.1: Mersin Serbest Bölgesi (URL-20, 2023)

4.2.3. Mersin Serbest Bölgesi Tarafından Sunulan Hizmetler

Alım ve Satım: Ticareti gerçekleştirilmekte olan mal ve ürünlerin alım ve satımı, sergilenmesi, ambalajlanması, etiketlenmesi ve depolanması yapılabilmektedir (URL-16, 2023).

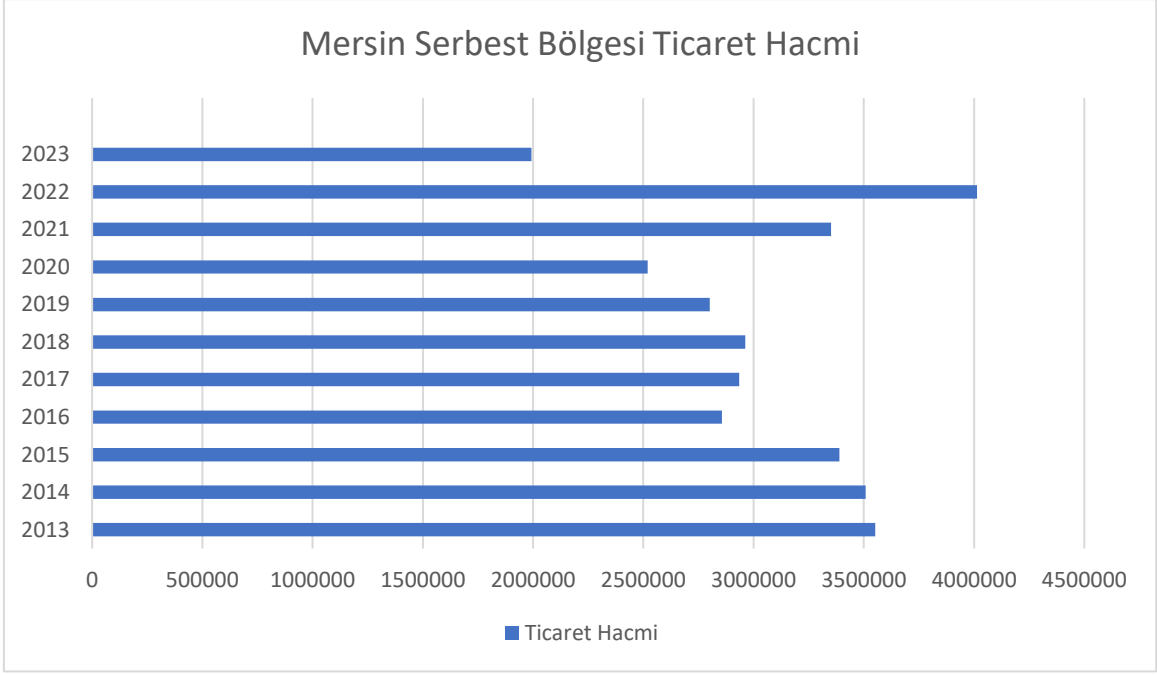
Üretim: Üretilmekte olan mal ve ürünlerin yanında, bu mal ve ürünlerin üretimi sırasında kullanılmakta olan ara madde ve hammaddelerin alım ve satımı, bakım ve onarımı, sergilenmesi, etiketlenmesi, ambalajlanması, markalanması ve depolanması yapılabilmektedir (URL-16, 2023).

Depolama: Kullanıcı olan ya da olmayan diğer birey ya da kurumların mal ve ürünleri depolanabilmektedir. **İşyeri Kiralama:** Kullanıcılara hazır işyerleri kiralanabilmektedir. **Bankacılık ve Sigortacılık Montaj/Demontaj:** Üst kısımda belirtilmiş olan mal ve ürünlerin montaj ya da demontajı yapılabilmektedir. **Bakım ve Onarım:** Yukarıda belirtilmiş olan mal ve ürünlerin bakım ve onarım işlemleri yapılabilmektedir (URL-16, 2023). Mersin Serbest Bölgesi'nde ana başlıklar itibari ile MESBAŞ'ın vazifeleri şu şekilde sıralanabilmektedir (URL-16, 2023);

- Bölge altyapısının yenilerek geliştirilmesi, bakım ve onarım işlemleri
- Umumi yeşil alanların yaratılması
- Büfe, kafeterya ve sosyal tesis işletmeciliği
- Depo kiralama hizmeti
- Tartı ve benzeri hizmetlerin verilmesi
- Depolar içerisinde tahliye, tahmil hizmetlerinin verilmesi
- Genel limancılık hizmetlerinin sunulması
- Gerek ticari gerekse yatırım safhasında su temini ve elektrik enerjisi
- Yatırımcı işletmelere zemin etüdü geo-teknik raporların sunulması
- Yatırım gerçekleştirilecek olan alanların kullanıcı işletmelere teslim edilmesi ve aplikasyonu
- Açık alan kiralama bedellerinin tahsil edilip Özel Hesaba aktarılması
- Yatırım gerçekleştirilecek olan açık alanların kira sözleşmesinin revize edilmesi ve akdedilmesi.

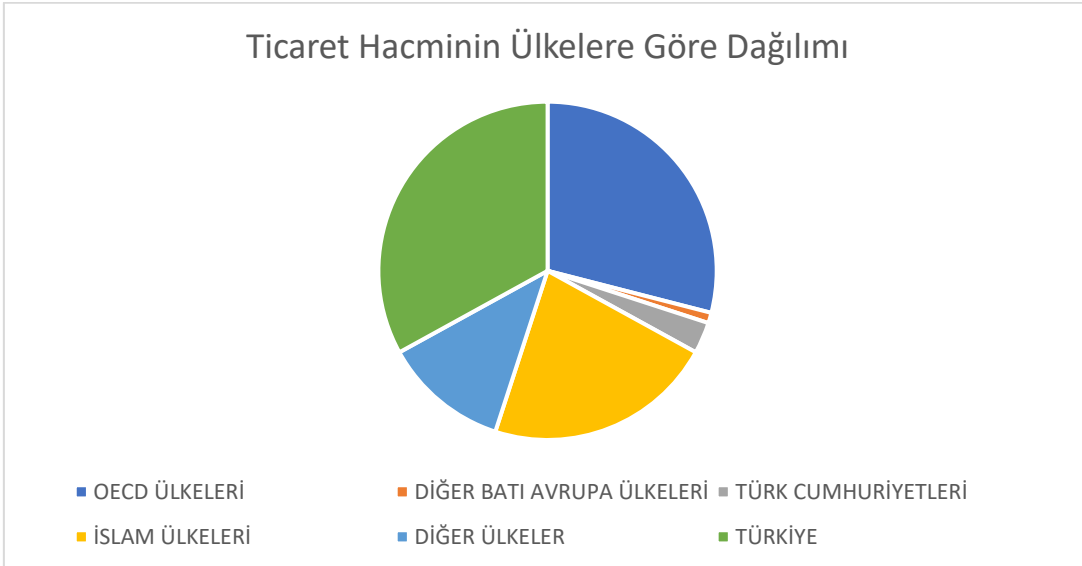
4.2.4. Mersin Serbest Bölgesinin Ekonomik Durum Değerlendirmesi

Mersin Serbest Bölgesi'nin şehir ekonomisine katkıları; Dolaylı hizmetlerden meydana gelen ekonomik katkılar, Taşımacılık, su ve elektrik enerjisi kullanımından meydana gelen ekonomik katkı, liman ve istihdam, serbest bölgede faaliyette bulunan 464 işletmenin demirbaş malzemelerinin alımından meydana gelen ekonomik katkılar şeklinde sıralanabilmektedir. Mersin Serbest Bölgesinin son 10 senelik ticaret hacmi Şekil 4.2'de yer almaktadır.

Şekil 4.2: Mersin Serbest Bölgesi ticaret hacmi (URL-16, 2023)

Şekil 4.2’de görüldüğü üzere Mersin Serbest Bölgesi gerçekleştirdiği faaliyetler ile ülkeye ve bölgesine önemli ekonomik katkılarda bulunmaktadır. Belirli senelerde inişli çıkışlı bir ticaret hacmine sahip olmuş olan Mersin Serbest Bölgesi’nin 2023 yılının ağustos ayındaki ticaret hacmi 1.992 milyon dolar seviyesindedir. Şekil 4.3’te ise Mersin Serbest Bölgesi’nin ticaret hacminin ülkelere göre dağılımına yer verilmiştir.

Şekil 4.3: Mersin Serbest Bölgesi ticaret hacminin ülkelere göre dağılımı (URL-16, 2023)

Şekil 4.3'te görüldüğü üzere, Mersin Serbest Bölgesi ticaret hacminin ülkelere göre dağılımı incelendiği zaman, en fazla dağılımın gerçekleştirildiği ülkelerin OECD ülkeleri olduğu görülmektedir. OECD ülkeleri %29'luk bir pay ile en çok dağılımın gerçekleştirildiği yerler olarak görülmekte iken, OECD ülkelerini %22'lik pay ile İslam ülkeleri takip etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'ne olan dağılımın oranıysa %32'tür.

Tablo 4.1: Mersin Serbest Bölgesi kullanıcı firma faaliyetleri (URL-16, 2023)

Faaliyetler	Yabancı	Yerli	Yerli ve Yabancı	Toplam	Oran (%)
Alım ve Satım	42	174	25	241	40
Üretim	28	142	16	186	31
İşyeri Kiralama	8	79	6	93	15
Depo İşletmeciliği	4	33	6	43	7
Basit İşlem ve Elleçleme	6	6	3	15	2
Bankacılık	0	3	2	5	1
Diğer	0	17	1	18	3
Toplam	88	454	59	601	100

Tablo 4.2: Mersin Serbest Bölgesi'ndeki istihdam durumu (URL-16, 2023)

Personelin Çeşidi	Türkiye Cumhuriyeti	Yabancı	Toplam
Vasıfsız İşçi	4837	143	4980
Vasıflı İşçi	3035	109	3144
Büro Personeli	536	25	561
Yönetici	331	48	379
Diğer	1240	22	1262
Toplam	9979	347	10326

Tablo 4.1 ve 4.2'te Mersin Serbest Bölgesi'ndeki Kullanıcı Firma Faaliyetleri ve İstihdam Durumuna yer verilmiştir. Tablo 4.1 incelendiği zaman en fazla kullanıcı firma faaliyetlerinin alım ve satım işlemlerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Alım ve satımı faaliyetlerini üretim faaliyetleri izlemektedir. Toplam gerçekleştirilen faaliyetlerin sayısıysa 602'dir. Tablo 4.2'e bakıldığı zamansa, en fazla istihdamın vasıfsız işçi kategorisinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Vasıfsız işçilerin ardından ise en fazla istihdamın vasıflı işçilere yönelik gerçekleştirildiği görülmektedir. Mersin Serbest Bölgesi'nin toplam istihdam sayısına bakıldığı zaman ise 10 bin 326 olduğu görülmektedir.

4.3. Filyos Vadi Projesi

Zonguldak'ın Çaycuma ilçesine bağlı Filyos beldesinde bulunan bölgede Filyos Limanı, Filyos Endüstri Bölgesi, Filyos Serbest Bölgesi, Serbest Bölge Gelişme Alanlarının bulunacağı yatırım havzasının genel ismiyle Filyos Vadisi Projesi olarak tanımlamaktayız. Türkiye'nin en büyük limanlarından olan Filyos Limanı dış ticaretin gelişmesi konusunda önemli bir merkez halini alacaktır. 1166 hektar Filyos Serbest Bölgesi, 597 hektar Filyos Endüstri Bölgesi, 620 hektar Serbest Bölge Genişleme Alanı belirlenmiştir. Endüstri bölgesi ile katma değeri büyük, orta ve yüksek teknolojik ürünlerin üretim bölgesi olması önemli hedefler arasındadır. Hammadde kaynaklarına yakınlığı bulunduğu lokasyonu, çeşitli ulaşım alternatiflerinin bulunması üretim maliyetlerinde avantaj sağlarken ticaret hacminin büyümesinde önemli rol oynayacaktır. Filyos Vadi Projesi'ne önemini vurgulamak için Türkiye'nin kuzey kapısı da denilmektedir (URL- 23, 2023).

Denizyolu taşımacılığında Filyos Limanı 25 milyon ton/yıl kapasite ile Türkiye'nin üç büyük limanından biri olma özelliğini taşımaktadır. Proje alanına 5dk. mesafede Zonguldak Havalimanının bulunması, karayolu olarak Ankara- İstanbul otoyoluna 100 km mesafede olması, mevcut demiryolları ve ihale süreçleri devam eden demiryolu yatırımları ile ulaşımında önemli bir noktada olması Filyos Vadi Projesine artı önem katmaktadır (URL- 23, 2023).

Filyos Vadi Projesi'nin hayata geçirilmesi ile yatırım havzası ve üç yüz elli kilometrelik çevresinde yaklaşık olarak 80 milyar \$ ekonomiye katkı yaratacağı ayrıca 30 milyon nüfus ile bölgenin göç sorununa da çözüm üreteceği düşünülmektedir (URL- 23, 2023).

4.3.1. Filyos Vadi Projesinin Tarihçesi

Filyos Vadi Projesi'nin tarihsel süreçte kökeni Osmanlı İmparatorluğuna dayanmaktadır. Osmanlı Sultanı 2. Abdülhamid döneminden (1876- 1908) itibaren Filyos Limanı'nın kurulması için adımlar atılmıştır. 2. Abdülhamid döneminde hazırlanan "Anadoluda Genel Üretim Raporu" isimli bildiri ile Filyos'tan Gökçebey İlçesine denizden açılacak kanallar aracılığı ile yükleme-boşaltma ayrıca uluslararası ticaret ve üretim alanı yaratma projesi geçmişten günümüze önemini koruyarak gelmiştir. 2011 yılında Zonguldak Valiliğinin hazırladığı "Filyos Projesi ile İlgili Bilgiler" isimli rapor bazı bakanlara sunulmuş ve ivedi bir

şekilde Filyos Liman inşaat sürecinin başlaması yönünde görüş bildirmiştir (URL- 21, 2023).

15.01.2014 tarih ve 28883 Resmi Gazete’de yayınlanan 2014 Yılı Yatırım Programı listesinde Filyos Liman altyapı inşaatı ve Filyos Endüstri Bölgesi’nin etüt işlemleri harcamaları için yatırım tutarları bütçe programında yer almıştır (Çetinkaya, 2012)

Filyos Liman inşaatı ihalesi 01.07.2016 yılında imzalanmıştır (UAB, 2017). 25 milyon ton/yıl kapasiteli Filyos Liman inşaatı altyapısı tamamlanmış olup üst yapı çalışmaları hala devam etmektedir (URL- 22, 2023). Liman inşaatının üst yapısı bittiğinde tesisleri (yükleme-boşaltma binaları, işletme binaları, depo vb.) ile faaliyetlerine başlayacaktır.

Filyos Vadi Projesi’nin serbest bölge yer ve sınırlarının belirlenmesi, kamulaştırılması, ırmak yatağını ıslağı ile ilgili 94/5377 sayılı Resmi Gazete Kararı bulunmaktadır. 96/8692 sayılı Resmi Gazete Kararı ile dört bölgeden oluşan serbest bölgelerden iki bölgenin kapsamdan çıkarılması kararlaştırılmıştır. 2008/14087 sayılı Resmi Gazete Kararı ile tekrardan dört bölgeden oluşan Filyos Serbest Bölgesi’nin tespiti ve ivedi bir şekilde kamulaştırılmasına karar verilmiştir. Resmi Gazete Karar Sayısı 2010/975 ek kararı ile serbest bölgenin yeniden belirlenmesi ayrıca 1. Bölgenin serbest bölge kapsamından kısmi olarak çıkarılması 3. ve 4. Bölgelerin ise serbest bölge gelişme alanı olarak tespiti uygun görülmüştür (Çetinkaya, 2012).

05/10/2010 tarih ve 2010/975 kararıyla serbest bölge statüsünden çıkarılan birinci bölge 08/09/2012 tarih ve 2012/3574 sayılı karar ile Filyos Endüstri Bölgesi ilan edilmiştir (Çetinkaya, 2012).

4.3.2. Filyos Vadi Projesinin Mekansal Özellikleri

Filyos Vadi Projesi’nin yeri, Filyos Irmağının Karadeniz’e dökülmekte olduğu delta içerisinde, Bartın’la Zonguldak arasında bulunan bir konumdadır (Şekil 4.4). Yakın yerleşim yerleri Çaycuma İlçesi, Saltukova Beldesi ve Filyon Beldesi’dir. Zonguldak şehrinin otuz beş kilometre doğusunda ve Çaycuma İlçesinin yirmi kilometre kuzeyinde kalmaktadır. Dört kilometre batısında ise Filyos Beldesi yer almaktadır (Çetinkaya, 2012).

Şekil 4.4: Filyos Limanı'nın haritada bulunan konumu (Çetinkaya, 2012)

Filyos Vadisi, Zonguldak'ın en değerli ve önemli vadisi olarak Filyos Irmağı boyunca uzanmaktadır. Genişliği bazı yerlerde 300 ila 400 metreyi bulmakta olan Filyon Irmağı, Çaycuma ilçesinin merkez noktasında Çaycuma düzlüğünü, Saltukova ve Kokaksu ile Hisarönü mevkiinde Filyos düzlüğünü oluşturmaktadır (Çetinkaya, 2012).

Şekil 4.5: Filyos Nehri'nin denize döküldüğü alan (Çetinkaya, 2012)

Filyos projesinin su kaynağını yan kolları olarak bilinen Araç, Soğanlı, Devrek ve Yenice Çayları meydana getirmektedir. Filyos Irmağı havzası, Batı Karadeniz Bölgesi'nde 13 bin

300 kilometrelik bir alanı içermektedir. Proje alanı doğu ve batı doğrultusunda iki yüz üç kilometre, kuzey ve güney doğrultusunda yüz yirmi kilometredir. Senelik yirmi beş ton kapasiteli Filyon Limanı'nın kuruluş yeri Şeklinde Filyos Irmağının doğu yakası belirlenmiştir (Çetinkaya, 2012).

Şekil 4.6: Filyos Limanı'nın yapılacağı n alanı (Çetinkaya, 2012)

Şekil 4.7: Filyos Limanı'nın yapılacağı arka alanı (Çetinkaya, 2012)

4.3.3. Filyos Vadi Projesinin Ekonomiye Olası Katkıları

Filyos Vadi Projesi henüz yeni ve devam eden bir proje olduğu için ekonomiye katkılarını net ve kesin çizgilerle ortaya koymak mümkün görülmemektedir. Proje konusunda yapılan tüm faaliyet ve çalışmalar bu katkı hakkında bir ipucu vermektedir. Burada projenin ekonomiye yapması muhtemel katkıları yatırım, istihdam, dış ticaret, GSYH, tarım, sanayi, hizmet, sektörleri bağlamında ele alınacak, Filyos Vadi Projesi'nin geleceğine dair beklentiler üzerinde durulacak ve Mersin Serbest Bölgesi ile işlevleri bakımından bir karşılaştırması yapılacaktır.

4.3.3.1. Yatırım Bakımından Katkısı

Gübre fabrikasının kurulmasına yönelik Çevresel Etki Değerlendirmesi sürecinin pozitif ya da negatif yönlü olma durumuna bağlı bir şekilde bölge içerisinde yapılacak olan yatırımlar ve bulunacak olan yatırımcı bireylerin daha net bir şekilde tespit edilmesi planlanmaktadır. Gelecek süreç içerisinde belirlenmiş olan yatırımcı bireylerin gereksinim ve ihtiyaçlarına uygun bir şekilde parselizasyon çalışma ve faaliyetleri gerçekleştirilerek, planlamaların onaylanması beklenmektedir. Gelecek dönemdeki süreç içerisinde endüstri alanına yönelik demir çelik fabrikası ve termik santral kurulumu da planlanarak sektörel çeşitliliğin sağlanması düşünülmektedir.

4.3.3.2. İstihdam Bakımından Katkısı

Yörede yaşayan halkın bir bölümü çevresel dejenerasyona yol açacağı gerekçesiyle projeye karşı gelmiş olsalar da FVP'nin bölgesel kalkınmaya destek olarak ekonomik ve sosyal açıdan yarar sağlayacak olduğu aşikardır. Proje dahilinde uluslararası, ulusal ve bölgesel istihdam yapısını şekillendirmekte olan prosedürlerin geliştirilecek olduğu öngörülmektedir. Örnek olarak; “Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi Çaycuma Meslek Yüksek Okulu”nda “Açık Deniz Sondaj Teknolojisi ve Açık Deniz Tabanı Uygulamaları Teknolojisi Programları” FVP ihtiyaç ve gereksinimleri ışığında eğitimler verilerek nitelikli ara eleman eğitmektedir. Proje hayata geçirildiği zaman bölge içerisinde ön plana çıkan farklı sektörlerde (örnek olarak; yüksek ve orta teknoloji ürünlerin imalat sanayisi, madencilik, demir ve çelik, enerji gibi) sektörel çeşitliliğin sağlanması beklenmektedir. Örneğin Bartın şehrinde Madencilik Meslek Lisesi açılıp genç bireylerin istihdamına katkıda bulunması

planlanmaktadır. Son dönemlerde bölgede madencilik ve madencilğe yönelik sektörlerin beslemiş olduğu alt sektörlerde daralma meydana gelerek istihdama yönelik bazı sorun ve problemler yaşanmakta idi. FVP'nin hayat geçmesiyle beraber hem yüksek teknoloji sanayii sektörleri hem de bölgesel kalkınmada beyaz yakalı çalışan bireylerin istihdam edilmesi öngörülmektedir. Bunun haricinde bölgesel göçün önüne geçilerek, nitelikli işgücünü tatmin edici fırsat ve imkanların oluşturulacağı düşünülmektedir. Bülent Ecevit Üniversitesi Filyos Çalıştayında paylaşılmış olan bilgilere göre Filyos Vadi Projesi'nin 8 bini doğrudan 22 bini dolaylı olacak şekilde toplamda 30 bin bireye istihdam oluşturması beklenmektedir. Diğer bir deyişle yaklaşık olarak 120 bin nüfusa geçim kaynağı sağlayacağı düşünülmektedir. Çetinkaya (2012) 'e göre doğrudan ve dolaylı istihdam sayısının toplamda 40 bin birey olacağını ön görmektedir.

4.3.3.3. Dış Ticaret Bakımından Katkısı

Filyos Vadi Projesi, ihracata ilişkin üretim ve yatırım alanlarıyla benzersiz ve önemli bir stratejik konuma sahip olmaktadır. Türkiye'nin ilk mega endüstri bölgesi olmaktan ziyade yüksek katma değer oluşturarak satış, yatırım ve istihdama destekte bulunacağı düşünülmektedir. Orta yüksek, inovatif ve çevreye duyarlı teknoloji kategorisine ait oldukça büyük yatırımların merkez noktası olacağı öngörülmektedir. Kapsamında barındırmakta olduğu limanı, serbest bölgesi ve karma endüstri bölgesi ile uluslararası sanayi faaliyet ve eylemlerinin odağı haline geleceği varsayılmaktadır.

4.3.3.4. GSYH Bakımından Katkısı

Filyos Limanıyla Doğu Avrupa, Karadeniz ve Asya ülkeleriyle Türkiye arasında yaklaşık olarak elli milyar dolarlık katma değer oluşturulması ve yirmi beş milyon ton/sene kapasiteye sahip ticaret hacminin yaratılması hedef olarak belirlenmiştir. Demiryolunun mega park sınırlarına eklenerek deniz yoluyla bağlantılı limanın inşa edilme aşamasının tamamlanması beklenmektedir.

4.3.3.5. Tarım, Sanayi, Hizmet Sektörleri Bakımından Katkısı

Türkiye'den Avrupa'ya enerji depolama ve enerji sevkiyatı amacı ile atılmakta olan yeni adımlar sonucunda kaynak ve güzergah çeşitlendirme çalışma ve araştırmalarına yönelik

eylemlerin Türkiye'nin enerji arz güvenliğini artırması beklenen bir durumdur. Başta “*TR 81 Düzey 2 Bölgesi*” olacak şekilde Filyos Vadi Projesi'nin küresel ve bölgesel enerji güvenliğine katkı sağlayacağı varsayılmaktadır. Bölgenin farklı enerji kaynaklarına ev sahipliği gerçekleştirerek enerji üssü olan mega endüstri park haline gelmesi beklenen bir durumdur.

Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, Zonguldak Valiliği, T.C. Cumhurbaşkanlığı Yatırım Ofisi, T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, T.C. Ticaret Bakanlığı, T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı ve T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'nın çözüm paydaşı ve ortağı olduğu FVP kitapçığına uygun bir şekilde bu alan üzerinde gerçekleştirilecek olan yatırımların belirtilmiş olan NACE (Nomenclature des Activites Economiques dans la Communaute) kodlarına uygun bir şekilde gerçekleştirilmesi beklenmektedir. Yerel ve bölgesel kaynakların kullanımının azami düzeyde artırılması, yenilenebilir kaynaklara uygun olan enerji tasnifi çalışma ve faaliyetlerininse önem kazanması hedeflenmektedir.

4.3.4. Filyos Vadi Projesinin Geleceği

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk mega endüstrisi bölgesi olarak kabul edilen Filyon Endüstri Bölgesi, güneyinde yer alan Filyos Serbest Bölgesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin en büyük limanları arasında yer alan Filyos Limanı da Filyos Yatırım Havzasında bulunan ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önem ile üstünde durduğu ulusal bir yatırım projesi olarak ifade edilmektedir. Bu proje ile beraber yeni taşımacılık koridorları yaratılması, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının trafik yükünün hafifletilmesi, uluslararası ve ulusal ticaret ve taşımacılığın geliştirilmesi ve nitelikli üretimin artırılması planlanmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk mega endüstri bölgesi şeklinde tanımlanmakta olan bu alan içerisinde aşağıda belirtilen alanların olacağı ifade edilmektedir;

- Dökme yük sahası
- Yol
- Demiryolu ve diğer yardımcı inşaatlar
- Binalar ve park alanları
- Çok amaçlı depolama sahası

- Konteyner sahası
- Kuru yük sahası

“Filyos Lojistik Merkezi Araştırma ve Ön Fizibilite Raporu”na göre; yol altyapısı için merkezde yirmi beş metre genişliğine sahip olan 2 x 2 şeritli ana yol ve dağıtıcı yolların yapılması ve dört yüz araçlık otopark için 10 bin metrekarelik alanın ayrılması tasarlanmıştır. Teknik altyapı için; başta aydınlatma ve elektrik, doğalgaz ve atık su, yağmur suyu ve içme suyu altyapılarıyla ara depolama ve katı atık toplama alanlarına ilişkin 10 bin metrekarelik alan tasarlanmıştır. Yeşil alanların gelecek dönemler içerisinde genişleme amacıyla kullanılabilir olduğunu düşünerek, yeşil alanlar 40 bin metrekare olarak hesaplanmıştır. Sosyal tesisler ve yönetim binası için; banka şubesi kurulumu, odalar için ofisler, lojistik ile alakalı kamu kurumları, sigorta şirketleri, uluslararası nakliye firmaları, tarıma işleri organizatörleri ve yönetim merkez yönetimi planlanmıştır. Sosyal tesisler içerisinde ise restoren, kafeterya ve market kurulumuna ilişkin 3 bin metrekare alan tespit edilmiştir. Konteyner ve depolama alanı firmaları için her bir tanesi 10 bin metrekare parsel üstünde 5 bin metrekare kapalı alana sahip otuz tane depo – antrepo ve 100 bin metrekare konteyner depolama alanı ve söz konusu alan içerisinde tartı ve kantar hizmetleri altyapısı sağlayacak olan alanlar belirlenmiştir.

4.4. Filyos Vadi Projesi ve Karadeniz Gazı

TPAO'nun Sakarya Gaz Sahası Geliştirme Projesi ile yürüttüğü, 2020-2022 yılları arasında Karadeniz'de 710 milyar metreküplük doğalgaz rezervinin keşfi yapılmıştır. Doğalgaz rezervinin keşfinde karada 8 bin denizde 2 bin olmak üzere toplamda 10 binden fazla personel görev almıştır. 20 Nisan 2023 tarihinde açılışı yapılan “Karadeniz Gazı Devreye Alma Töreni” ile doğalgaz, denizin 2 bin 200 metre derinliğindeki tesisten karaya sevk edilmeye başlanmıştır. Doğalgazın çıkarılması fazlar halinde ilerleyecek; Faz-1 kapsamında 20 Nisan 2023 tarihinden itibaren 10 kuyudan 5'i faaliyete geçerek Karadeniz doğalgazı devreye alınmış olup 10 kuyunun tamamı faaliyete geçtiğinde günlük 10 milyon metreküp üretim sağlanacaktır, Faz- 2 kapsamında 26 kuyunun 10'u 2025 yılında kalan 16 kuyunun 2028 yılında faaliyete geçeceği öngörülerek günlük üretimin 40 milyon tona ulaşacağı, Faz- 3 bölümü için 2028 yılında geçilerek günlük 60 milyon ton üretimi sağlanacağı hedeflenmektedir (URL-24, 2023). Eski T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Fatih

Dönmez, Karadeniz doğalgazı tam kapasiteye ulaştığında Türkiye'deki doğalgaz ihtiyacının yüzde 30'unu diğer bir varsayım ile tüm konutların 35 yıllık doğalgaz ihtiyacını tek başına karşılayacağını ifade etmiştir (URL-25, 2023).

Petrol ve Doğalgaz gibi enerji kaynaklarının naklinde boru hattı taşımacılığı yaygın bir şekilde kullanılmakta olup tercih sebebi olmasında ekonomik olması, taşıma fiyatlarının değişkenlik göstermemesi, işletmesinin daha kolay olması diğer taşımacılık türlerine göre lojistik yönden ön plana çıkarmaktadır (Karadoğan, 2010). Karadeniz doğalgazının taşınmasında, boru hattı taşımacılığı gerek deniz altında gerek karada önemli bir rol oynayacaktır.

4.5. Filyos Vadi Projesinin Mersin Serbest Bölgesi ile Karşılaştırması

Türkiye Cumhuriyeti, konumu gereğince Ortadoğu, Avrupa ve Türk Cumhuriyetleri arasında bir köprü ve aktarma merkezi görevi görmektedir. Batı Karadeniz de gerek Karadeniz'e kıyısı olması gerekse İç Anadolu ve Ankara hinterlandına hitap etmesi ile oldukça değerli bir lojistik potansiyele sahiptir. FVP kapsamında havaalanı varlığı, karayolu ve tren mevcudiyeti sebebi ile mega parkta çok modlu taşımacılık planlanmaktadır. Filyos Vadi Projesi ulusal bir yatırım projesi şeklinde nitelendiriliyor olsa da Doğu Avrupa ülkeleri ve Karadeniz Havzasının ticari açıdan gelişmesine yönelik uluslararası çapta fazlasıyla önem arz etmektedir. Proje dahilinde ıslah çalışma ve faaliyetleri gerçekleştirilerek inşa edilmekte olan Filyos Limanı'nın dünya ticaret yolları bakımından bir kesişim noktasına dönüşeceği düşünülmektedir. Liman bölgesi olması yönüyle Mersin Serbest Bölgesi'yle deniz ulaşımı kolaylıkları bakımından benzer özelliklere sahip olmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti, Karadeniz'e komşu olan ülkeler arasında en uzun kıyı şeridi olan ülke konumunda bulunmaktadır. Karadeniz kıyısındaki Filyos Limanı tamamlandığı zaman yirmi beş milyon ton/sene kapasiteye sahip olacak biçimde altyapı inşaat çalışmaları tamamlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin 3 büyük limanı arasında yer alması planlanmakta olan Filyos Limanı'nın altyapı çalışmaları 2021'de tamamlanmış olup, üst yapı çalışmaları devam etmektedir. Filyos Limanı'nın, Mersin Limanı'na benzer olarak oldukça geniş imkan ve fırsatlara ev sahipliği yapacağı varsayılmaktadır.

Mersin Limanına bitişik bir şekilde kurulmuş olan Mersin Serbest Bölgesi, Mersin'in sosyal ve ulaşım fırsatlarından en üst düzeyde yararlanmaktadır. Denizyolu bakımından Türkiye Cumhuriyeti'nde bulunan serbest bölgeler arasında kendi ritiminde bulunan tek bölge olarak bilinmektedir. Sınırları 4 Mart 1985 tarihinde yayınlanmış olan 85/9200 sayılı Bakanlar Kurulu Kararıyla belirlenmiş olan Mersin Serbest Bölgesi, 3 Ocak 1987 yılında ticari faaliyetlerine başlamıştır. Birinci aşamada 776 dönüm alana kurulmuştur. İlerleyen süreçte yapılmış olan ilaveler sonucunda 836 dönüm büyüklüğe erişmiştir.

Filyon bölgesi de Filyos Limanı'nın hayata geçmesi ile beraber tıpkı Mersin gibi bir liman şehri haline gelecek ve sosyoekonomik yapısında önemli değişiklik ve yenilikler meydana gelecektir. Bilhassa önem arz eden bir ticaret ve üretim alanına dönüşecektir. Filyos Endüstri ve Serbest Bölgesinin hayata geçmesiyle beraber Filyos ve çevresinde yer alan yerleşme ve bölgeler alt merkez donatılarında sahip olacaklardır. Bahsedilen yerleşimlerin birbirleri ile olan ilişki ve etkileşimleri sanayi yatırımları ile beraber daha fazla artış gösterecektir. Endüstri ve serbest bölge yatırımlarının yapılması ve Zonguldak Havaalanı'nın daha etkili olarak faaliyete geçmesiyle beraber, günümüzde bulunan yarı kırsal görüntüsü ve dokusunun, şehirselleşme ve dokuya dönüşmesi sağlanacaktır. Filyos Vadisinde kurulacak olan endüstri ve serbest bölge, Filyos Limanı ile beraber bölgede yer alan Zonguldak Havaalanı ve kuvvetli ulaşım bağlantıları, birçok özel sektör yatırımının bölgeye ulaşmasına yardımcı olarak projenin Çaycuma ilçesinin sınırlarını aşan bir etki oluşturacağı, planlanmış olan bölgede bulunan göç ve işsizlik oranını azaltacak olduğu öngörülmektedir.

Mersin Serbest Bölgesi'nin ulaşım açısından oldukça büyük avantajlara sahiptir. Havayolu: Mersin Serbest Bölgesine altmış beş kilometre uzaklığa sahip uluslararası Adana Şakir Paşa Havaalanı fırsatlarından yararlanılmaktadır. Demiryolu: Mersin şehrinde Ortadoğu ile Doğu ve Batı Avrupa ülkelerine Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları İşletmesi vd. özel demiryolu işletmecileri aracılığı ile demiryolundan yararlanılarak ürün gönderilebilmektedir. Karayolu: Mersin Serbest Bölgesi, uluslararası E – 5 karayoluna bağlanmış olan otoyolun çıkışı üzerinde yer almaktadır. Rusya, Türk Cumhuriyetleri, Ortadoğu ülkeleri ve Doğu ve Batı Avrupa ülkelerine karayoluyla mal ve ürünler sorunsuz bir şekilde gönderilebilmektedir. Denizyolu: yaklaşık olarak otuz düzenli gemi hattının uğrak bölgesi olarak bilinen senelik yaklaşık olarak otuz milyon ton kapasiteye sahip Mersin Limanı'nın imkan ve fırsatlarından faydalandığı gibi, şahsi sınırlarında bulunan serbest

bölge rıhtımlarını kullanarak denizyoluyla bağlantılı olan ülkeler ile ticaret gerçekleştirmesi mümkündür.

Mersin Serbest Bölgesine benzer olarak Filyos Serbest Bölgesi de coğrafi konum açısından birçok ulaşım olanağından yana avantajlı bir konumda yer almaktadır. FVP arazisinin hemen yanında Zonguldak, Karabük ve Irmak demiryolu bulunmaktadır. Zonguldak ve Karabük demiryolu bağlantısı önemli bir potansiyel barındırmaktadır. Filyos Limanı, İstanbul şehrine 320 kilometre, Ankara'ya 255 kilometre, İstanbul ve Ankara otobanına 100 kilometre, Çaycuma ilçesine 7 kilometre ve Saltukova'ya ise 2 kilometre mesafededir. İstanbul ve Ankara için de Çaycuma ve Yeniçağ karayolu kullanılarak Ankara ve İstanbul otoyolu üstünden ulaşım sağlanabilecektir. Bu da Mersin Serbest Bölgesi'ne benzer olarak Filyos Serbest Bölgesi'nin ulaşım açısından ne kadar avantajlı bir konumda olduğunu göstermektedir.

Tablo 4.3: Mersin Serbest Bölgesi ile Filyos Vadi Projesi'nin karşılaştırması

Serbest Bölgeler	İstihdam	Ticaret Hacmi	Firma Sayısı	Liman Elleçleme Kapasitesi (Yıllık)
Mersin Serbest Bölgesi	10.326	4.012 Milyon \$	601	30 Milyon Ton
Filyos Vadi Projesi	8.000	50.000 Milyon \$	0	25 Milyon Ton

Tablo 4.3'te Mersin Serbest Bölgesi ile Filyos Vadi Projesi karşılaştırılması görülmektedir. Karşılaştırmada Mersin Serbest Bölgesi için somut veriler, Filyos Vadi Projesi için ise ön görülen veriler kullanılmıştır. Buna göre Mersin Serbest Bölgesi'nde günümüzde 10.326 kişi istihdam edilirken, FVP' de 8.000 kişinin istihdam edilebileceği öngörülmektedir. Mersin Serbest Bölgesi'ndeki ticaret hacmi 2022 yılı için 4 milyar 12 milyon \$ iken FVP'de ticaret hacminin 50 milyar \$ olacağı tahmin edilmektedir. Firma sayı bakımından bakıldığında Mersin Serbest Bölgesinde 601 adet aktif firma bulunmakta iken FVP hayata geçirilemediği için faal firma sayısı henüz bulunmamaktadır, Limanların elleçleme kapasitelerine bakıldığında ise Mersin Serbest Bölgesi'nin yıllık 30 milyon ton elleçleme kapasitesine sahip iken FVP'nin yıllık 25 milyon ton elleçleme kapasitesine sahip bulunmaktadır. Bu konuda bölgede liman inşaatı devam etmektedir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Serbest Bölgeler, bir ülkenin sınırları içinde kalmakla birlikte gümrük sınırları dışında kalan ve devlet müdahalesinin minimum düzeyde olduğu özel uygulama alanlarıdır. Serbest Bölge kavramının antik döneme kadar uzandığı bilinmektedir. Bu dönemde krallar tarafından tüccarların vergi ve kısıtlamalardan muaf tutulduğu özel site alanları oluşturulmuştur. 18.yüzyılda Hong Kong ve Singapur'da, 19.yüzyılda Güneydoğu Asya Bölgesi'nde görülen serbest bölgelere 1930'lu yıllarda Amerika'da rastlanılmıştır. İhracat noktasında ilk serbest bölgenin 1950'de İrlanda'da kurulduğu bilinmektedir.

Serbest bölgelerin kuruluş amacı genel olarak ülkeye döviz girdisi sağlamaktır. Bu bölgeler, yabancı sermaye yatırımlarına önemli fırsatlar sunar. Ülkeye teknoloji girişini hızlandırır, ekonomik kalkınmayı tetikler. Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik açıdan kalkınmayı sağlamak için sermaye gerekli görülmektedir. Dış ticaret üzerinden sağlanacak olan bu sermaye için ülkeler dış ticaret konusunda avantaj sağlamanın yollarını aramaktadır. Bu bakımdan serbest bölgeler, ülkelere dış ticaret konusunda önemli katkılarda bulunmaktadır. Serbest bölgeler, söz konusu sermayeyi sağlamak bakımından bir alternatif olarak ortaya çıkmaktadır. Zamanla ülkeler bölgelerin konumlarına ve ticaret yöntemlerine göre serbest bölgeleri çeşitlendirmeye başlamışlardır. Genel olarak kıyı kesimlerindeki limanlar sayesinde ticaret gerçekleştiren ülkeler gerçekleştirdikleri ticarete daha avantajlı bir hale gelebilmek adına serbest limanları, denize kıyısı olmayan ülkeler üretim konusunda avantaj sağlayabilmek amacıyla serbest üretim bölgelerini inşa etmişlerdir.

Ülkeler, serbest bölgeleri işletmeler bakımından tercih konusu haline getirmek amacıyla bölgelere farklı avantaj ve imkânlar sunmuşlardır. Bu avantajlar arasında en önemli olan devlet tarafınca alınmakta olan vergilerin serbest bölgelerde alınmamasıdır. İşletmeler böylece ürün ve mallarını daha ucuza üretmekte ve dış piyasalarda rekabet sağlayacak konuma gelmektedirler. Böylece hem işletmeler kazanç oranlarını artırmakta hem de ülke ihracatına yönelik yapılmakta olan olumlu katkılardan dolayı refah artışı sağlanmaktadır. Ayrıca kur riski bulunmaması da serbest bölgelerin ticarete bulunan işletmelere sağlamakta olduğu avantajlar arasında yer almaktadır.

Serbest bölgelerin diğerk bir avantajı ise, bürokrasi işlemlerinin minimum seviyeye indirilmesidir. İşletmeler, ürün ve mallarını serbest bölgeler içerisinde süresiz bir şekilde tutabilmekte ve arzu ettikleri zaman ticarete kazandırabilmektedirler. Bürokrasi işlemlerinin neredeyse yok denilecek kadar az olması, işletmelere söz konusu avantajı oluşturarak pazarda meydana gelen gelişme ve değişikliklere anlık tepki göstermelerini kolaylaştırmaktadır.

Türkiye’de Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren serbest bölgeler konusunda pek çok çaba gösterilmiştir. Bununla birlikte en önemli gelişme 1983’de “Serbest Bölgeler Müdürlüğü” ’nün kurulmasıyla başlamıştır. Müdürlüğün kurulmasından sonra 1985’te Serbest Bölgeler Kanunu çıkarılmış ve 1987 yılında ilk serbest bölge Mersin’de kurulmuştur. 1990’lı yıllarda serbest bölge sayısı giderek artmış ve günümüzde serbest bölgelerin sayısı on sekize ulaşmıştır.

Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Filyos Vadi projesi ve Mersin Serbest Bölgesi, gerek ulusal gerekse uluslararası önemi yanında bölgesel açıdan da büyük bir önem arz etmektedir. Filyos Vadi projesi, geniş hinterlandından dolayı, liman ve bütün yatırım alanları ile Karadeniz üzerinden sağlayacağı konumu sayesinde uluslararası bir değere sahiptir. Filyos Vadi Projesi Mersin serbest bölgesiyle karşılaştırma sonuçlarını birkaç noktada toplayabiliriz.

Mersin Serbest Bölgesi, dış ticaret hacmi itibariyle Orta Doğu, Kuzey Afrika ülkeleri, Rusya Federasyonu, Avrupa ve Türk Cumhuriyetlerine açılan önemli bir ticaret kapısıdır. Filyos limanı, dünya ticaretine açılan kapı olarak görülmekte ve bu ticaretin kesişim noktası olarak düşünülmektedir. Dolayısıyla her iki liman, hava, deniz, kara ve deniz bağlantıları noktasında benzer özellikler taşımaktadır.

Filyos Limanı’nın yirmi beş milyon ton/sene kapasitesiyle Mersin Limanı’yla yakın kapasitelere sahip bir liman olacağı varsayılmaktadır. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı’nın “Ulaşan ve Erişen Türkiye 2019 Raporu”na göre “Üç Denizde Üç Büyük Liman” projesi kapsamında Mersin Konteyner, Zonguldak Filyos ve İzmir Çandarlı limanlarının hayata geçirilecek olduğu bilinmektedir. Filyos Vadi Projesinin, bölgede 40.000 bireye istihdam oluşturması, hali hazırda olan göç problemini çözüme kavuşturması beklenmektedir. İstihdam oranının bölge içerisinde yaratacağı ekonomik açıdan canlılık, pozitif yönlü

dışsalılık şeklinde büyük, orta ve küçük firmalara da yansiyacaktır. Projenin sona ermesi ile beraber etki alanının Çaycuma sınırlarını aşması varsayılmaktadır. Endüstriyel kompleksler barındıran. Filyos Vadi Projesi, ekonomiye seksen milyar dolar getiri kazandırması öngörülmektedir. Bu getiriyle Filyos Vadi Projesi, TR 81 düzey 2’de bulunan Karabük, Bartın ve Zonguldak şehirlerinin GSYİH’sı toplamından daha fazla bir kazanç oluşturarak enerji dış ticaret açığının yıllık %7,4 oranında azalmasına katkı sağlayacaktır. Filyos Vadi Projesi sayesinde bölgede altyapı yatırımları hız kazanacak, organik tarım ürünleri ve orta-yüksek düzeydeki teknolojik malların üretimi ile önemli pazarlama fırsatları sağlayarak başta bölge ekonomisi olmak üzere ülke ekonomisine canlılık getirecektir.

KAYNAKLAR

- Abasov, V., ve Elagöz, İ. (2001). Ege serbest bölge'sindeki bankaların faaliyetlerinin tanıtılması ve karşılaştıkları sorunlar üzerine bir araştırma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (3): 27-29.
- Acar, S., ve Karakaş, D. G. (2017). Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölgeler. *Marmara İktisat Dergisi*, 1 (1): 21-35.
- Acemoğlu, D., Johnson, S., ve Robinson, J. (2004). Institutions As the Fundamental Cause of Long-Run Growth. *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper, 10481: 1-92.
- Akiş, E. (2011). Küreselleşme sürecinde bölgesel kalkınma yaklaşımındaki gelişmeler ve bölgesel kalkınma ajansları. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları Dergisi*, (44): 237-256.
- Akpınar, R. (2012). Türkiye’de değişen bölgesel kalkınma politikaları. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, (6): 29-46.
- Aktan, O. (1993). Uluslararası Finansman: Gelişmekte Olan Ülkeler Açısından Geçmiş Ve Geleceği. *İktisat İşletme ve Finans*, 8 (87): 44-57.
- Akyüz, Y., ve Cornford, A. J. (2000). *Capital flows to developing countries and the reform of the international financial system (No. 190)*. United Nations University, World Institute for Development Economics Research.
- Ali Abbas, S. M. (2007). *Public Domestic Debt and Economic Growth in Low-Income Countries*, Doctoral Dissertation; Oxford, United Kingdom: Department of Economics, University of Oxford, forthcoming.
- Altay, F. (2016). *Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölge Uygulamaları: Konya’nın SosyoEkonomik Potansiyeli ve Serbest Bölge Analizi*. Konya Ticaret Odası, 37 s.
- Aminy, M. M. (2020). A Brief Overview of the Offshore Banking and Financial Crimes Within. *American Journal of Humanities and Social Sciences Research*, 4: 289-293.
- Arndt, H. W. (1989). *Economic development: The history of an idea*. University of Chicago Press.
- Arnold, J. M. (2008). Do tax structures affect aggregate economic growth?: Empirical evidence from a panel of OECD countries.
- Arslan, R., ve Yılmaz, M. (2023). Filyos Vadisi Projesi’nin Serbest Bölgeler Bağlamında Bölge Ve Ülke Ekonomisine Olası Katkıları. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 8(1): 74-97.

- Atamtürk, B. (2007). Gelişmekte olan ülkelerde ve Türkiye'de finansal serbestleşmenin iç tasarruflar üzerine etkisi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23 (2): 75-89.
- Bakan, S., ve Gökmen, S. (2014). Serbest Bölgeler ve Dış Ticaret İlişkisi: Gaziantep Serbest Bölgesi Örneği. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (51): 34-51.
- Bicil, İ. M., ve Uçak, S. (2018). Toplam İhracat-Serbest Bölgeler İhracatı. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 5 (12): 50-63.
- Binici, İ. (2020). Türkiye’de Serbest Bölgelere Uygulanan Teşvikler Ve Teşviklerin Değerlendirilmesi: Kayseri Serbest Bölgesi Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Kayseri Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Anabilim Dalı, Kayseri, 114 s.
- Bird, R. M., ve Zolt, E. M. (2003). Introduction to tax policy design and development. *Practical Issues of Tax Policy in Developing Countries, World Bank*, 28.
- Buyruk, H. (2016). Ekonomik Kalkınma Hedefinden bin yıl Kalkınma Hedeflerine: Eğitim-Kalkınma İlişkisine Dair Bir Çözümleme. *Mülkiye Dergisi*, 40 (1): 11-142.
- Ceyhan, S. M., Kamacı, A., ve Peçe, M. A. (2017). Batı Karadeniz Bölgesinin kalkınmasında Filyos projesi başat bir rol oynayabilir mi?. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2): 44-66.
- Ceylan, N. İ. D. B. O. (2010). Bölgesel Kalkınma Farklılıklarının Giderilmesinde Bir Politika Aracı Olarak Kalkınma Ajansları. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3 (2): 1-18.
- Congressional Research Service Report, (2019). <https://sgp.fas.org/crs/crs19.pdf>, (04.08.2023).
- Cypher, J. (2014). *The process of Economic Development*, İngiltere, Routledge.
- Çelikoğlu, E. A. Ş. (2022). Sosyo-ekonomik ve çevresel yönleriyle Filyos Vadi Projesi. *Social Sciences Studies Journal (Sssjournal)*, 5 (29): 49-68.
- Çetinkaya, M. (2012). *Filyos Vadisi Projesi. Filyos Valley Project*, Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı, Zonguldak.
- Devonshire-Ellis, C. (2019). *Russia’s Free Trade & Special Economic Zones*, <https://www.russia-briefing.com/news/russias-free-trade-special-economic-zones.html/>, (04.08.2023).
- Dinler, Z. (2012). *Bölgesel İktisat*. 11. basım. Ekin Yayınevi, Bursa, 499 s.
- Düzenli, C. (2006). Doğrudan Yabancı Yatırımların Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri: Serbest Bölgeler Açısından Bir Analiz. Yüksek Lisans Tezi, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 142 s.

- Eatwell, J. (1997). International capital liberalization: The impact on world development. *Estudios de Economia*, 24 (2): 219-261.
- Egeli, H., ve Egeli, H. (2008). Bir Geçiş Ekonomisi Olarak Kırgızistan'ın Dış Borçlarının Sürdürülebilirliği. *Sosyoekonomi*, 7 (7): 12-26.
- Eraydın, A. (2004). Bölgesel Kalkınma Kavramı, Kuram ve Politikalarında Yaşanan Değişimler. *Kentsel Ekonomik Araştırmalar Sempozyumu*, C.1, 126-146.
- Ercan, F. (2006). *Modernizm, Kapitalizm ve Azgelişmişlik*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- Erçakar, M. E. (2004). Serbest Bölgeler: Teorik Yaklaşım. *İş, Güç, Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 6 (1), 0-0.
- Erdem, M. (1996). *Devlet Borçları*, Ekin Kitabevi, Bursa.
- Erdoğan, E. (1985). *Serbest bölgeler ve Türkiye'de bir model denemesi*. Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- Feldman, M., ve Storper, M. (2018). Economic growth and economic development: Geographical dimensions, definition, and disparities. *The new Oxford handbook of economic geography*, 143: 143-157.
- Feldstein, M. S. (2006). The Effects of the Ageing European Population on Economic Growth and Budgets: Implications for Immigration and Other Policies. *National Bureau of Economic Research*, NBER Working Paper No. 12376, ss. 1-15.
- Fine, B. (2008). *Sosyal Sermaye Sosyal Bilime Karşı*. Çev. A. Kars. Yordam Kitap, İstanbul.
- Ganapati, S., Wong, W. F., ve Ziv, O. (2021). *Entrepot: Hubs, scale, and trade costs* (No. w29015). National Bureau of Economic Research.
- Gerçek, A. (2010). *Türkiye'de Yatırımları Teşvik Edici Vergi Politikaları ve Etkinliği*.
- Güler, A. ve Müslümov, A. (2008). Kurumsal Yatırımcılar ve Sermaye Piyasası Gelişmesi: Nedensellik İlişkisi Analizi, *İMKB Dergisi*, 8 (29): 1-17.
- Güllü, M. (2008). Serbest bölgeler ve Gaziantep serbest bölgesinin yöre ve ülke ekonomisine katkıları/Free-zones and the contributions of Gaziantep free-zone to the local and country economy. Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilimdalı, Şanlıurfa, 122 s.
- Gürses, D. (2009). İnsani Gelişme ve Türkiye. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12 (21): 339-350.
- Hicks, N., ve Streeten, P. (1979). Indicators of Development: The Search for a Basic Needs Yardstick. *World Development*, 7 (104): 567-580.

- Houchen, B. (2019). *A Free Zone Policy fit for the UK Main Report*. London: Vivid Economics.
- İncekara, A. (1986). Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölgeler Uygulaması-Mevzuatı, İlgili Yasalar, Yönetmelikler, Bakanlar Kurulu Kararları, Raporlar- Görüşler. Temel Yayınları, İstanbul.
- Kahn, J., Yang, J., ve Kahn, J. (2008). *The Relationship Among Economic Development, Health, and the Potential Roles of mHealth*. Bellagio, Italy.
- Karadoğan, H. (2010). Boru Hatları Tasarımı. *Tesisat Mühendisliği*, 119: 5-10.
- Karaduman, N., ve Yıldız, Z. (2002). Serbest Bölge Uygulamalarının Dış Ticarete ve Yabancı Sermayeye Katkıları. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Dergisi*, 7 (1): 133-152.
- Koçak, H. (2009). Yerel Kalkınmaya Katkısı Bağlamında Yerel ve Bölgesel Kalkınma Kuruluşlarının İşlevleri (Avrupa Örnekleri ve Türkiye). *TODAİE 19-20 Ekim Ulusal Kalkınma ve Yerel Yönetimler Sempozyumu*, 19-20 Ekim 2009, s. 727-733.
- Kregel, J. A. (2004). *External financing for development and international financial instability* (No. 32). Geneva: UN.
- Küçükkoçaoğlu, G. Ticari Bankalar, Uluslararası Bankacılık ve Kıyı Bankacılığı, Ders Notları. <http://www.baskent.edu.tr/~gurayk/finpazcuma16.doc>, (19.09.2023).
- Levin, J., ve Bigsten, A. (2000). Growth, income distribution, and poverty: A review. *rapport nr.: Working Papers in Economics*, (32): 1-36.
- Levine, R. ve Zervos, S. (1998). *Capital Control Liberalization and Stock Market Development*, World Development, Elsevier, vol. 26 (7): 1169-1183.
- Levine, R., Loayza, N., ve Beck, T. (2000). Financial intermediation and growth: Causality and causes. *Journal of monetary Economics*, 46 (1): 31-77.
- McGilivray, M. (2007). *Human Well-Being Concept and Measurement*. New York: Palgrave Macmillan.
- McKay, A. (2002). Defining and Measuring Inequality. *Briefing Paper*, s. 1, ss. 1-6.
- Muzhdabayeva, F. (2006). Dünyada ve Türkiye’de Serbest Bölge Uygulamaları: Ege Serbest Bölgesi’nin İzmir Ekonomisine Etkisi. Yüksek Lisans Tezi. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İzmir, 117 s.
- Müslümov, A., ve Aras, G. (2002). *Sermaye piyasası gelişmesi ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkileri: OECD ülkeleri örneği*. https://openaccess.dogus.edu.tr:8443/xmlui/bitstream/handle/11376/479/alövsat_ii_f_yazar_kopyası.pdf?sequence=1&isAllowed=y, (05.08.2023).

- Orhan, A. (2003). Serbest Bölgelerin Sağladığı Avantajlar: KOSBAŞ Örneği. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (5): 117-131.
- Ortakarpuz, M. (2020). Serbest Bölge Kavramı ve Genel Bilgiler. *M. Ortakarpuz içinde, Küresel Ekonomide Özel Ekonomik Alanlar Serbest Bölgeler ve Lojistik Köyler*, 13-45.
- Özdoğan, F.B. (2006). *Serbest Bölgeler*. Siyasal Kitabevi, Ankara, 120 s.
- Özdoğan, M. (2006). Türkiye Arkeolojisine Tarihsel Süreç İçinde Bir Bakış. Uluburun Gemisi 3000 Yıl Önce Dünya Ticareti, (eds.) Ünsal Yalçın, Cemal Pulak & Rainer Slotta, Deutsches Bergbau-Museum Bochum Yayınları, Bochum: 29-43.
- Paincheira, J. P. (2009). Finansallaşma Çağında Gelişmekte Olan Ülkeler: Açık Birikiminden Rezerv Birikimine. *Maliye ve Finans Yazıları*, 1 (82).
- Palley, T. I. (2003). *Sovereign Debt Restructuring: What is the Problem?. In a conference on the Sovereign Debt Restructuring Mechanism at the IMF*, <https://www.imf.org/External/NP/EXR/seminars/2003/sdrm/pdf/palley.pdf>, (05.08.2023).
- Rijckeghem, C. V., ve Üçer, M. (2008). Türkiye’de Özel Tasarruf Oranının Gelişimi ve Belirleyicileri: Ekonomi Politikaları Açısından Bir Değerlendirme. *EAF Araştırma Notu*, 08-02.
- Sabır, H. (2002). Doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını geliştirmekte olan ülkelere yönlendirici politikalar. *Dış Ticaret Dergisi*, 7(26): 74-84.
- Saxton, J. (1997). Taxes and long-term economic growth: A joint economic committee report. In *United States Congress*.
- Sefikhanov, A. (2005). *Serbest Bölgeler ve Vergi Rekabeti*. Yüksek Lisans Tezi. Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Maliye Anabilim Dalı, Bursa, 207 s.
- Sen Gupta, A. (2007). *Determinants of tax revenue efforts in developing countries*.
- Serbest Bölgeler Kanunu. *T.C. Resmi Gazete*, 18785, 15 Haziran 1985
- Seyidoğlu, H. (2015). *Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama*, Geliştirilmiş 20. Baskı, Güzem Can Yayınları, İstanbul.
- Subedi, S. (2002). The International Conference on Financing for Development, Monterrey, Mexico, 18-22 March 2002. *Int'l LFD Int'l*, 4, 52.
- Şark Halı ve Kilimleriyle Benzerleri ve Hayvan Postları İçin Kurulacak Serbest Yer Hakkında Kanun. *T.C. Resmi Gazete*, 10626, 24 Mayıs 1946
- Tanzi, V., ve Zee, H. H. (2000). Tax policy for emerging markets: developing countries. *National tax journal*, 53 (2): 299-322.

Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Kanunu. *T.C. Resmi Gazete*, 24454, 6 Temmuz 2001

Thubert, S., Francoulon, L., Weber, L., CosteManiere, I., e FabienBoyaval. (2017). Duty-free shops: Are luxury brands being democratized? *Procedia Computer Science*, 122: 533- 540.

Tıraş, H. (2008), Serbest Bölgelerin Ekonomik Etkileri ve Kayseri Serbest Bölge Uygulamaları Sorunları ve Avrupa Birliği Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Kayseri, 178 s.

Tıraş, H., ve Ağır, H. (2018). İnsani gelişmişlik göstergeleri açısından İslam İşbirliği Teşkilatı üye ülkelerinin değerlendirilmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 18 (35): 20-40.

Todaro, M., ve Smith , S. (2009). *Economic Development* (10th edt.). Addison: Wesley.

Tonus, Ö. (2013). *Temel Göstergelerle Türkiye Ekonomisi*. Ekin Yayınevi, Bursa.

Toprak, M. (2019). Bölgesel Gelişme Dinamikleri Ekseninde Serbest Bölgelerin Dış Ticaret Etkileri: Ege Serbest Bölgesi (ESBAŞ) Örneği, Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İzmir 191 s.

Tunalı, H. (2021). *İktisadi Kalkınma*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.

Tüğen, K. (2002). Türkiye'nin ekonomik kalkınma süreci içinde uygulanan vergi politikaları ve değerlendirilmesi. *Oş Devlet Üniversitesi Kongre Kitabı*, 148-152.

Türk, İ. (2003). *Maliye Politikası*, Turan Yayınevi, Ankara.

UAB (2017). Ulaşan ve Erişen Türkiye 2017, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, Ankara.

UNCTAD, (2019). World Investment Report 2019. Geneva.

UNDP. (1990). *Human Development Report 1990*. New York: Oxford University Press.

United Nations, (2005). Financing For Development, *World Economic and Social Survey 2005*, Department of Economic and Social Affairs, New York.

URL-1 (2023). <https://ticaret.gov.tr/serbest-bolgeler/serbest-bolgeler-istatistikleri>, T.C. Ticaret Bakanlığı, (04.08.2023).

URL-2 (2023). <https://www.esbas.com.tr>, Ege Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş (ESBAŞ), (04.08.2023).

URL-3 (2023). <https://www.isbi.com.tr>, İstanbul İhtisas Serbest Bölgesi (İSBİ), (04.08.2023).

URL-4 (2023). <https://www.transbas.com>, Trabzon Serbest Bölgesi (TRANSBAŞ), (04.08.2023).

- URL-5 (2023). <https://www.isbas.com.tr>, İstanbul Trakya Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (İSBAŞ), (04.08.2023).
- URL-6 (2023). <http://tayseb.com/tr>, Adana Yumurtalık Serbest Bölgesi (TAYSEB), (04.08.2023).
- URL-7 (2023). <https://desbas.com.tr>, İstanbul Endüstri ve Ticaret Serbest Bölgesi (DESBAS), (04.08.2023).
- URL-8 (2023). <https://www.sasbas.com>, Samsun Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (SASBAŞ), (04.08.2023).
- URL-9 (2023). <http://www.asb.com.tr>, Avrupa Serbest Bölgesi (ASB), (05.08.2023).
- URL-10 (2023). <https://www.kayser.com.tr>, Kayseri Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (KAYSER), (05.08.2023).
- URL-11 (2023). <https://www.izbas.net>, İzmir Serbest Bölgesi (İZBAŞ), (07.08.2023).
- URL-12 (2023). <https://www.gasbas.com.tr>, Gaziantep Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (GASBAŞ), (07.08.2023).
- URL-13 (2023). <https://marmarateknokent.com.tr>, TÜBİTAK Marmara Teknokent, (07.08.2023).
- URL-14 (2023). <http://www.buseb.com>, Bursa Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi (BUSEB), (10.08.2023).
- URL-15 (2023). <https://www.kosbas.com.tr>, Kocaeli Serbest Bölgesi Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (KOSBAŞ), (10.08.2023).
- URL-16 (2023). <https://www.mesbas.com.tr>, Mersin Serbest Bölge Kurucu ve İşleticisi A.Ş. (MESBAŞ), (16.09.2023).
- URL-17 (2023). eur-lex.europa.eu, (10.08.2023).
- URL-18 (2023). <http://www.triest-ngo.org>, (10.08.2023).
- URL-19 (2023). CBP, About Foreign-Trade Zones and Contact Info | U.S. Customs and Border Protection (cbp.gov), (10.08.2023).
- URL-20 (2023). <https://www.cukurovabulten.com/>, (10.08.2023).
- URL-21 (2023). <https://www.utikad.org.tr/>, Uluslararası Taşımacılık ve Lojistik Hizmet Üretenleri Derneği, (10.08.2023).
- URL-22 (2023). <http://www.caycuma.gov.tr/>, T.C. Çaycuma Kaymakamlığı, (10.08.2023).
- URL-23 (2023). <https://www.filyosvadisi.com/>, Filyos Vadi Projesi, (16.09.2023).

- URL-24 (2023). <https://www.aa.com.tr>, Anadolu Ajansı, (16.09.2023).
- URL-25 (2023). <https://enerji.gov.tr/>, T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (16.09.2023).
- URL-26 (2023). https://ticaret.gov.tr/data/5b9b61fc13b8761cc09f9b92/genel_bilgi.TB.pdf, T.C. Ticaret Bakanlığı, Serbest Bölgeler, Yurtdışı Yatırım ve Hizmetler Genel Müdürlüğü, (19.09.2023).
- Uslugil, A. (2013). Serbest bölge uygulamalarının ekonomik performans üzerine etkileri: Mersin serbest bölgesi örneği. Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Konya, 129 s.
- Varol, F. (2020). Dünyada Serbest Bölgeler. M. Ortakarpuz (Dü.) içinde, *Küresel Ekonomide Özel Ekonomik Alanlar; Serbest Bölgeler ve Lojistik Köyler*. EĞİTİM Yayınevi, Ankara.
- Waqabaca, C. (2004). *Financial development and economic growth in Fiji*. Suva, Fiji: Economics Department, Reserve Bank of Fiji.
- Widmalm, F. (2001). Tax structure and growth: are some taxes better than others?. *Public choice*, 107 (3-4): 199-219.
- World Bank, (1993). *World Debt Tables (1993-93)*, Washington D.C.
- Yavilioğlu, C. (2002). Kalkınmanın Anlambilimsel Tarihi ve Kavramsal Kökenleri. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3 (1): 59-77.
- Yeldan, E. (1995). *Türkiye’de finansal serbestleştirme deneyimi*. Petrol İş Yıllığı, İstanbul, 202-218.
- Yılmaz, Z., ve İncekaş, E. (2018). Türkiye’de İnovasyon Ve Bölgesel Kalkınma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1): 154-169.
- Zhou, L., Shi, Y., ve Cao, X. (2019). Evaluation of land intensive use in Shanghai pilot free trade zone. *Land*, 8 (6): 87.